

Nyborg - før & nu

2012

15. årgang 2013

Nyborg – før & nu 2012

Årsskrift for
Østfyns Museer, Nyborg
Nyborg Museumsforening
Nyborg Lokalhistoriske Arkiv
i samarbejde med Nyborg Bibliotek.

15. årgang 2013
Oplag: 800 eksemplarer
ISBN: 987-87-993774-1-1

Redaktion:

Janus Møller Jensen
John Maalø Larsen
Leif Trebbien

Opsætning og tryk: Mark & Storm Grafisk A/S

Udgivet på Nyborg Lokalhistoriske Forlag.

Udgivergruppen:

Kasserer Peter Engel, Nyborg Museumsforening
Biblioteksleder Birgitte Haugbøl, Nyborg Bibliotek
Afdelingsleder Janus Møller Jensen, Østfyns Museer, Nyborg Slot
Arkivleder Leif Trebbien, Nyborg Lokalhistoriske Arkiv

Omslagsillustration:

NYBORG – prospekt fra Pontoppidans »*Den Danske Atlas*«, 1764.

Indholdsfortegnelse

Forord.	5
<i>Af Redaktionen</i>	
Sprogø og Sprotofte	7
Nogle overvejelser om Nyborgs oprindelse	
<i>Af Ole Gotskalk Vejbæk</i>	
Danehoffet og Håndfæstningen 1282	21
Potentialet i et stykke unik Danmarkshistorie	
<i>Af Janus Møller Jensen og Erland Porsmose</i>	
Hesten i middelalderens ridderkultur	44
<i>Af Joakim Løvgren</i>	
Nyklassicismen i Nyborg.	58
Lighedspunkter mellem København og Nyborg	
<i>Af Otto Arp</i>	
Hvad skuffen gemte	81
<i>Af Emil Kruuse</i>	
Fra læseforening til folkebibliotek	90
– Ullerslevs biblioteker gennem 140 år	
<i>Af Yvonne Løfberg</i>	
Endnu en lærer fra Kullerup!	99
Rasmus Ulrikkeholms erindringer i uddrag	
<i>Af Rasmus Ulrikkeholm (1909-2001) med forord af Birthe Gyldion og bearbejdet af John Maalø Larsen</i>	
Nyborg Højskoleforening 1913-2013	119
<i>Af Carsten Fischer</i>	

Årsberetning 2012 Østfyns Museer/Nyborg	131
Årsberetning 2012 Nyborg lokalhistoriske arkiver	145
Årsberetning 2012 Nyborg Museumsforening	146
Forfatterliste	150

Forord

Lokalhistorien lever – og den lever godt. Bare her på Fyn udkommer der hvert år ca. 20 lokalhistoriske årbøger; *Nyborg – før & nu* er altså blot en ud af mange, som fortæller den lille historie i den store. At den lille lokale historie ofte kan være endog særdeles stor, er denne årgang 2012 et levende bevis på: Et overleveret

stednavn peger måske frem mod venedernes undergang, et husdyr blev en eksportsucces af dimensioner, og fra en lille sal styredes datidens geografisk største europæiske rige.

Vi møder også den helt nære historie, som den opleves af børn: Fra den store bybrand og en skole, der stod

Nyborg set fra syd 30. juni 1862. Også her møder vi – måske – den lille historie i den store: Arnakkehalvøen med Arnakke voldsted hvor den senere kong Erik Emune (1134-1137) gemte sit guld for sin halvbroder Harald Kesja. Det blev indledningen til en række blodige år med borgerkrigs-lignende tilstande og kongemord. Harald blev sammen med otte af sine sønner dræbt af Erik nær Skanderborg i 1135. Olie på pap, 31x23 cm. Tillagt N.G. Rademacher, akademisk uddannet kunstmaler, født i Nyborg 1812, død i Estland 1885. Privateje.

samme sted i 400 år til et landsbysamfund omkring Første Verdenskrig. Endelig møder vi historien i historien i form af et biblioteks og en forenings jubilær.

Årbogen rundes af med beretninger fra udgiverne. Også her kan vi se, at historien stortrives. Vi har et museum, der hvert år øger besøgstallene, og som står bag årets helt

store trækplastre, Danehofmarkedet, Kampmarkedet og Jul i den Gamle Kongeby; vi har et arkiv, som mærker stor opbakning i form af afleveringer og besøg i lokaler og på hjemmeside; og vi har en museumsforening, der støt og roligt øger medlemstallet og dermed er et synligt bevis på interessen for den nære historie.

Redaktionen

Sprogø og Sprotofte

Nogle overvejelser om Nyborgs oprindelse

Af Ole Gotskalk Vejrbæk

Indledning

Nyborgs oprindelse går tilbage til en periode, hvor kampen mod venderne spillede en altoverskyggende rolle. I starten drejede det sig om at forsvare sig mod deres pirateri, angreb og plyndringer og få det bragt til ophør, men efterhånden fik de danske konger overtaget.¹ I forbindelse med disse begivenheder blev en række borge opført som et led i styrkelsen af kongemagten, bl.a. til sikring af de danske kyster. En af dem lå på Sprogø, hvor kampestensfundamentet til ringmu-

ren stadig ses under fyret øverst på Fyrbakken, når man passerer øen. Der var tale om et kastel bestående af et centralt forsvarstårn på en nogenlunde kvadratisk gårdsplads omgivet af en ringmur. Det blev bygget under Valdemar den Store og har, da det blev opført, sendt et kraftigt signal om, hvem der var herre i riget til alle, der kom i Storebælt. Dog mistede det hurtigt sin betydning. Kampene blev gradvist ført over i fjendens lejr, og efterhånden fik de karakter af rene erobnings- og plyndringstogter og kors-

Fig. 1. »Sprogø mod vest« af Mikael Melbye 2010. Olie på lærred 55x100 cm. Fyrtårnet og fyrmerterboligen ses oven på resterne af Valdemar den Stores kastel. Gengivet med tilladelse fra kunstneren.

tog, der med pavelig velsignelse skulle omvende de hedenske slaver til kristendommen.²

Det må have krævet en del at drive borgen på Sprogø. For at kunne fungere ordentligt må det have haft en base på land, som kunne sørge for forsyninger, vagtafløsning og undsætning i påkommende tilfælde. I det følgende vil vi se, at borgen på Sprogø kan have haft et støttepunkt på Fynsiden, som kom før Nyborg Slot, men først lidt om selve borgen.

Valdemar den Stores tårn på Sprog ø

I sin korte historie om Danmarks konger, der anses for at være skrevet kort tid efter 1185, nævner Sven Aggesen, at Valdemar den Store lod bygge et tårn af brændte sten på

Sprogø (*Sproua* el. *Sprouva*).³ Brændte teglsten var på dette tidspunkt netop taget i anvendelse i Danmark, og at Sprogøtårnet var et prestigebyggeri fremgår også af, at det omtales på en blyplade med latinsk tekst, der blev fundet i Valdemar den Stores grav i Ringsted, da den blev åbnet i 1855.⁴ Selvom pladen er fundet i kongens grav, og selvom han døde i 1182, antages indskriften, som i øvrigt ligger tæt op ad Sven Aggesens formuleringer, ikke at være tidligere end 1202, hvor sønnen Valdemar Sejр blev konge, eftersom kongen omtales som Valdemar den Første. På den anden side af pladen er der da også en kortere tekst, som snarest er den oprindelige.⁵

Fæstningen på Sprogø er en borg, der består af et centralt tårn omkranset af en ringmur på kampestensfundament, der nord-syd havde en udven-

Fig. 2ab. Foto samt tegning af den lange tekst på Valdemar den Stores gravplade (ca. 20x18 cm). Læs teksten i note 5. Nationalmuseet.

dig længde på ca. 30 m og øst-vest på ca. 26 m. Store dele af dette fundament er bevaret og ses tydeligt fra lang afstand (Fig. 1), hvorimod intet er bevaret af fæstningstårnet, hvilket skyldes, at det nuværende fyrtårn er placeret nøjagtigt, hvor det stod.⁶

Almindeligvis antager man ud fra begivenhedshistorien, at fæstningen på Sprogø er bygget i 1160'erne. Den sendte et tydeligt signal til omverdenen om, at der var kommet nye tider, og herfra har man, når vejret tillod det, kunnet holde et vågent øje med, hvad der foregik på Bæltet samtidig med, at øen ikke længere kunne benyttes som tilholdssted for pirater, hvad den ellers havde været berygtet for.⁷

Valdemars gravplade omtaler også, at han betvang rygboerne og omvendte dem til kristendommen, efter at deres afgudsbilleder var ødelagt. Det er Arkonas fald og Rügens erobring i 1168, der her hentydes til.⁸ Saxo skriver, at »Selv hvor Rügen var blevet erobret, var sørøveriet stadig en plage i hver en krog af vore farvande, men danskerne udtænkte den fornuftige ordning, at flåden skulle mønstres og hvert fjerde skib udtages til at ligge på vagt mod sørøverne, så længe årstiden tillod det. På den måde kunne en mindre gruppe med lidt ihærdighed passe arbejdet for alle.« ... »Til den opgave valgte man især ugifte unge mænd, for at længsel efter konen ikke skulle svække krigernes ihærdighed i tjenesten. Absalon og Christoffer fik

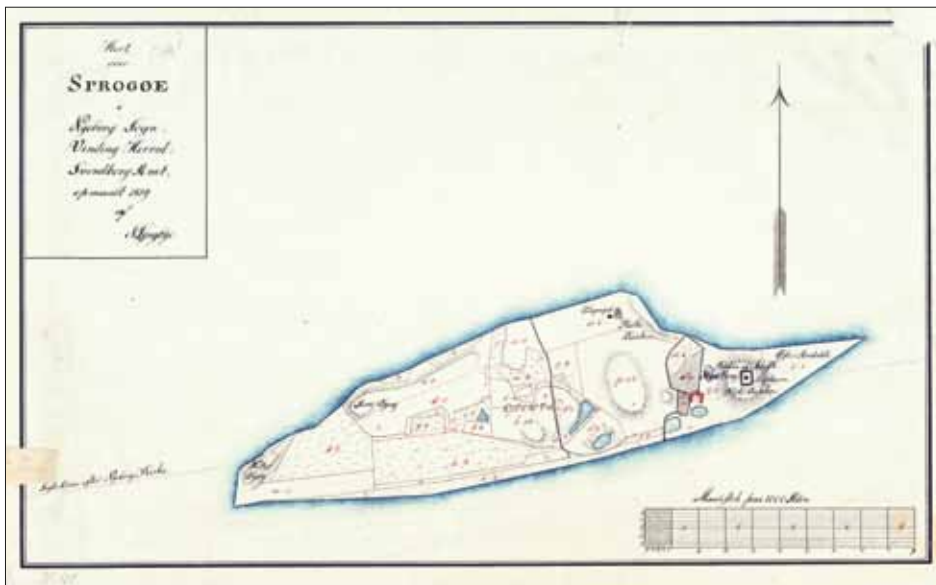

Fig. 3. Matrikelkort over Sprogø opmålt 1819. På fyrbakkens plads ses resterne af Valdemar den Stores kastel indtegnet med ringmuren og det centrale tårn. Af teksten ses, at øen ligger i Nyeborg Sogn, Vinding Herred, Svendborg Amt. Kort- og Matrikelstyrelsen.

kommandoen over dem, og de to holdt sig ikke til de hjemlige farvande, men afpatruljerede også kysterne ved Rügen og bugterne ved leutiternes land [Forpommern]«.⁹ Man kunne derfor forestille sig, at kastellet på Sprogø også har kunnet fungere som støtte for flådevagten, når den har befundet sig i Storebælt.

Placeringen på den isolerede ø synes dog problematisk. En garnison her har levet udsat, og anlægget kunne, hvis det blev erobret, blive et støttepunkt for en fjende. Forsyninger og vagtafløsning skulle sejles over, og det samme gjaldt undsætning i tilfælde af angreb eller belejring. Man var derfor helt afhængig af skibene, som må have været det mest sårbare punkt. Hvis de faldt i hænderne på en fjende, kunne de med lethed hugges læk, føres bort eller brændes af. Man ville derfor alt for let være prisgivet, hvis der ikke også var et beredskab i land, som var klar til at rykke ud, hvis det blev nødvendigt.

Fra gammel tid var Sprogø tilknyttet Fynssiden. Det fremgår af matrikelkortet fra 1819, at den hører under Nyborg Sogn og Vindinge Herred. Af Christian 5.s matrikel fra 1688 ses ligeledes, at Sprogø hører under Nyborg Sogn, samt at øen på dette tidspunkt ikke overraskende også hører under Nyborg len. Selvom disse kilder er sene, er der næppe grund til at betvivle, at Sprogø helt fra begyndelsen har hørt ind under Nyborg

Sogn, eller snarest Hjulby Sogn, som det jo oprindeligt er udskilt fra. Det er først i marts måned 1822, at Sprogø ved et kongeligt reskript lægges ind under Korsør.¹⁰

Derfor virker det logisk, at der ud over sognetilknytningen til Fynssiden også må have været et praktisk og organisatorisk tilhørsforhold i form af en forsyningstjeneste og et vagtberedskab, der kunne rykke til undsætning på Sprogø i påkommende tilfælde, og her falder *Sprotofte* i øjnene.

Sprotofte

I forbindelse med nogle mageskifter af nogle præstegårdsjorder i Nyborg på kong Hans' tid, dukker navnet *Sproe=Tofte* op.¹¹ Forleddet *Sproe-* er identisk med navnet *Sprogø*. Man kan ikke udelukke, at der er tale om et tilfældigt sammenfald, men da der kun kendes et eksempel mere på dette stednavn, nemlig *Sprove* ved Borre på Møn, er det nærliggende at se en forbindelse mellem *Sprogø* og *Sprotofte*.¹² Man kunne derfor forestille sig, at der på *Sprotofte* har ligget en lille by, der havde som sin opgave at understøtte og servicere garnisonen på Sprogø, og som måske endda har været forstærket med en borg. De nødvendige forsyninger har kongsgården i Hjulby kunnet hjælpe med at tilvejebringe.

Desværre kendes Sprotoftes nøjagtige beliggenhed ikke. Staggemeier skri-

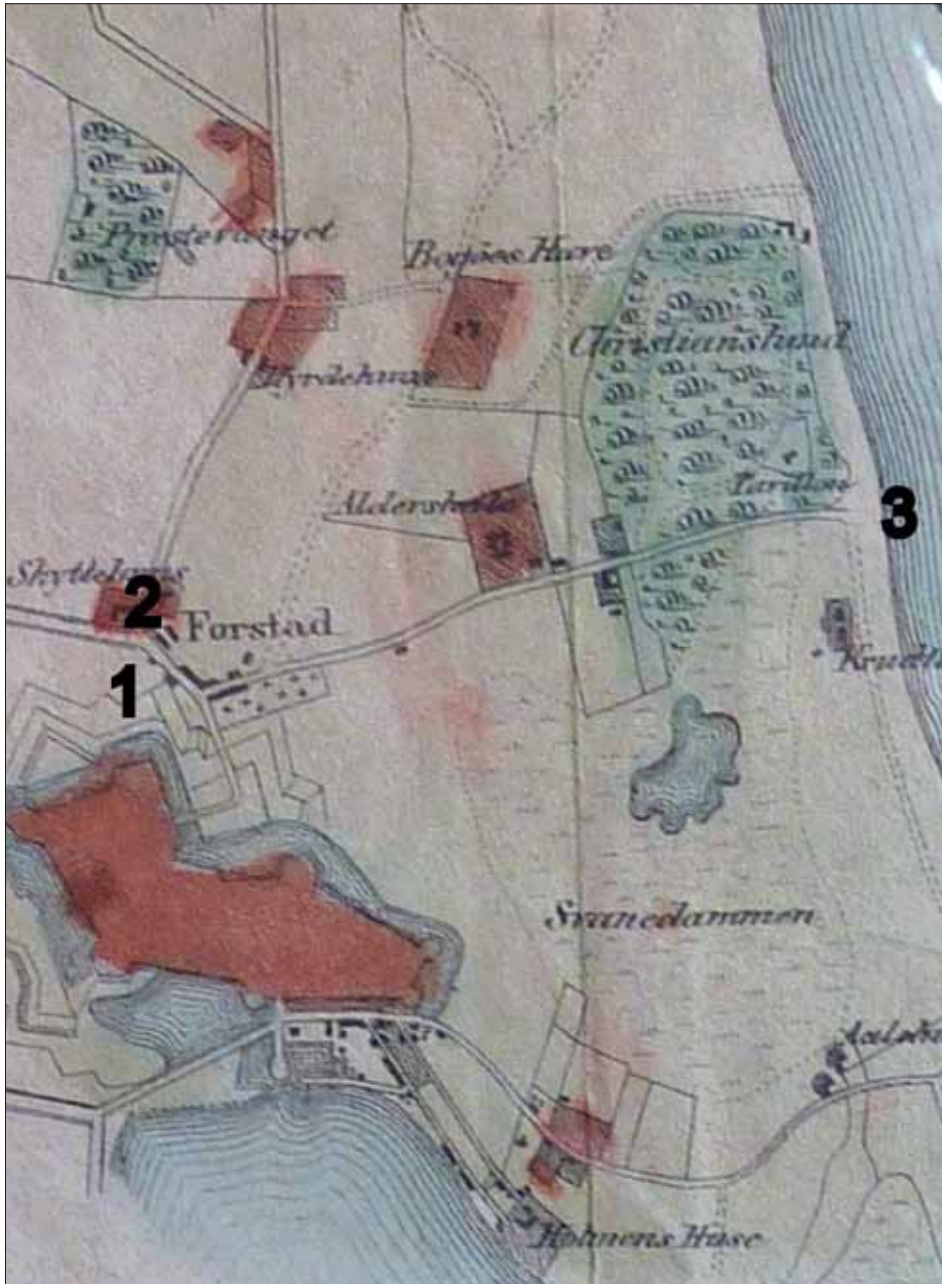

Fig. 4. Kort, der viser Sprotoftes mulige placering (2), Helletofte (1) samt Hyrdegyden, Vestergade og Christianslundsvej. Den hurtigste og mest direkte rute til Sprogø har været fra stranden ved Christianslundsskoven (3). Datidens skibe stak ikke dybere, end at de kunne nå helt ind til land. Bearbejdet udsnit af håndkoloreret kort NYBORG fra J.P. Trap Den fynske Øgruppe, 1860. Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

ver i Nyborg Kiøbstads Jordebog fra 1896, at *Sprotøfte* menes at have ligget på nordsiden af Hyrdegyden, og bedømt ud fra terrænet, ville en oplagt mulighed være på hjørnet af Hyrdegyden og Vestergade over for det gamle Nyborg Jernstøberi.¹³ Grunden ligger, hvor to gamle veje mødes i et T-kryds, og beliggenheden ville i hvert fald være velegnet. Terrænet danner her en lidt fremskudt bakkekam, hvorfra der oprindeligt har været udsigt over Storebælt over til Sprogø, og hvorfra der også ville have været mulighed for optisk signalering. At dømme ud fra gamle kort kan Vestergade godt se ud til at have fortsat direkte over i Christianslundsvej. Datidens skibe stak ikke dybt, så

den hurtige og lige vej til Sprogø gik ikke ud gennem fjorden og rundt om Knudshoved, men direkte over fra stranden ved Christianslundsskoven.

I dag ligger jernstøberiets gamle direktørbolig fra 1899 på omtalte hjørne (Fig. 5).¹⁴ Hvis der en gang har ligget en borg her, må man dog erkende, at den enten har haft lidt eller ingen borgbanke eller også sidenhen er blevet jævnet godt og grundigt med jorden.¹⁵

Ikke langt derfra, omtrent hvor Nyborg Sygehus nu ligger, menes *Helletofte* og Nyborgs ældste kirke, også kaldet Gammelkirken, at have ligget. Der er ikke fundet spor af selve kirken,

Fig. 5. Nyborg Jernstøberis gamle direktørbolig fra 1899 på hjørnet af Hyrdegyden og Vestergade har en markant beliggenhed, som gør det fristende at foreslå, at det er her, *Sprotøfte* har ligget. Den berygtede Claus Rasch bemægtigede sig i sin tid grunden og lod Silkeborghuset opføre på den. På det gamle udskiftningskort er grunden angivet som et selvstændigt stykke jord omgivet af Juelsbergs Låddenhøjsmark mod vest og mod nord. Foto John Maalø Larsen.

der blev ødelagt i 1534 under Grevens Fejde, men den menes at have ligget nogenlunde samme sted som den gamle overlægebolig. Fra overlægeboligen og over til hjørnet af Hyrdegyden er der omkring halvdelen hundrede meter, og det er derfor en besnærende tanke, at der kan have ligget en borg eller andet med tilknytning til Sprogø ved Sprotøfte med tilhørende kirke ved Helletofte, nøjagtig på samme måde som Tårnborg og Tårnborg kirke ligger tæt ved hinanden i bunden af Korsør Nor.¹⁶

Sprogø mister betydning

Samtidig med at kongemagten underbyggede og befæstede sin position indadtil i Danmark og udadtil i de slaviske områder langs østersøkysten, blev forholdene fredeligere, og beredskabet på Sprogø mistede efterhånden betydning. Efter at Bugislav som en af de sidste venderfyrster var besejret og havde aflagt lensed til den danske konge i 1185, må venderfaren anses for at være drevet over. Tilbage kan der højst have været enkelte omstrefende bander. Ganske vist var Elav af Sprogø med blandt vidnerne ved stadfæstelsen af Knudsbrødrenes privilegier på rigsmødet i Nyborg i 1193, så borgen på øen har nok været i funktion på dette tidspunkt, men dens rolle var ved at være udspillet.

I ølisten i Valdemar Sejrs jordebog fra omkring 1230 omtales i forbindelse

med Sprogø (srowæ) et hus tilhørende kongen, som på det tidspunkt kan se ud til at have brugt øen til at gå på kaninjagt.¹⁷ Man skal her være opmærksom på, at ordet hus også kan betyde fæstning, som vi kender det fra f.eks. »Riberhus« og »Koldinghus«, så måske, måske ikke, var kastellet allerede da revet ned og stenene brugt til andet formål, og hvis der engang har ligget en borg ved Sprotøfte, kan det samme hurtigt være sket for den.

Hvad så med Nyborg Slot?

Nyborg Slot er traditionelt blevet set i sammenhæng med Sprogøtårnet og Tårnborg ved Korsør Nor som et led i sikringen af de danske kyster, men jeg mener, man må kvalificere den opfattelse en anelse. Tårnborg og Sprogøtårnet ligner hinanden, og er opført efter et standardiseret skema, som også ser ud til at have været anvendt ved opførelsen af Ørkild ved Svendborg. Tårnborg har et centralt forsvars- og udkigstårn på ca. 8x8m. På Sprogø står fyrtårnet på fæstningstårnets plads, så man kender ikke målene på det, men det er vist på matrikelkortet fra 1819 (Fig. 3). På Ørkild er der endnu ikke påvist et tårn, men det må have været der.¹⁸ Disse anlæg er omgivet af en firesidet beskyttende ringmur, som er lidt tilfældigt udmålt, men i omegnen af 30x30m. Ved placeringen har man udnyttet de naturlige forhold bedst muligt, og alle er de anbragt højt i

terrænet, og Tårnborg er endda bygget på en kunstigt anlagt borgbanke.

Nyborg Slot adskiller sig fra Tårnborg og Sprogøtårnet. Dets oprindelige udseende kendes ikke med sikkerhed, men arealmæssigt må det allerede fra starten have været større. Det ligger lavt i terrænet og menes at være anlagt på en holm i et sumpet terræn.

Man kunne hævde, at Nyborg Slot og de nævnte fæstninger er samtidige, og at forskellene kun beror på, at der er forskellige bygherrer. Nyborg sættes jo traditionelt i forbindelse med Knud Prislavsens, Sprogø og Tårnborg er kongelige anlæg. En anden mulighed er, at Nyborg Slot også er anlagt af kongen, men nogle år senere under helt andre ydre omstændigheder og med et andet formål for øje i en tid, hvor tingene var i hastig forandring.¹⁹

Det er Arild Huitfeldt, der i sin krønike fra årene omkring år 1600 fortæller, at Knud Prislavsens begyndte at bygge Nyborg i året 1175, men han fortæller også, at han sad til gidsel hos Kong Valdemar. Det er en detalje, som hidtil enten er blevet overset eller forbigået i tavshed. Oplysningen skal ganske enkelt forstås på den måde, at den vendiske fyrste Prislav havde udleveret sin søn Knud til Kong Valdemar som garanti for overholdelsen af en indgået aftale. Et andet sted fortæller Huitfeldt, at Knud Prislav-

sen døde i 1183 og ligger begravet i Odense og sad som gidsel hos Kong Knud for sin far. Der var også andre historikere i slutningen af 1500-tallet, der forbandt Nyborg og Knud Prislavsens.²⁰

Som søn af Valdemar den Stores søster Cathrine og den vendiske fyrste Prislav, var Knud Prislavsens kongens nevø. Med sin høje kongelige byrd kunne han også under de rette omstændigheder blive en potentiel rival til kongemagten, hvilket Valdemar den Store og hans rådgivere formentlig var yderst opmærksomme på. Allerede Saxo fortæller i starten af 1200-tallet, at Valdemar og Knud blev uvenner, fordi Knud ikke følte sig ordentligt behandlet i henhold til sin status og indsats for kongen.²¹

Af den grund kan det forekomme besynderligt, at Knud Prislavsens skulle være Nyborg Slots grundlægger også i lyset af, at han vides ikke at have haft noget jordegods på Nyborg-egnen.²² Ikke desto mindre har det været den gængse opfattelse siden middelalderen. De fleste problemer ville imidlertid forsvinde, hvis man simpelthen antog, at han grundlagde Nyborg på vegne af kongen, ligesom mange andre af tidens fæstningsværker og borge blev bygget af kongens nærmeste slægtninge og allierede.²³ Vi ved blot ikke, hvordan denne borg så ud – og måske ikke engang præcist, hvor den lå.

Der er kun få samtidige kilder, som direkte kan belyse Nyborgs ældste historie. Et par år før sin død stadfæstede Valdemar den Store nogle privilegier, som åbenbart tidligere var givet til Knudsbrødrene i Odense. Handlingen fandt ifølge dokumentet sted i Hjulby i 1180, og på det grundlag er det den almindelige opfattelse, at der må have været en kongsgård i Hjulby, hvor kongen ind imellem tog ophold med sit følge, når han i embeds medfør rejste rundt i riget.²⁴

Allerede et par år efter, i 1183, får de odenseanske Knudsbrødre igen stadfæstet deres privilegier. Valdemar den Store var død et lille års tid forinden, og det er hans søn Knud 6., der som ny konge besegler dem sammen med en række vidner. Samtidigt donerer Knud Prislavs en gave til munkene og foranstalter, at han vil blive begravet i kirken. Som Janus Møller Jensen har argumenteret, må der eksistere en sammenhæng mellem de to gavebreve. Han har foreslået, at det sker i forbindelse med en forsoning mellem de to fætre Knud på baggrund af den konflikt, som Saxo beskrev.²⁵ Munkene har vel yderligere villet sikre sig, at også den nye konge var dem velvilligt stemt. Også denne gang foregik det i Hjulby, mens Knud tydeligvis sad i Nyborg. Inden for den næste halve snes år er der sket noget, for da privilegierne med enkelte ændringer endnu en gang bliver stadfæstet i 1193, sker det i forbindelse med et rigsmø-

de i Nyborg, der hermed nævnes for første gang i de samtidige skriftlige kilder.²⁶

Hvis vi går ud fra, at navnet Nyborg fra begyndelsen er knyttet til Nyborg Slot, så må det være her, kongen befandt sig med sit følge, mens der blev holdt rigsmøde. Hjulby kan derfor se ud til at være opgivet som kongeligt opholdssted på dette tidspunkt. Dette indtryk bestyrkes af, at vi har kendskab til, at kongen også i 1194 afholdt et møde i Nyborg.²⁷ Nyborg Slot ser derfor ud til at være taget i brug af Knud 6. engang mellem 1183 og 1193, og første gang det nævnes i de samtidige kilder, danner det rammen omkring et rigsmøde.²⁸ Således ser vi det allerede fra begyndelsen i den rolle som kongeborg og samlingspunkt for riget, som det havde igennem middelalderen.

Tidsmæssigt falder det godt sammen med, at afslutningen på vendertogene kom i 1185, da den pommerske fyrste Bugislav overgav sig og blev kong Knuds vasal. Betydningen af denne begivenhed i samtiden ses af, at den danner en effektiv afslutning på såvel Sven Aggesens korte historie om de danske konger som på Saxos krønike.²⁹ Herefter resterede et par småfyrster, som holdt ud et par år endnu, indtil det i 1187 også var slut for dem. Knud 6.s status som lensherre understregedes yderligere af, at han (i modsætning til faderen, Valdemar

den Store) afslog at aflægge lensed til den tyske kejser. Det danske kongedømme var således i færd med at ændre karakter, og nu var kongsgården i Hjulby næppe længere tilstrækkeligt repræsentativ, når kongen tog imod. I den situation var det mere passende for danskernes og vndernes konge at markere sin status ved ibrugtagningen af en ny borg, som kunne imponere hans gæster og samtiden – Nyborg! De arkæologiske undersøgelser viser også nu, at der blev bygget på det store anlæg i starten af 1200-tallet under Valdemar Sejr (1202-41). Et arbejde, der kan være påbegyndt allerede under Knud 6.

Jordtilliggendet havde den fra Hjulby, og med beliggenheden midt i riget og i bunden af fjorden lå den bekvemt for tilrejsende, der kom ad søvejen, og hvis den fra starten har ligget omgivet af vand, hvad placeringen kan tyde på, har den også ligget tilpas tilbagetrukket fra alt for nysgerige blikke.

Konklusion

Valdemar den Store stod bag byggeriet af borgen på Sprogø, der blev anset for så vigtig, at den blev omtalt på den blyplade, han fik med sig i sin grav. Øen blev lagt ind under Hjulby Sogn, hvor der fra gammel tid lå en

kongsgård, som kongen besøgte, når han rejste rundt i landet med sit følge i embeds medfør. Kongsgården i Hjulby kunne også levere en lang række af de daglige fornødenheder til borgen på Sprogø, men lå for langt inde i landet til at være støttepunkt. Til at afhjælpe dette lagde man en bebyggelse ved navn Sprotøfte, hvis beliggenhed ikke kendes med sikkerhed, men så tæt ved kysten, der hidtil havde været ubebygget, at man hurtigt kunne komme over til undsætning på Sprogø, og så højt i terrænet at man kunne følge med i, hvad der foregik på Bæltet. Måske har bebyggelsen ligget så udsat for angreb, at den har været forstærket med en borg.

I takt med at kampen mod venderne ændrede karakter fra at være forsvar mod plyndringer og overfald til at være erobrerkrig og korstog syd for Østersøen, ændrede kongemagten karakter, og den fik behov for at markere sin nye status. I dette forløb mistede borgen på Sprogø gradvist sin betydning. Kongsgården i Hjulby levede heller ikke op til den nye tids krav, og kongens nevø Knud Prislavsen blev i 1175 sat på opgaven med at anlægge Nyborg Slot, der hurtigt blev et nyt centralt samlingspunkt for riget i bunden af Nyborg Fjord. En rolle, som det bevarede gennem det meste af middelalderen.

- ¹ Jørgen Skaarup giver et makabert arkæologisk indblik i et venderoverfald på Langeland, Jørgen Skaarup, »Venderplagen«, Skalk, 1995/2 s. 5-10.
- ² Se John H. Lind m.fl., *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, 2. udg., København 2006.
- ³ Svend Aggesen, *Brevis historia regum Dacie, i Scriptores Minores Historiæ Danicæ Medii Ævi*, red. M.Cl. Gerts, 2 bd., København 1917-22; reprografisk genudgivet 1970, bd. 1, s. 94-141, her s. 138-39. Oversat *Sven Aggesøns historiske Skrifter*, oversat M. Cl. Gertz, København 1967, s. 84. Om dateringen af Sven Aggesens værk, se Karsten Christensen, *Om overleveringen af Sven Aggesens værker*. København 1978, s. 10-11.
- ⁴ Undersøgelserne blev personligt ledet af den meget arkæologisk interesserede kong Frederik 7.
- ⁵ Den korte indskrift: »Her ligger danernes konge Valdemar, Vendernes første betvinger og behersker, fædrelandets befrier, fredens bevarer, der som søn af Hellig Knud betvang rygboerne og først omvendte dem til Kristi tro. Men han døde i året efter Herrens kødpåtagelse 1182, i sin regerings 26. år, den 12. maj; Hic iacet Danorum/rex Waldemar, primus/Scalaurum expugnator et/Dominator, patrie liberator,/paci conseruator. Qui filius/sancti Kanuti Rugianos expugnauit et ad fidem Christi primus/conuertit. Obiit autem anno dominice/incarnationis MCLXXXII, regno sui anno/XXVI IIII Idus Maii«. Den lange indskrift: »Her ligger danernes konge, Valdemar den Første, Hellig Knuds søn, slavernes mægtige betvinger, det undertrykte fædrelands udmærkede befrier, fredens genopretter og bevarer. Han betvang lykkeligt rygboerne, og omvendte dem først til Kristi tro efter at afgudsbillederne var ødelagt. Også en mur til hele rigets værn, hvilken almindelig kaldes Dannevirke, opførte han først af brændte sten og han opførte en borg på Sprogø. Men han døde i året efter Herrens kødpåtagelse 1182 i sin regerings 26., den 12. maj; Hic iacet Danorum rex Wal/demar, primus, sancti Kanuti fil/ius, Scalaurum potens expugnator, patrie oppresse egregius liberator,/paci reparator et conseruator. Hic Rugianos feliciter expugnauit/et ad fidem Christi eosdem primus destruc/tis ydolis conuertit. Murum quoque ad tocius/regni presidium, qui wlgo Danewerch/dicitur, ex lateribus coctis primus construxit;/et castellum in Sproga edificauit./Obiit autem anno dominice incarnationis/MCLXXXII, regni sui XXVI/IIII Idus Maii«. Citeret efter *Danmarks Kirker, Sorø Amt*, bd. 1, red. Victor Hermansen og Poul Nørlund, København 1936, s. 163.
- ⁶ For borgen på Sprogø se Niels Engberg og Jørgen Frandsen, *Valdemar den Stores borg på Sprogø*, Højbjerg 2011.
- ⁷ Adam af Bremen fortæller i sin krønike om de hamborgske ærkebispers historie fra ca. 1075, at overfarten til Sjælland, der kan foregå fra Fyn eller Århus, rummer en dobbelt fare. Havet er stormfuldt, og man undgår næppe at falde i hænderne på pirater, selvom man har en gunstig vind. I en senere tilføjelse, en såkaldt scholie (Schol. 108), står der, at mellem Sjælland og Fyn ligger der en meget lille ø, som kaldes Sprogø (Sproga). Den er en røverrede, som er alle søfarendes skræk, *Adam af Bremens krønike*, oversat Allan A Lund, Højbjerg 2000, s. 203.
- ⁸ Om Arkona se også Fred Ruchhöft, *Die Burg am Kap Arkona. Götter, Macht und Mythos*, Schwerin 2010, der blandt andet omtaler resultaterne af de seneste års arkæologiske undersøgelser på stedet.
- ⁹ Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum*, red. Karsten Friis-Jensen, oversat Peter Zeeberg, 2 bd., København 2005, 14.39.49, bd. 2, s. 380-81. Christoffer var søn af Valdemar den Store.
- ¹⁰ Sprogø original 1 kort og Sprogø original 2 kort (matrikelkort). Christian V.s matrikel 312.1809 Nyborg Amt 1688. Løbenummer: M-583687

- 11 Hans de Hofman, *Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve*, som forefindes udi Danmark og Norge, bd. 5, København 1760, s. 429-430. Mageskiftet er dateret nytårsdag 1505. Den fulde ordlyd er: »Vi HANS Danmarks, Sverriges, Norges, Venders og Gothers Konning, gjøre alle vitterligt, at Vi have af vor synderlig Gunst og Naade gjort et Magelag og Mageskifte til ævig Tiid, med Sogne=Præsten og Kirke=Værgerne til Gamle Kirke, uden Nyborg Bye liggende, som er Hr. Peder Pedersen, Hans Nielsen, Vor Borgmester i Nyborg, og Biörn Schou, Raadmand der sammesteds, udi saa Maader at de paa fornevnte Gamle Kirkes vegne skulle have af Os til Magelag til fornævnte Kirke ti Stykker Vor og Kronens Jord, store og smaae, liggendes i Nørre Mark, norden Sproe=Tofte, og vender på Tvi-gaden, med hvis Eng dertil med Rette liggendes er, til Forslæt for fornævnte Agre, og derfor skulle vi på Kronens Vegne have af dem forskrevne gamle Kirkes Jord, som kaldes Helletofte, med hvis eng dertil ligger, eftersom nu indgiærdet er, til Nyborg=Slots Ladegaard, og kiende Vi Os herefter ingen Deel eller Rættighed at have til forskrevne ti stykker Jord, eller Eng i nogen Maade, men skeede det saa, at fornevnte Jord vorder forskrevne Gamle Kirke afvunden med nogen Rettergang, da bepligtiger Vi Os, Vore Arvinger og Efterkommere, Konninger i Danmark, at vederlægge forskrevne Kirke med saa god Jord igien, og saa velbeileligt i alle Maader. Givet paa Vort Slot Nyborg, Nyt=Aars Dag, M.D. quinto«. Se desuden Otto Staggemeier, *Jordebog for Nyborg Kjøbstad*, bd. 2, Odense 1893, s. 2 og 11-12.
- 12 Der er uenighed om betydningen af ordet Sprowe, som er den oprindelige form. Stednavneforskerne mener, at ordet betyder krat eller tæt bevoksning, hvorimod borgforskeren Vilhelm la Cour mente, at ordet betød at holde udkgi, Wilhelm La Cour, *Danske Borganlæg. Til midten af det trettende århundrede*, 2 bd., København 1972, bd. 1, s. 102-103. Øen Sprogø nævnes allerede hos Adam af Bremen, der skrev ca. 1075 (Sproga), men i en senere tilføjelse, som man ikke kender den nøjagtige datering på (jf. ovenfor note 7). Navnet *Sprototfe* kan nok tidligst være fra Valdemar den Stores tid, da kyststrækningerne før den tid må anses for at have ligget øde hen på grund af faren for overfald fra søsiden. Dette er sandsynligvis også forklaringen på den gamle kongsgårds tilbagetrukne beliggenhed i Hjulby. Jf. *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*, red. Ole Crumlin-Pedersen, Erland Porsmose og Henrik Thrane, Odense 1996, s. 158 ff.
- 13 Staggemeier, *Jordebog*, s. 2 og s. 11-12. Fr. Crone oplyser i sine håndskrevne notater til Nyborgs historie, der opbevares på det lokalhistoriske arkiv i Nyborg, at Sprototfe var stort 4 ørter land. Oplysningen kan muligvis stamme fra Christian 5.s matrikel, ligesom beliggenheden muligvis kan rekonstrueres herudfra. Dele af Frederik Crones notater om Nyborgs historie blev publiceret i Fyens Stiftstidende i to kronikker, hvoraf den ene kom 12. maj 1883. Efterfølgende blev større dele trykt med uregelmæssige mellemrum i Nyborg Dagblad, første gang 2. juli 1883 i første nummer af bladet. Om kartografisk rekonstruktion, se Karl-Erik Frandsen, *Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682-83, Esbjerg 1983*, s. 39-40.
- 14 Denne grund, førhen benyttet som gødningsplads, bemægtigede den berygtede Claus Rasch sig for i 1689 at opføre et hus, han kaldte Silkeborg-Huset. Ved højesteretsdom 29. april 1700 blev han dømt til at give lodden tilbage. Staggemeier, *Jordebog*, s. 12. Denne højesteretsdom kan, hvis den stadig eksisterer, være en mulig kilde til yderligere oplysninger.
- 15 Der behøver ikke nødvendigvis have været nogen borgbanke. Uden dog at uddybe det nærmere skriver Vilhelm La Cour i sit værk om danske borganlæg, at her til lands byggede man som regel kasteller uden brug af motte (kunstig borgbanke). La Cour, *Danske Borganlæg*, s. 153.

- ¹⁶ Dog menes den nuværende Tårnborgh kirke at være fra omkring 1200, så de oprindelige forhold kendes ikke med sikkerhed.
- ¹⁷ Engberg og Frandsen, *Valdemar den Stores borg på Sprogø*, s. 21.
- ¹⁸ La Cour, *Danske Borganlæg*, s. 153-158. Kristensen 2010, s. 87-90. Engberg og Frandsen, *Valdemar den Stores borg på Sprogø*, s. 29.
- ¹⁹ Om Knud Prislavsens og Nyborgs grundlæggelse, se Janus Møller Jensen, »Kongeborg, Danehof og residensstad«, i *Nyborg Slot. Kongeborg, fæstning og museum*, red. Kurt Risskov Sørensen, Nyborg 2011, s. 11-39; Janus Møller Jensen, »Knuds glemte korstog. En ny historie om Nyborg Slots grundlægger«, i *Nyborg – før & nu 2010*, 2011, s. 7-15; Kirstin Eliassen, »Blev Nyborg grundlagt af Knud Prislavsens? – Hvad siger kilderne?«, *Nyborg – før & nu 2007*, 2008, s. 9-21.
- ²⁰ For året 1175 skriver Arild Huitfeldt i sin krønike: »Aar 1175. begynnede Nyborg at byggis/aff Canuto Prebeslai Søn/hertug udi Lolland/hand er begraffuen udi Knuds kircke/oc vaarsat til Gissel hos K. Voldemar«, Arild Huitfeldt, *Danmarks Riges Krønike. Fra Kong Dan indtil Knud VI*, København 1978 [opr. 1603], s. 233). Endvidere skriver han for året 1183: »Samme Aar døde Knud / hertug Præbeslai Søn aff Venden/som stod til Gisel/hos Kong Knud/for hans Fader / Begraffne hos Knuds Brødre til Othense«, Arild Huitfeldt, *Danmarks Riges Krønike. Chronologia 1: fra Knud VI til Erik Glipping*, København 1977 [opr. 1600], s. 11. Huitfeldt har flere ganske detaljerede oplysninger med relation til Odense, som kunne tyde på, at han har haft adgang til en kilde, der interesserede sig for odenseanske forhold. Historikeren Ellen Jørgensen oplyser, at kgl. historiograf Stephanus Johannis Stephanius (1599-1660) havde et eksemplar af Odense kirkes kopibog, Ellen Jørgensen, *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, 2. udg., København 1960, s. 118. Den eksisterede altså på Huitfeldts tid, og man kan derfor ikke afvise, at det er den, han har haft adgang til eller afskrifter deraf. Det samme gælder antikvaren fra Odense, Cornelius Hamsfort, der også i årtierne omkring år 1600 forbinder grundlæggelsen af Nyborg Slot med Knud Prislavsens, jf. Jensen, »Kongeborg«, s. 15.
- ²¹ Jensen, »Kongeborg«, s. 15. Se nedenfor note 23.
- ²² F.eks. har Kirstin Eliassen sat spørgsmålstegn herved, Eliassen, »Blev Nyborg Slot grundlagt af Knud Prislavsens?«, s. 12-13 og 18-19. Det er der imidlertid nok ingen grund til, jf. Jensen, »Kongeborg«, s. 25.
- ²³ For at man kan bygge og drive en borg, skal mandskabet kunne brødfødes. Der må være et tilhørende jordegods, som danner grundlaget for tilvejebringelsen af de daglige fornødenheder. Det, vi ved om godsstrukturen på Nyborgegnen, peger ikke på Knud Prislavsens som den oplagte bygherre. Nyborg Slots ladegårds jorder var efter alt at dømme gammelt kron-gods, og Knud Prislavsens vides ikke at have haft jordbesiddelser på Østfyn, hvad der ellers ville være naturligt, hvis han skulle have siddet som borgherre på Nyborg Slot. Derimod testamenterede han jordegods på Als til Knudsbrødrene i Odense, og under et vendertog havde han ifølge Saxo en konfrontation med Valdemar den Store, hvor han nægtede at tage kommandoen over en flådevagts ved Rügen med henvisning til, »at han ikke ejede andet i Danmark end Lolland, og den klat land var ikke så meget værd, at han havde lyst til at løbe en åbenlys risiko for at forsvare den.« ... »Valdemar blev rasende over den unge mands uforskammede bemærkning og svarede, at når han havde fået et lille len, var det fordi han ikke havde fortjent mere!« Saxo, *Gesta Danorum*, 14.43.5, bd. 2, s. 408-9.
- ²⁴ *Danmarks Riges Breve*, 1. rk., bd. 3: 1170-1199, red. C.A. Christensen, Herluf Nielsen og Lauritz Weibull, København 1976, nr. 89, s. 91-93.

²⁵ Jensen, »Kongeborg«, s. 15.

²⁶ *Danmarks Riges Breve*, 1. rk., bd. 3, nr. 111, s. 118–120 og nr. 189, s. 201–191.

²⁷ Dette møde var ikke et rigsmøde, men fortsættelsen af et møde, der blev påbegyndt i Vordingborg, og som fortsatte i Nyborg, *Danmarks Riges Breve*, 1. rk., 3. bd., nr. 202, s. 217–218.

²⁸ Som argumenteret af Janus Møller Jensen, der yderligere præciserer dødstidspunktet til mellem 1188, hvor familien i Frankrig stadig tror, han er i live, og 1193, hvor Nyborg tilsyneladende er kongens, og fremsætter den dristige hypotese, at Knud Prislavsens søn døde på det tredje korstog, og er identisk med den nepos af den danske konge, der ankom som leder af en stor flåde til belejringen af havnebyen Acre (1189–1191), Jensen, »Knuds glemte korstog«.

²⁹ *Sven Aggesøns historiske Skrifter*, s. 88; Saxo, *Gesta Danorum*, 16.8.7–10, s. 543–545.

Danehoffet og Håndfæstningen 1282

Potentialet i et stykke unik Danmarkshistorie

Af Janus Møller Jensen og Erland Porsmose

Danehofslottet

Nyborg Slot blev grundlagt omkring 1170 og kom i den danske konges eje senest i 1193. Det blev hurtigt en central og vigtig institution både militært og politisk. Her mødtes Danehoffet – det danske parlament – fra midten af 1200-tallet og frem til begyndelsen af 1400-tallet. Den historie er gennem tiden blevet brugt til at promovere både slottet og byen, uden at det dog har været gjort fuldstændigt klart, hvilken betydning det rent faktisk har, og dermed er potentialet i historien måske heller aldrig rigtigt blevet fuldt realiseret. Kort sagt betyder det, at Nyborg Slot er det tætteste, vi kommer et middelalderens Christiansborg, og med underskrivelsen af Håndfæstningen, der med stor ret kan betegnes som Danmarks første grundlov, i den bevarede Danehofsal i 1282 danner Nyborg Slot simpelthen rammen om det danske demokratis og parlamentariske systems fødsel. Her følger blot en kort skitse af Danehoffets historie og dets betydning som oplæg til det fremadrettede arbejde med historien både forskningsmæssigt og formidlingsmæssigt på Nyborg Slot. Afslutningsvis gengives håndfæstningen på

både latin og i dansk oversættelse for at gøre den lettere tilgængelig for en bredere læserskare her og nu.

Danehof og Nyborg Slot

Danehoffet er – på trods af den centrale position man kunne tro, det ville have fået i udforskningen af Danmarks middelalder – ikke gjort til genstand for systematiske undersøgelser siden slutningen af 1800-tallet, hvor det blev heftigt debatteret mel-

Figur 1. Konge i parlament, fransk håndskrift.
Foto: British Library.

lem historikerne Anna Hude og Kristian Erslev og retshistorikeren Ludvig Holberg.¹ Ellers findes danehof-institutionen kun belyst i ældre populærforskning samt i forbifarten i større undersøgelser af dansk rets- eller forvaltningshistorie.² Det er ikke, fordi man ikke har ment, at det var vigtigt. Allerede Hude og Holberg betegnede håndfæstningen af 1282 som skelsættende i forfatningsmæssig henseende.³ Senere understregede Erslev og historikeren Aksel E. Christensen, at dannelsen af det danske parlament var en del af en større fælleseuropæisk historie, og at Danehoffets rolle og funktion derfor må sættes ind i en langt større international sammenhæng.⁴ I 1977 skrev den danske historiker Thomas Riis en vigtig disputats om de politiske institutioner i Danmark i perioden ca. 1100-1332. Men Danehoffet fyldte i virkeligheden ikke ret meget i undersøgelsen, og da den var på fransk, har den under alle omstændigheder ikke haft den store brede gennemslagskraft endnu.⁵ Danehoffet – det danske parlament i middelalderen – fortjener derfor en større, moderne undersøgelse. Der ligger her en stor opgave og venter. Her præsenteres nogle indledende betragtninger.

Fra concilium til Danehof

Fra anden halvdel af 1100-tallet – i Valdemarstiden – var kongemagtens funktioner under hastig udvikling,

bundet som den var til den generelle samfundsudvikling. Den kristne kirke havde defineret en ny samfundsorden, hvor kirken (paven) sørgede for den åndelige velfærd i en international kirkestat, medens de lokale konger og fyrster med sværdet skulle sørge for at beskytte kirken og de svage, og i det hele taget stå som ikke blot den ydre freds (militære) vogter, men også som den indre freds (politimæssige) beskytter. Det internationale Pavedømme overfor Kongeriget og de enkelte Lande (Landsting) blev nødvendigvis kastet ud i talrige magtkampe om, hvorledes disse magtstrukturer skulle samordnes og fungere i det kristne Europa.

Lettere blev det ikke af, at den militære magt blev afgørende forskubbet i 1200-tallet. Væk fra den sømilitære ledning med de semi-professionelle krigerbønder og over til et super professionelt riddervæsen knyttet op på den tunge pansrede rytterhær og de faste borge. Udviklingen trak ubønhørligt magten væk fra bondesamfundets institutioner, ledingsflåden og landstingene, og over til »Riget«, hvor kongen, ridderne og biskopperne blev de fremmeste med- og modspillere i kampen om magten. Som uantastet øverste hærfører havde kongen naturligvis et trumfkort i denne strid, men Danmark var et valgkongedømme, og ofte kunne forskellige arveberetigede grene af kongefamilien spilles ud mod hinanden, loyalitet og alli-

ancer kunne hurtigt skifte. En sådan situation opstod atter ved Valdemar 2. Sejrs (1202-41) død i 1241, og i de følgende årtiers højspændte kaos blev parlamentet, hoffet, en vigtig fælles samfundsinstitution til afhandling af de forskellige gruppers indflydelse og position som rigets øverste myndighed.

Udgangspunktet var utvivlsomt kongens personlige råd bestående af rigets bisper og fremmeste stormænd. Under de urolige forhold var det en simpel nødvendighed for kongemagten at sikre sig en tilstrækkelig loyal opbakning fra samfundets øvrige magtpoler, bisperne og ridderne, ved alle større

beslutninger, medmindre kongen da følte sig stærk nok til at gennemføre beslutninger ved sin egen militære kraft. Rådsmøderne måtte nødvendigvis antage karakter af rigsmøder, alene i kraft af bispens nødvendige tilstedeværelse fra hvert af rigets otte stifter, men også fordi stormændenes geografiske styrkefordeling måtte tages i agt.

Under Valdemar Sejrs sønner antog »hoffet« karakter af en ny rigsinstitution ved siden af kongemagten, og Nyborgs position som fast mødested bestyrkedes. Nyt var det også, at »hoffet« ikke blot var en snæver kreds af indkaldte stormænd, men at repræsentanter for folket også kunne

Figur 2. Slaget ved Bornhoved 1227. Fra samtidig tysk krønike.

deltage i eller i hvert fald overvære begivenhederne. Bekendt er ærkebisp Jakob Erlandsens klage til paven i anledningen af stridighederne med Kong Kristoffer. Det var selvfølgelig ikke det, at kongen – som ærkebissen anførte – hvert år til midfaste søndag plejede at sammenkalde stormændene til forhandlinger om rigets anliggender, men mere det utidige »folkelige islæt«. På hoffet i Nyborg i 1256 afholdt kongen således mødet »ikke i sit kammer eller på sin borg, i nærværelse af rigets udvalgte og bedste mænd, men under åben himmel og i overværelse af både ædlinge og af mænd af folket eller almuen« – hvilket helt åbenlyst mishagede ærkebissen i en sådan grad, at det kom med i klageskriftet; men egentlig ulovligt var det jo ikke!

Stadig var det i princippet kongens råd, eller som det hed på datidens internationale sprog, *regni consilio*, der forsamledes ved midfastetid; og man tager næppe fejl i at antage, at det er de urolige tider med de talrige slægtsfejder og stridigheder imellem kongefrænderne, der har gjort det nødvendigt at indrømme rigets stormænd en regelmæssig indflydelse på statsledelsen. Et egentlig forfatningsgrundfæstet *parlament* får man imidlertid først med Erik 5. Klippings (1259-86) såkaldte håndfæstning af 1282 – og symptomatisk nok er det da også heri, at ordet »parlamentum« afløser det traditionelle »consilium«:

»Parlamentum quod dicitur Hof« er forfatningens egne ord – »Det parlament, som kaldes Hof«.⁶

Nyborg Slot – det danske parlaments samlingssted

Nyborg havde inden 1282 haft status som foretrukken placeringssted for Danehof-møderne, der dog lejlighedsvis også blev afholdt f.eks. i Vordingborg, Kalundborg eller Helsingborg. Netop i starten af 1200-tallet var Nyborg Slot i færd med at blive udvidet. Det er muligt, at byggeriet var startet under Knud 6. (1182-1202), men de arkæologiske undersøgelser

Figur 3. Bag dette tilmurede romanske vindue mødtes det danske parlament. Foto: Østfyns Museer.

viser, at nogle af fæstningsværkerne som et led i udvidelsen af selve slotsholmen blev opført under Valdemar Sejr allerede i 1209/10. På det tidspunkt blev Nyborg Slot udbygget til et stort firfløjet anlæg med ringmur og to store stenhuse. Placeret midt i riget på et af de vigtigste infrastrukturelle knudepunkter som vogter af Storebælt og trafikken øst-vest i Danmark, må det have været et vigtigt kongeligt byggeprojekt. Meget kunne således tyde på, at det netop blev bygget ikke bare af strategiske og militære grunde, men også med henblik på at huse det danske parlament.

Første gang, kongen og rådsrådet kan placeres i Nyborg, er 1193 under Knud 6., og Nyborg skulle som »Rigets Midtpunkt« få en helt særlig rolle at spille i institutionens historie.⁷ Under efterfølgeren, Valdemar Sejr, blev det sædvane, at kongen indbød rigets bedste mænd til et rådsmøde hvert år på midfaste søndag – altså i marts måned.⁸ Det kunne synes en ubehagelig årstid, men netop på denne tid genoptoges sejlsadsen efter vinterens pause – og markarbejde mv. lå endnu stille. I den nye rigslov af 1284 slås det fast, at Danehoffet skulle holdes hvert år netop i Nyborg – på den søndag, da pinseugen slutter – altså

Figur 4. Margrethe 1.s riddersal. Mon det var her det sidste Danehof mødtes? Foto: Roberto Fortuna.

trinitatis søndag, dvs. inden for perioden 17. maj-20. juni.⁹ Nyborg som lovfæstet mødested bekræftedes jævnligt i perioden, således i 1320 og 1360. På Danehoffet i Nyborg 1354 proklamerede Valdemar Atterdag »at vort parlament, som kaldes Danehof, skal altid holdes hvert år ved St. Hans dag i Nyborg efter Rigets gamle sædvane«.

På denne vis udpegedes Nyborg da som det lovfæstede mødested for Parlamentet, således at indkaldelse i princippet var unødvendig, såvel tid som sted lå fast år for år. At det netop blev i 1284, at Nyborg fastlagdes som det faste mødested for Parlamentet, kunne hænge sammen med en af kongefamiliens arvestridigheder, der netop fandt sin løsning på dette års Danehof. Erik Plovpenningss datter, Jutta, havde fra sin far arvet gods i Nyborg og Hjulby (landsbyen på hvis jord Nyborg er placeret) og fik nu erstatning i andet gods, hvorved hun overdrog til sin fætter Erik Klipping hendes »fædrene gods i byen Nyborg med borgen sammesteds og i byen Hjulby med alle de nævnte byers tilliggende og møllerne sammesteds«. Skødet er udtrykkeligt »givet og forhandlet på Nyborg på vort Hof i det Herrens år 1284«.¹⁰ På denne vis var da også Nyborg – borg og by – en overgang blevet inddraget i kongefamiliens ulykkelige stridigheder, indtil sagen løstes, og det netop på Danehoffet som foreskrevet i Nyborg-forfatningen af 1282.

På Nyborg Slot samledes parlamentet da igen og igen frem til 1413, hvor danehoffet blev sammenkaldt for sidste gang i Nyborg af Erik af Pommern (1412-1439). Danehoffernes ophør falder måske netop i denne periode, fordi samlingen af de nordiske riger havde sat en helt ny politisk dagsorden med Kalmarunionens indgåelse i 1397. I Rigsrådets klageskrift mod Erik af Pommern fremhæves netop, at han har tilsidesat Rigets gamle sædvane med den årlige afholdelse af den »Hofret i Nyborg, som kaldes Danehof eller Parlament«. Det var ellers netop her og ikke på Gotland eller andetsteds, at kongen rettelig burde stævne sine »gode Mænd, Undersætter og Mandskab« til rette – med det smukke formål at skikke hver mand sin ret.¹¹

Efterfølgeren Kong Kristoffer af Bayern må derfor i sin valged (1440) love at besegele sin håndfæstning ved første Danehof – men løftet blev ikke indfriet!¹² Endnu Kong Christiern 1. kunne dog anvende Danehof-institutionen konstruktivt, da han i 1453 undslog sig for at deltage i Kejser Frederiks korstog mod tyrkerne – i hvert fald skulle der forinden afholdes et Parliamentum! Det gengav historikeren Arild Huitfeldt med den korrekte danske betegnelse Danehof i sin krønike fra årene omkring år 1600.¹³

Danmarks første grundlov

»Med lov skal land bygges«, hedder det i fortalen til Jyske Lov, som den

danske konge Valdemar 2. Sejr og hans råd vedtog i 1241. Den var formentligt tænkt som en landsdækkende lov, også selvom det aldrig blev en realitet, men den var i hvert fald den vigtigste af de danske landskabslove.¹⁴ Den udtrykker overordnet de forestillinger om lov og ret, som var gældende i Danmark i midten af 1200-tallet. Videre hedder det: »Den lov som kongen giver og landet vedtager, den kan han heller ikke ændre eller ophæve uden landets vilje, medmindre han åbenbart handler imod Gud«. End ikke kongen var altså hævet over loven.

Den 29. juli 1282 blev disse tanker nedfældet på Nyborg Slot i den håndfæstning – dvs. højtideligt indgåede aftale – der stadfæstede magtforhol-

det mellem kongen, Erik 5. Klipping (1259-1286), og rigets stormænd, som repræsentanter for folket. Kongen garanterede en række fundamentale rettigheder, for eksempel ikke at dømme uden grundlag i loven og ikke at styre vilkårligt. Jyske Lovs fortale indeholder en række principielle overvejelser, men kan bedst betegnes som en hensigtserklæring. Det første dokument med egentlige konstitutionelle elementer må derfor siges at være håndfæstningen 1282. Det er derfor også det dokument, der bedst kan påberåbe sig titlen som Danmarks første grundlov.

Håndfæstningen udsprang af en række konkrete magtkampe mellem kongen og stormændene. Nogle af elemen-

Figur 5. Konge i parlament efter fransk håndskrift. Foto: British Library.

terne i håndfæstningen er derfor også stærkere forankret i dens samtid, men byggede på samme forståelse som Jyske Lov af en retsorden, der udsprang af en pagt mellem hersker og folk, der hvilede på en objektiv og suveræn retfærdighed – i middelalderen Gud. Rettighederne var ganske vist nok for det meste i praksis forbeholdt en elite, men i princippet var de gældende for hele folket. De er som sådan grundlæggende for den senere udvikling af det moderne danske demokrati og er i den egenskab også blevet optaget på den danske demokrati-kanon.¹⁵

Det er Kong Erik selv, der har benævnt forfatningen »vort håndfæste, der vi gav i Nyborg« (1284), og rigtigt er det, at håndfæstningen på en række punkter afgrænsede og begrænsede kongens magt. Siden blev håndfæstningen en central del af forhandlingerne i forbindelse med et kongevalg, men Kong Erik havde siddet på tronen i mere end 20 år, da forfatningen blev udstedt som et kompromis om magtfordelingen i landet i en ny samfundsorden, hvor konge, riddere og bisper besad nøglepositionerne, medens bønder og borgere var henvist til de mere ydmyge tilskuerpladser – og dog rummede håndfæstningen også bestemmelser til fordel for dem.

Håndfæstningen – eller »forfatningen« – var Danmarks svar på den engelske Magna Carta fra 1215, hvor den engelske konge også lovede at

overholde en række grundprincipper for magtudøvelsen. Samtidigt lagdes grundstenen til det engelske parlament, der kunne mødes på ethvert tidspunkt og nedlægge veto mod kongens beslutninger, bl.a. ved at beslaglægge hans besiddelser. Udviklingen i Danmark fulgte altså en generel europæisk udvikling, hvor man også i eksempelvis England, Spanien og Frankrig begyndte at indkalde parlamenter, hvor stormændene repræsenterede folket. Uanset hvad de konkret mandede ud i, er disse bestræbelser helt fundamentale skridt i udviklingen af det europæiske demokrati og parlamentariske system.¹⁶ Danehofsalen på Nyborg Slot bliver også rammen om den fortælling og er dermed interessant i en langt større sammenhæng end den snævert danske.

Danehoffet og loven

Danmark var et valgkongedømme, og parlamentet blev som antydnet den samfundsinstitution, hvor de forskellige grupperingers indbyrdes forhold til hinanden og kongemagten blev forhandlet. Lovgivningsretten blev her ved et centralt omdrejningspunkt. Det var loven, der skabte samfundsorganisationen og dermed formede det land, som den dækkede – eller måske var det rettere i vikingetid og ældre middelalder at sige, at loven afspejlede det land og det samfund, som den dækkede. Hovedsynspunktet var, at et samfund i og for sig ikke behøvede

nogen lov og ret, dersom alle blot lod sig nøje med deres eget og fulgte sandheden, eller som det hedder i fortalen til Jyske Lov 1241: »ville enhver nøjes med sit eget og lade andre nyde samme ret, da behøvede man ikke nogen lov. Men ingen lov er jævngod at følge som sandheden, men hvor man er i tvivl om, hvad der er sandhed, der skal love vise sandheden«. I princippet rakte det altså at genopfriske loven i ny og næ som et sæt regler, der gjorde det muligt at skabe en procedure, der kunne afslutte stridigheder.

Og dog; med en hastig samfundsudvikling, hvor nye eliteklasser (riddere og bisper) bød ind på magten, var det

nødvendigt med et mere dynamisk lovbegreb, hvor loven stedse kunne tilpasses de aktuelle konfliktområder. Endnu ved udstedelsen af Jyske Lov i 1241 balancerer kongemagten omhyggeligt på lovgivningsrettens område i forhold til landstingenes (»landets«) kompetence. Nok er det kongen, der har *givet* loven og mere præcist »lod skrive denne bog og gav denne lov, som her står skrevet på dansk«; men lovgivningskompetencen var fortsat landstingets, og som tidligere nævnt hed det med en slet skjult trussel, at end ikke kongen kan ændre loven, med mindre han åbenlyst handler imod Gud. Ikke desto mindre udspringer loven af et aristokratisk miljø, og karakteristisk nok

Figur 6. Nyborg Slot i sne. Foto: Nicolai Godvin.

er den da også udstedt ikke i Jylland (Viborg), men derimod i Vordingborg i marts 1241 under overværelse af rigets vigtigste mænd, heriblandt kongens sønner (den udvalgte) Kong Erik, Hertug Abel og Junker Christoffer, de otte bisper og alle de bedste mænd, der var i hans Rige.

Fortalen er ret præcis med hensyn til opgavefordelingen. Loven vedtages af »landet«, og det er også tingene, der dømmer og udøver retfærdighed, ligesom det er civilsamfundet, der må tage sig af pågribelse af forbrydere mv. – altså de politimæssige opgaver. Det er alene kongens opgave at være den ultimative sanktionsmulighed over for dømte, der ikke vil rette ind og forbedre sig: »Det er kongens og landets høvdingers embede at overvåge domme og gøre ret og frelse dem, der tvinges med vold, såsom enker og værgeløse, børn, pilgrimme og udlændinge og fattige – dem overgår der tiest vold – og ikke lade slette mennesker, der ikke vil forbedre sig, leve i sit land; thi idet han straffer og dræber ugerningsmænd, da er han Guds tjener og landets vogter. Thi ligesom den hellige kirke styres af pave og biskop, således skal hvert land styres og værges af kongen eller hans embedsmænd«.

Den sidste betragtning er helt fundamental for forståelsen af samfundsudviklingen. »Paven« var jo en uimodsigelig autoritet for gejstligheden, og

hvor gik da i virkeligheden grænsen for kongens magtudøvelse – hvornår kunne man med rette og ustraffet sidde et kongebud, »kongens brev«, overhørig, og hvorledes undgå at styrke konger greb ind i hele samfundsorganisationen? Kirken har været mærkeligt fraværende i diskussionen om udviklingen af de parlamentariske tanker.

For det første var gejstligheden jo en vigtig og naturlig del af kredsen af betydende stormænd, som senere også havde en naturlig plads i rigsrådet. For det andet var den parlamentariske model netop en væsentlig del af det kirkelige hierarki. Kirken blev regeret ved en række store kirkemøder – Lateran-koncilerne i 1123, 1139, 1179, 1215 og koncilerne i Lyon i 1245 og 1274 og i Vienne 1311-12 – selvom paven ganske vist i samme periode uden tvivl havde tiltaget sig magten som kirkens øverste myndighed (*papa est ecclia* – paven er kirken) og havde fuld kontrol selv med disse økumeniske møder. Men fra slutningen af 1300-tallet blev det heftigt diskuteret, om det var de store kirkemøder, konsilierne, eller paven, der havde den øverste myndighed inden for kirken, svarende til forholdet mellem parlamentet og kongen. Endelig var flere af de store munkeordener netop organiseret ved årlige generalforsamlinger af uafhængige huse, hvor man diskuterede og traf fælles beslutninger. I en dansk sammenhæng er kirkens og kristendommens rolle i udform-

ningen af det parlamentariske system og rigets styrelse kun udforsket i ringe omfang, men det var utvivlsomt umagen værd.

På 1250'ernes hoffer i Nyborg udstedtes privilegier og forhandlede forlig om ejendomskrav imellem konge og fyrster, ligesom kongen og hoffet tiltog sig myndighed til at udstede forordninger som rigslovgivning, der så siden måtte indarbejdes i de enkelte landskabslove. »Hoffet« eller »Danehoffet«, som det kom til at hedde i 1300-tallet, var således i fuld gang med at udvikle sig til det forhandlingssted, hvor rigets vigtigste anliggender forhandlede, og hvor man i princippet kunne vedtage ny rigsdækkende lovgivning – ganske uanset den altomfattende vetoret, der

endnu indrømmedes landstingene i Jyske Lov 1241.

I håndfæstningen 1282 – Nyborgforfatningen – blev det slået fast, at parlamentet skulle afholdes hvert år på et fastlagt tidspunkt, og ikke blot når kongen af egen vilje vil indkalde det, og ikke mindst, at parlamentet tillægges faste lovbestemte beføjelser som en politisk faktor ved siden af kongen – ja i visse henseender indtager en overordnet position i forhold til kongemagten.

Det fastsloges således, at Danehoffet kunne træffe beslutninger vedrørende gods, som kongen påstodes med urette at have i sit værn. I den aktuelle politiske situation tænkes selvfølgelig

Figur 7. Danehofsalen med håndfæstningen i forgrunden. Foto: Nicolai Godvin.

især på arvekravs-stridigheder internt mellem kongefrænderne, og vitterligt fik Danehofferne en helt central rolle i at pådømme disse fyrstelige stridigheder. Endnu mere vidtgående er for så vidt bestemmelsen om, at en gang givne kongelige privilegier skal forblive i kraft, medmindre Parlamentet tillader dem kaldt tilbage.

Flere af bestemmelserne retter sig mod kongebrevene som magtmiddel. Ideen er tydeligvis at begrænse vilkårligheden i den kongelige magtudøvelse ved at kræve retfærdige straffe og retsgarantier for den enkelte. Ingen skal straffes uden i kraft af domfældelse på tingene

efter lovene og kun med de der foreskrevne bøder/straffe. I al sin enkelthed drejer det sig om forbud mod ulovlig fængsling og ulovlig straf – simpelthen retssamfundets grundvold. Det forbydes slet og ret kongen at forfølge nogen mand for nogen sag – ved kongebrev – før han er lovligt forfulgt til tinge og har nægtet at stande til rette der. I det hele taget lover kongen at respektere landets love, ligesom de enkelte stænder sikres mod vilkårlige byrder.

Parlamentets virksomhed de følgende år viser med al tydelighed, at det virkelige var hensigten at udnytte den nye institution som et virkeligt reformin-

Figur 8: Kalkmaleri fra 1290'erne i Ringsted Skt. Bendts Kirke. Viser bl.a. Dronning Agnes på en tronstol, som er forlæg for tronstolen i Danehofsalen. Foto: Thomas Roland.

strument. År for år forhandles arvekrav – fyrstelinjerne imellem – privilegier udstedes, og ikke mindst: Nye rigslove vedtages. Tydeligvis er man grebet af en ny tids ånd og energi.

I marts 1283 afholdtes Danehof i Helsingborg, hvor parlamentet bl.a. lovgiver om ølbrygning og handel med øl, oprettelsen af landevejskroer og begrænser luksus i klædedragt. Symptomatisk nok regulerer Danehoffet også kongens klædedragt. Forbuddet mod at bære moderne »udskårne« klæder omfatter nemlig udtrykkeligt også kongen, medens der dog tilstås kongen og hans børn et privilegium på – som de eneste – at måtte pryde deres klæder med sølv og guld!¹⁷

I 1284 samles parlamentet – ugen før pinse – i Nyborg. Atter udstedes en ny rigslov. Denne gang omhyggeligt tilpasset i tre versioner: En jysk, en sjællandsk og en skånsk. Der lovgives om leding, mål og vægt mv.; og det forbydes specifikt kongen at udstede udførselsforbud for landets produkter, medmindre landstingene beder om det.

Danehofsalen – det unikke rum

Hele denne dramatiske og vigtige historie udspillede sig i Danehofsalen på Nyborg Slot. Selve salen fremstår i en lidt anderledes skikkelse i dag grundet forskellige ombygninger på slottet igennem den senere middelalder og tidlige renæssance. I sin kerne er det

imidlertid det oprindelige rum og den første riddersal på slottet. Det var her håndfæstningen blev underskrevet; her nægtede en gruppe af stormænd med Marsk Stig (Andersen Hvide) i spidsen at anerkende valget af Kong Erik Klipping søn, Erik (Menved), som konge i 1276; her dømtes Marsk Stig og følgesvende fredløse, som de hidtil sidste kongemordere i Danmarkshistorien i 1287 efter drabet på Erik Klipping året før; her blev Margrethe 1.s søn Oluf valgt om tronarving i Norge; og her blev Sønderjylland ved lov fastslået at høre til det danske rige i 1413.

De praktiske detaljer omkring Danehof-møderne er meget lidt kendte. I virkelighedens verden strakte ankomst og forhandlinger sig over nogle dage. Ud fra de udstedte diplomers datering synes Danehoffet i Nyborg 1284 således at have strakt sig (min.) over dagene 20.-26. maj; men trinitatis søndag faldt først d. 4. juni. Tre år efter er de bevarede diplomer fra Danehof-fet dateret Nyborg 28. maj-1. juni; medens trinitatis søndag falder på 1. juni 1287. Særlige retsgarantier gjaldt såvel under Danehoffet som i ugerne lige før og efter for at gøre det muligt at deltage på sikker vis i Parlamentsmødet. I 1354 fastlægges en sådan fredsperiode til 6 ugers varighed, i 1360 dog nedsat til 4 uger. Under alle omstændigheder påregnede man altså, at rigets mægtige kunne være opholdt op til en måneds tid som følge af Danehofmøderne.

Udover Kongen, med Hoffet og centraladministrationen, deltog som regel rigets fyrster – alle naturligvis med eget følge, hvortil kom rigets prælater med biskopperne i spidsen. Normalt er akterne fra Danehoffet »blot« beseglet og bevidnet af denne »fyrstelige« kreds. Men naturligvis var kongens »mænd«, riddere og væbnere, også til stede i stort tal. I 1360 besegler 42 riddere og 22 væbnere Danehofakten, og i 1377 er det 40 riddere og 85 væbnere – også disse givetvis med følge. Hertil kom i hvert fald lejlighedsvis repræsentanter fra købstæderne og bondestanden. Endelig var der som regel privilegie-udsendinge fra denne eller hin by, kloster eller lignende.

Formentlig har Danehofferne samlet et sted mellem 500 og 1000 mennesker i Nyborg, men nok så vigtigt – kernen var landets absolutte elite med standsmæssigt følge og standsmæssige krav på logi, føde og drikke – formentlig i en periode på en uges tid. Det har givet travlhed i byen og har stillet klare krav til at indrette sig på Danehoffets komme – år for år. Det er også klart, at alle disse mennesker ikke har kunnet være i Danehofsalen, hvorfor mødet jo da også til tider blev lagt udenfor. Men inderkredsen og de egentlige beslutningstagere har indtaget selve den centrale scene for magtudøvelsen i Danmark.

Med de mange riddere og fyrster i byen var det oplagt at afholde ridder-

turneringer i forbindelse med Danehoffet – således i pinsen i 1287. Det år trak retssagen mod kongemorderne på Danehoffet på Nyborg Slot fulde huse. Inden da havde kongemordet været udblæst i datidens medier. Der skulle for enhver pris findes skyldige, som kunne dømmes og straffes. Ni riddere og væbnere kendtes skyldige for at have myrdet Kong Erik. Stemningen under retssagen var spændt. En ven af de fredløse skulle have virket så truende, at Erik Menved 30 år senere stadig erindrede, at han havde frygtet for sit liv. 18 år efter blev hele sagen gentaget for at imødegå påstanden om, at loven ikke var blevet fulgt. Ikke overraskende bekræftede den

Figur 9. Nyborg Vor Frue Kirke. Foto: Nicolai Godvin.

anden proces afgørelsen i den første, og den medførte i øvrigt ligeså mange protester imod afgørelsen. Det skete alt sammen lige her!

Danehofferne indkaldtes ikke mere efter 1413. Sikkert fordi det ikke længere var nødvendigt. Adelen havde fået mere permanent indflydelse gennem Rigsrådet, og kongen havde fået større kontrol med stormandskredsen gennem sin indflydelse på dette råds sammensætning. I stedet afholdtes såkaldte Herredage, der i princippet havde flere af de samme funktioner som Danehoffet: Det var den tid på året, hvor alle kunne møde frem og fremlægge deres sager i nærvær af kongen, og hvor rigets anliggender blev åbent diskuteret. Så vidt Kristian Erslev. Men Herredagen adskilte sig på andre mindst lige så essentielle punkter. Det var ikke overordnet kongen, gejstligheden var ikke med, og det var ikke lovbundet at mødes årligt; kongen alene indkaldte til Herredag. Det sidste ord er bestemt ikke sagt i den sag.

En enestående historie

Uanset hvad, så mødtes det danske parlament altså i næsten to århundreder i Danehofsalen på Nyborg Slot. Det er en væsentlig fortælling, som giver Nyborg Slot en enestående rolle i Danmarkshistorien og som monument i en nutidig sammenhæng. Det er det eneste sted i Danmark, hvor man rent faktisk kan gå ind i det samme rum,

Figur 10: Håndfestningen 1282 efter Ribe Oldemoder. Foto: Det Kongelige Bibliotek, København.

hvor kongen ifølge loven skulle mødes med sit parlament i middelalderen. Det er helt enestående, at det er bevaret. Det er kendt i Nyborg, men ikke erkendt ret mange andre steder. Det er imidlertid en oplagt mulighed for at sætte fokus på en central fortælling om Danmark og en af de helt centrale værdier i den moderne selvforståelse og identitet, som kun kan opleves i de fuldstændigt autentiske rammer i Nyborg. Det er som sagt indledningsvis det tætteste vi kommer på middelalderens Christiansborg og det sted, hvor det danske parlamentariske og demokratiske system blev født. Der ligger derfor en stor forsknings-

mæssig opgave fremadrettet i at få beskrevet Danehoffet på en tidssvarende måde, en kæmpe formidlingsopgave i at få historien bredt ud og dens betydning gjort tilgængelig og endelig at omsætte denne fortælling i en turistmæssig sammenhæng. Fælles er, at kun i Nyborg kan den historie opleves og fortælles i de helt autentiske rammer på selve stedet, hvor parlamentet skulle mødes, og rigets første grundlov er nedskrevet.

Exkurs: Håndfæstningen

Erik 5. Klippings håndfæstning er ikke bevaret i original, men kendes i adskillige afskrifter på latin og oversættelser til gl. dansk og platysk. Håndskrifterne kan inddeles i nogle hovedgrupper med geografisk tilhørsforhold til Skåne, Jylland og Sjælland. Versionerne af håndfæstningen er nogle gange redigeret, så de er målrettet lokale forhold. Mere interessant er de alle kopieret sammen med de respektive landskabslove – Skånske Lov, Sjællandske Lov og Jyske Lov enten i afskrift eller i latinsk oversættelse. Det understreger den sammenhæng mellem loven og håndfæstningen, som er trukket frem i udstillingsteksterne i Danehofsalen.

Teksten, som er gengivet her, er den ældste bevarede afskrift. Den findes i håndskriftet kendt som *Ribe Oldemoder*, der er en samling af privilegier, adkomstbreve m.m. for domkapitlet

og bispestolen i Ribe. Det blev ført i årene mellem 1290'erne og 1510'erne. Håndfæstningen hører til håndskriftets ældste dele og er afskrevet af magister Aastred, der var kannik ved kapitlet. Han udfærdigede også flere breve i årene mellem 1288 og frem til sin død i 1323. Den første indførsel af magister Aastred i håndskriftet kan dateres til 1291, hvilket med stor sandsynlighed daterer afskriften til 1290'erne.

Håndskriftet lå i domkapitlets arkiv, indtil en historiker lånte det i 1700-tallet og 'glemte' at levere det tilbage. Det blev købt på auktionen efter Terkel Klevenfeldt af den danske historiker Peter Frederik Suhm i 1777. Efter hans død i 1798 kom det sammen med resten af hans samling til Det Kongelige Bibliotek i København. Her fik det signaturen Ny kongelige Samling 723, 2°. I dag befinder håndskriftet sig på Rigsarkivet i København.

Håndskriftet og håndfæstningen har været udgivet flere gange også i faksimile. Her er gengivet teksten efter *Ribe Oldemoder* (se billede). Den kritiske udgave – som er baseret på *Ribe Oldemoder* – findes trykt i *Diplomatarium Danicum*. Nedenfor følger en kort litteraturliste som udgangspunkt for videre læsning og studier. Her følger først teksten:

Ericus dei gracia danorum slauorumque rex omnibus hoc scriptum cernentibus. ad perpetuam rei memoriam. Con-

stare volumus presentibus et futuris, quod anno domini m. cc. ctuagesimo secundo, in die beati olaui, Nyburgh de consilio meliorum regni ordinauimus, sicut in consilio apud Worthingburgh de eorundem consilio promisimus, [1] quod semel in anno in media quadragesima parlamentum, quod hof dicitur, debeat celebrari. [2] Item nullus captiuari debeat nisi confessus sponte in iure aut legitime conuictus vel manifesto facinore deprehensus fuerit, pro quo secundum leges patrie vita carere debeat siue membris, Set conuictus legitime inducias fugiendi habeat extra regnum, que in libris legalibus continentur. [3] Item nullus conuictus pro quacunque causa ultra id quod in legibus expressum pena pecuniaria uel alia puniatur, nec multetur aliquis nisi legitime sit conuictus. [4] Item nullus super aliquibus causis contra aliquem litteras debeat regias impetrare, nisi causa ipsius prius fuit in placitis uentilata et discussa. Set postquam aliquis primam litteram regis taliter impetratam supersederit contumaciter, soluat conquerenti vnam marcham et tres marchas regi vltra id, pro quo in prioribus placitis conuictus est, pro secunda tantum ac pro tertia eciam tantum, Set pro quarta conquerenti iij marchas et xl soluat regi, et si talis bona mobilia non habeat set tantum terram, extunc officialis regis moneat eum, vt infra mensem tantum vendat de terra sua, in quantum tenetur bondoni et regi, quod nisi fecerit, officialis regis sub estimacione bonorum jus regis et bondonis recipiat

de dicta terra et non amplius, et si terra non sufficiat ad soluendum, defectus ille pro rata parte cedat regi pariter et bondoni. Set si aliquis contra ea, que dicta sunt, litteras impetrauerit minus iuste, bondoni tres marchas soluat et similiter tantum regi. [5] Ordinamus insuper et firmiter promittimus leges regis waldemari clare memorie, prout in suis libris legalibus continentur, inuolabiliter obseruare, omnes abusiones et dissuetudines contra leges introductas penitus in irritum reuocantes, expresse et precipue infrascriptas, primo quod victualia nostra, vxoris nostre, puerorum et dapiferi nostri plaustrare non debeant vltra limites sui hæræth, et quicunque in plaustrando defecerit, officialis regis conducet plaustrum et deficiens soluat precium cum iij marchis. [6] Item quod nostrum studkorn in festo sancti Andree secundum consuetudinem prouincie cuiuslibet exsoluatur. [7] Item bondones non debent compelli ad edificandum vel reparandum curias, molendina vel alia nec eciam castra nisi tempore necessitatis, Set in hiis faciant secundum quod consueuerunt facere tempore waldemari. [8] Nec debent compelli sub aliqua pena ad dandum anseres vel pullos seu alia dona ad mensam regis, exceptis hiis que soluij consueuerunt tempore waldemari, Set pro dono uel gratis peti possunt. [9] Item licitum sit bondonibus proprias terras habentibus villicacionem sumere, Ita quod de suis bonis iura regia soluant. [10] Item non debemus edificare in fundo alieno nisi

de consensu et voluntate possessoris. [11] Item officiales nostri non debent aliquem citare nisi ad iusta placita nec coram se. [12] Item littere patentes et priuilegia nostra suo robore maneant, nisi per fideles nostros in parlamento docere poterimus, quod sint merito reuocanda. [13] Item non debet quis pro delicto aliquo terram suam amittere, nisi pro crimine lese maiestatis conuictus fuerit cum iuramento de worthhæl, excepto casu superius expeditio. [14] Item de naufragium passis volumus obseruari, quod in libris legalibus continetur. [15] Item mercatoribus regnum nostrum visitantibus et nostris propriis nulla noua grauamina imponi debent, Set vti debent libertatibus, quas habere consueuerant ex antiquo, consuetudinibus nichilominus, que obseruantur in Skanør, in suo robore duraturis. [16] Item si aliquis nos impetere voluerit super bonis quibuscunque tamquam occupatis iniuste, super hoc stabimus consilio et ordinacioni fidelium nostrorum in parlamenti nostris pro tempore celebrandis. [17] Item volumus, quod nullus apud claustra, clericos vel laicos hospitetur indiscrete, Set contentus sit, que domesticus habuerit et voluerit sibi dare. Si ulterius facere presumpserit aliquis violenter rapiendo, liberam habeat potestatem si fuerit clericus, violenciam huiusmodi per causam hærwærki, rapine uel excommunicationis prosequi, Si vero laicus, per viam hærwærki uel rapine. [18] Item quod ecclesia Dacie debeat gaudere omnibus libertatibus, quibus

umquam floruit tempore regis walde-mari, Qui libertatem eius in omnibus illibatam voluit conseruare. Vt autem hec omnia et singula permaneant rata et firma, Reuerendi patres domini jo. Lundensis archepiscopus, petrus wibergensis, tuko arusiensis, tuko ripensis, Sueno burgulanensis, Inguarus roskildensis episcopi, Jacobus slæswicensis et iohannes otthoniensis electi confirmati, necnon ottho comes de rauænsbiærgh et waldemarum dominus de rostoch sua sigilla vna com nostro presentibus litteris apponere curauerunt. Actum Nyburgh anno et die supradictis.

Dansk version.

Håndfæstningen iflg. Ribe Olde-moder. Afskrift fra 1290'erne.

Erik, af Guds nåde de danskes og venders konge til alle, der ser dette brev til sagens evige hukommelse. Vi vil, at det skal stå fast for nulevende og tilkommende, at vi i det herrens år 1282 på Hellig Olavs dag [29. juli] i Nyborg med råd af rigets bedste mænd har forordnet, hvad vi på mødet i Vordingborg med samme råds mænd lovede: [1] At der én gang om året ved midfaste skal holdes den forsamling, som kaldes hof. [2] Fremdeles at ingen må fængsles medmindre han frivilligt på tinge har tilstået sig skyldig i, lovligt er dømt for eller grebet på fersk gerning i en forbrydelse, for hvilken han efter landets love skal miste liv eller lemmer; men den lovligt dømte skal have den

frist til at flygte ud af rigerne, som står i lovebøgerne. [3] Fremdeles må ingen mand, uanset hvilken sag han er dømt for, straffes med pengebøde eller anden straf udover, hvad der er udtryk i lovene, og der må ikke pålægges nogen bøder, uden at han er lovligt dømt. [4] Fremdeles må ingen mand i nogen sag opnå kongebrev mod nogen, medmindre hans sag først har været undersøgt og behandlet på tingene; men når en trodsigt har siddet kongens første brev, opnået på denne vis, overhørig skal han bøde sagsøgeren en mark og kongen tre mark udover det, som han er idømt på de tidligere ting, for det andet (brev) skal han bøde lige så meget og for det tredje ligeledes denne sum; men for det fjerde kongebrev skal han bøde sagsøgeren tre mark og kongen 40 mark (dog således, at pengebøder i de enkelte sager i Lunde Stift forstås således som det samme sted har været skik fra Arilds tid og på mødet i Vordingborg offentligt har været sagt), og hvis han ikke har løsøre, men blot jord, så skal kongens ombudsmand påminde ham om inden for en måned at sælge så meget af sin jord, som han skylder bonden og kongen. Hvis han ikke gør det, skal kongens ombudsmand efter vurdering af hans gods modtage kongens og bondens ret af nævnte Jord, men intet derudover, og hvis hans jord ikke er tilstrækkelig til bøden, skal manglen forholdsmæssigt blive kongen såvel som bonden til del. Men hvis nogen

på uretmæssig måde opnår breve imod det, som er sagt, skal han bøde bonden tre mark og kongen lige så meget. [5] Vi forordner også og lover fast at overholde ubrødeligt salig kong Valdemars love, således som de står i hans lovebøger, idet vi tilbagekaldt som fuldstændigt ugyldige alle misbrug og afvigelser, indført mod lovene, og det især de efterskrevne: for det første at ingen skal befordre levnedsmidler for os, vor hustru, vore børn og vor drost udover sit herreds grænser, og når nogen undlader at yde ægt, skal kongens ombudsmand leje en vogn, og den forsømmelige skal betale dens pris foruden tre mark. [6] Fremdeles at vort studkorn skal betales på Skt. Andreas dag efter hvert herreds sædvane. [7] Bønder må heller ikke tvinges til at bygge eller istandsætte gårde, møller og andet og heller ikke borge undtagen i nødens stund, hvor de skal gøre, som de har været vant til på Valdemars tid; [8] Og de må ikke under trussel om nogen straf tvinges til at give gæs eller kyllinger eller andre gaver til konges bord med undtagelse af de ydelser, de plejede at betale på Valdemars tid, men de kan bedes om det som skænk eller gave. [9] Fremdeles skal det være tilladt bønder at tage stilling som bryder, dog således at de yder, hvad kongen har krav på, af deres egen jord. [10] Fremdeles må vi ikke bygge på fremmed grund undtagen med ejerens samtykke og vilje. [11] Fremdeles må vore ombudsmænd ikke stævne nogen

undtagen til de retmæssige ting og ikke for ham selv. [12] Fremdeles skal vore åbne breve og privilegier forblive i kraft, hvis vi ikke ved vore tro mænd på hoffet kan vise, at de med rette bør kaldes tilbage. [13] Fremdeles må ingen mand for nogen forseelse miste sin jord, medmindre han bliver fældet for majestætsforbrydelse med ed af et vordholdsnavn, dog undtagen det ovenfor udviklede tilfælde. [14] Fremdeles vil vi, at lovbøgernes bestemmelser om skibbrudne skal overholdes. [15] Fremdeles må ingen nye byrder pålægges købmænd, der besøger vort rige, eller vore egne, men de skal bruge de friheder, som de har været vant til at have fra Arilds tid, idet dog de sædvaner, som iagttages i Skanør, skal stå ved magt. [16] Fremdeles hvis nogen vil sagsøge os for en hvilken som helst uretmæssig tilegnelse af det gods, skal vi i den sag underkaste os vore tro mænds råd og bestemmelser på vore hoffer, som til enhver tid afholdes. [17] Fremdeles vil vi, at ingen mand må gæste klostre, gejstlige eller verdslige ubeske-

dent, men han skal nøjes med, hvad husets herre har og vil give ham. Hvis nogen drister sig til at gå derudover, idet han voldeligt røver noget, skal den skadelidte, hvis han er gejstlig, have fri myndighed til at forfølge sådan vold som hærværk, ran eller bandlysningssag, men hvis han er verdslig, som hærværk eller ran. [18] Fremdeles at Danmarks kirke skal nyde alle friheder, ved hvilke den har stået i glans på kong Valdemars tid, som ville bevare dens frihed ubeskåret på ethvert punkt. Men for alt dette og hver enkelt bestemmelse kan forblive i gyldighed og kraft, har de ærværdige fædre hr. Jens, ærkebiskop af Lund, herrerne Peder, biskop af Viborg, Tyge, biskop af Århus, Tyge, biskop af Ribe, Svend, biskop af Børglum og Ingvar, biskop af Roskilde, herrerne Jakob og Jens, Slesvigs og Odenses udvalgte og bekræftede bisper, samt grev Otto af Ravensberg og hr. Valdemar af Rostock ladet deres segl hænge under dette brev sammen med vort. Forhandlet i Nyborg på ovennævnte år og dag.

Håndskrifter

Avia Ripensis, Rigsarkivet, København (tidligere NkS 723, 2o). Latin.

Her fokuseres på versionen i Ribe Oldemoder, men håndfæstningen findes som sagt også i andre håndskrifter. En fuld liste over håndskrifter og udgaver kan findes i den kritiske standardudgave i Diplomatarium Danicum. Her et par eksempler på et par af de ældste middelalderlige og i dansk sammenhæng mest tilgængelige håndskrifter, der dog ikke nødvendigvis indeholder de bedste versioner:

Det Kongelige Bibliotek, København, E. don. var., 4° [1430'erne – nok lidt yngre]

Det Kongelige Bibliotek, København, NkS 296, 8° [ca. 1325]

Den Arnamagnæanske Samling, Københavns Universitet, 453, 12° [1300-tallet]

Den Arnamagnæanske Samling, Københavns Universitet, 11, 8° [ca. 1325].

Faksimili-udgaver

Corpus Codicum Danicorum Medii Aevi, red. Johannes Brøndum-Nielsen, bd. 8: *Necrologium Ripense e codice coll. Reg. Vetust. 849 fol. Bibl. Reg. Haun. Phototypice expressum necnon Avia Ripensis i. e. Ribe Oldemoder e codice Arch. Reg. Haun. Eodem more reddita*, København 1967, s. 367-430 [Håndfæstningen, s. 379; NB s/h-gengivelse].

Udgaver

Ribe Oldemoder:

Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol nedskrevet 1290-1518, kaldet »Oldemoder« (Avia Ripensis), red. O. Nielsen, København 1869 [Håndfæstning s. 25-27].

Håndfæstningen:

Diplomatarium Danicum, 2. rk. bd. 3: 1281-1290, red. Adam Afzelius og Franz Blatt, København 1939, nr. 45, s. 45-53 [baseret på Ribe Oldemoder].

Danske Kongers Haandfæstninger og andre lignende Acter, i *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv*, 2 (1856-60), s. 1-150 [Erik Klippings Håndfæstning, s. 5-7 baseret på håndskrifterne i den arnamagnæanske samling; gl. dansk oversættelse senest fra begyndelsen af 1500-tallet gengivet s. 7-9].

Oversættelser

Danmarks Riges Breve, 2. rk., bd. 3: 1281-1290, red. Adam Afzelius, København 1939, nr. 45, s. 39-43.

J. Boisen Schmidt, *Fra Danehof til Folketing*, København 1963 [s. 8-10; detaljer vedrørende kongebreve (i §4) udeladt].

Studier

Per Andersen, *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigslovgivning i 1200-tallets Europa*, Odense 2005.

Erik Arup, *Danmarks Historie*, 2 bd., København 1925-32.

Aksel E. Christensen, *Kongemagt og Aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsforvaltning indtil unionstiden*, København 1945.

Kristian Erslev, *Den senere Middelalder* [= *Danmarks Riges Historie*, red. Johannes C.H.R. Steenstrup m.fl., 6 bd., København 1898-1907, bd. 2], København 1899.

Kristian Erslev, »Rigets »bedste Mænd«, Danehof og Rigsraadet«, *Historisk Tidsskrift*, 5. rk., 7 (1904-5), s. 365-387.

Ludvig Holberg, *Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede*, København 1895.

Anna Hude, *Danehoffet og dets Plads i Danmarks Statsforfatning*, København 1893.

Erland Kolding-Nielsen, »Jyske Lov som krigsbytte. En mytes opståen, udnyttelse og fald«, *Fund og Forskning*, 49 (2010), s. 437-510.

Kai Hørby, *Status Regni Dacia. Studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik, 1252-1319*, København 1977.

Janus Møller Jensen, »Kongeborg, danehof og residensstad«, *Nyborg Slot – Kongeborg, fæstning og museum*, red. Kurt Risskov Sørensen, Østfyns Museer 2011, s. 11-39.

Jyske Lov 750 år, red. Ole Fenger og Christian F. Jahnsen, Viborg 1991.

Leon Jespersen, E. Ladewig Petersen og Ditlev Tamm (red.), *Dansk forvaltningshistorie, bd. 1: Fra middelalderen til 1901*, København 2000.

Poul Johannes Jørgensen, *Dansk Retshistorie*, København 1940.

Henning Matzen, *Danske Kongers Haandfæstninger. Indledende undersøgelser*, København 1977; opr. 1899.

Thomas Riis, *Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332*, Odense University Studies in History and Social Sciences 46, Odense 1977.

Niels Skyum-Nielsen, »Haandskriftet »Ribe Oldemoder«. En kritisk studie«, *Scandia* 19 (1948-49), s. 127-156.

Niels Skyum-Nielsen, *Kirkekampen i Danmark 1241-1290*, København 1971.

Formidling

Johannes Høirup, *Danehof*, 2. udg., København 1950.

Johannes Høirup, *Nyborg. Danehoffernes by. Danmarks gamle Hovedstad*, København 1950.

¹ Anna Hude, *Danehoffet og dets Plads i Danmarks Statsforfatning*, København 1893; Ludvig Holberg, *Konge og Danehof i det 13. og 14. Aarhundrede*, København 1895; Kristian Erslev, »Rigets »bedste Mænd«, Danehof og Rigsraadet«, *Historisk Tidsskrift*, 5. rk., 7, 1904-5, s. 365-387.

² F.eks. skoleinspektøren Johannes Høirups, *Danehof*, 2. udg., København 1950 og *Nyborg. Danehoffernes by. Danmarks gamle Hovedstad*, København 1950; retshistorikeren Poul Johannes Jørgensens, *Dansk Retshistorie*, København 1940 og de relevante artikler i *Dansk forvaltningshistorie, bd. 1: Fra middelalderen til 1901*, red. Leon Jespersen, E. Ladewig Petersen og Ditlev Tamm København 2000.

³ Hude, *Danehoffet*, s. s. 49 og 62; Holberg, *Kong Erik Glippings Håndfæstning*, s. ix og 124.

⁴ Kristian Erslev, *Den senere Middelalder* [= *Danmarks Riges Historie*, red. Johannes C. H. R. Steenstrup m.fl., 6 bd., København 1898-1907, bd. 2], København 1899, s. 116-24; Aksel E. Christensen, *Kongemagt og Aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsforvaltning indtil unionstiden*, København 1945. Jf. Michael H. Gelting, »Det komparative perspektiv i dansk højmiddelalderforskning. Om Familia og familie, Lið, Leding og Landeværn«, *Historisk Tidsskrift*, 99 (1999), s. 146-88.

⁵ Thomas Riis, *Les institutions politiques centrales du Danemark 1100-1332*, Odense University Studies in History and Social Sciences 46, Odense 1977. Den er ved at blive oversat til dansk.

- ⁶ Hude, *Danehoffet*, s. 132. Se teksten gengivet nedenfor. For generel baggrund til tiden, jf. litteraturlisten.
- ⁷ Jf. Janus Møller Jensen, »Kongeborg, Danehof, residensstad«, i *Nyborg Slot. Kongeborg, fæstning og museum*, red. Kurt Risskov Sørensen, Nyborg 2011, s. 11-39.
- ⁸ Erik Arup, *Danmarks Historie*, 2 bd., København 1925-32, bd. 1, s. 288.
- ⁹ Holberg, *Konge og Danehof*, s. 176-77.
- ¹⁰ 24. maj 1284, *Danmarks Riges Breve* (jf. litteraturliste) 2. rk., bd. 3, nr. 94.
- ¹¹ Hude, *Danehoffet*, s. 86.
- ¹² Hude, *Danehoffet*, s. 75. Jf. *Danske kongers Haandfæstninger* (se litteraturliste)
- ¹³ »Regnorum Parliamenta meorum convocare«, *Epistolæ Regis Christiani I. vel ad eum scriptæ, i Scriptores Rerum Danicarum Medii Ævi*, red. Jacob Langebek og Peter F. Suhm m.fl., 9 bd., København 1772-1878, bd. 8, s. 414; Arild Huitfeldt, *Christiern I's Historie*, København 1977 [1599], s. 43. Jf. Janus Møller Jensen, *Denmark and the Crusades, 1400-1650*, Leiden 2007, som baggrund til Christian 1.s brev.
- ¹⁴ Jf. *Jyske Lov 750 år*, red. Ole Fenger og Christian F. Jahnsen, Viborg 1991; Per Andersen, *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigsløvgivning i 1200-tallets Europa*, Odense 2005; Erland Kolding-Nielsen, »Jyske Lov som krigsbytte. En mytes opståen, udnyttelse og fald«, *Fund og Forskning*, 49 (2010), s. 437-510.
- ¹⁵ *Demokratikanon*, red. Udvalget til udarbejdelse af en demokratikanon, Undervisningsministeriet 2008.
- ¹⁶ Anna Hude vendte sig imod den på det tidspunkt fremherskende opfattelse, at det danske folk altid havde haft del i regeringsmagten gennem en forsamling, hvis sammensætning ganske vist havde varieret gennem tiden, men som altid havde repræsenteret de forskellige samfundslag. Danehoffet kunne derfor ikke ses som et led i udviklingen fra landsting til stænderforsamling – eller et led i udviklingen af det repræsentative demokrati. Erslev var enig i revisionen, men mente nok, uden at være alt for eksplicit, alligevel, at Danehof og senere Rigsråd havde fungeret som institutioner, der ideelt set i hvert fald, gjorde krav på at repræsentere »folket«; Hude, *Danehoffet*; Erslev, »Rigets »Bedste Mænd«.
- ¹⁷ Holberg, *Konge og Danehof*, s. 141.

Hesten i middelalderens ridderkultur

Af Joakim Løvgren

Hesten spillede en central rolle i middelalderens adels- og hofkultur. Det skyldtes ikke mindst, at udøvelsen af magt var forbundet med stor mobilitet. Middelalderens omrejsende kongedømme og stormændenes kontrol med deres besiddelser forudsatte, at hele hoffet og stormændenes husholdninger og følger – både mænd og kvinder – var vant til et liv på hesteryg. Alligevel har ridningens og hestens rolle i adelskulturen ikke været gjort til genstand for større systematiske undersøgelser hverken blandt historikere eller arkæologer i Danmark. Der findes enkelte studier, men de vægter primært perioden efter renæssancen. De lægger sjældent vægt på hestens rolle i et bredere kulturhistorisk perspektiv, og de fokuserer i højere grad på hestens udstyr, udseende, avl, osv.¹ Denne artikel vil sætte fokus på hestens rolle i middelalderens ridderlige og adelige kultur, som den kommer til udtryk i manualer og gennem billedmaterialet fra middelalderen. Det viser klart, at hesten og den kunst at ride på den rigtige måde har været brugt til at skabe en selvforståelse og identitet blandt den europæiske adelsstand i middelalderen, der har været med

til at distancere den fra andre samfundsgrupper og bekræfte dens magt og privilegerede status. Sådan har det også været i Nyborg. Den danske hest var regnet blandt nogle af de bedste stridsheste i Europa, og Nyborg har været fuld af heste, ikke mindst når parlamentet mødtes, og kongerne residerede i byen. De store ridderturneringer har været skuepladsen ikke bare for riddernes træning, men også for sociale events, hvor magten og identiteten har været iscenesat netop gennem ridekunsten og ridderens brug af hesten. Det genskabes i disse år i forbindelse med det årlige Danehofmarked, når der igen afholdes turneringer på Torvet i Nyborg, der er den eneste bevarede plads anlagt til formålet i Skandinavien. Hesten og ridekunsten er derfor også et stykke væsentlig Nyborghistorie med perspektiver for forståelsen af hele middelalderens historie i Danmark.

Hesten i middelalderen

I middelalderen talte man generelt om fire forskellige slags heste: Der var naturligvis stridshesten, der kunne udføre hop og drøne bidende og spar-

kende ind i kamplinjerne. Dertil kom ridehestene til rejser, de lynhurtige heste ikke mindst til jagt, og så var der trækdyrene.² Selvom araberhesten blev anset for særligt værdifuld, vel ikke mindst på grund af dens hurtighed, så var der generel enighed om, at de spanske og danske stridsheste var de bedste, og heste var en af middelalderens vigtigste danske eksportvarer.

I 1200-tallet blev der alene fra Ribe udskibet mere end 8.000 heste årligt. Dertil kommer heste fra andre havne og alle dem, der blev drevet sydpå via hærvejen.³

Der vides meget lidt om selve opdrættet i middelalderen, men kildematerialet viser, at det har været et vigtigt kongeligt anliggende allerede fra 1200-tal-

Figur 1: Heste i krig. Håndskrift fra 1300-tallet.

let, formentligt tidligere. I 1100-tallet var cistercienserne – en middelalderlig munkeorden – nogle af de førende på området også i Danmark. Hestene blev avlet i stod, grupper af halvville heste i meget store indhegninger eller på de små øer ud for kysten. Det kan ikke siges med sikkerhed, men hesteavlens synes at være baseret på krydsninger mellem frisere, jyske heste og den portugisiske genette. Det skulle give både hårdføre, stærke og hurtige heste. De var ikke store set med nutidens øjne, højst 1,5 meter i stang, almindelige heste lidt mindre. Abbed Stephan af Tournai priste den danske hest for dens kraftige hals, bløde skind, høj i lysken og gylden af lød.⁴ Saxo fortæller, at første gang det moderne tungt pansrede rytteri blev anvendt i Danmark var i 1134 i slaget ved Fodevig, hvor 300 tyske riddere hjalp Erik Emune med at besejre kong Niels. Denne krigsform har dog næppe været ukendt i Danmark på det tidspunkt, men den pansrede rytterhær vandt frem i løbet af 1100-tallet.⁵ I hvert fald kunne den tyske krønikeskriver Arnold af Lübeck fortælle i starten af 1200-tallet, at danskerne kæmpede lige så godt på hesteryg som på et skibsdæk.⁶

Hestens særlige betydning ses ikke mindst af de indgående beskrivelser af både dyr og udstyr i ridderlitteraturen. Den tyske minnesanger Hermann von Aue brugte eksempelvis mere end 500 vers til at beskrive rid-

deren Enites hest, dens kvaliteter og dens usædvanlige farvetegninger for så at bruge endnu mere plads på at beskrive udstyret. Meget sigende gengiver ridderlitteraturen ofte hestens navne, mens riddernes hustruer forbliver navnløse.⁷ Der har uden tvivl eksisteret et tæt forhold mellem hest og rytter, som har været grundlagt af et liv i sadlen, års intense træning, men også af forståelsen mellem hest og rytter som en nødvendig forudsætning for at fungere og overleve i krig.

Middelalderens ridekunst i illustrationerne

På talrige illustrationer fra middelalderen og renæssancen kan man se riddere, fyrster, konger og kejsere afbilledet på deres ædle gangere gerne i færd med at jage, være til ridderturnering eller være i krig. De er imidlertid sjældent blevet brugt til at sige noget om selve ridekunsten i middelalderen, men ser man nærmere efter, så fortæller de faktisk en del om middelalderens ridekunst.

I en fransk bibel fra midten af 1200-tallet (figur 2) ses et eksempel på, hvordan en konge til hest er blevet afbilledet. Det er naturligvis et idealiseret billede, men måske netop derfor siger det også noget om, hvordan en konge eller stormand præsenterede sig til hest. Hvis vi tager udgangspunkt i den kronede rytter til venstre i billedet, så er der nogle

ganske særlige idealer, denne rytter udstråler igennem sin hest. Tøjlerne er løse, hvilket vil sige, at han ikke har kontakt til biddet i hestens mund, men alligevel holder hesten sit hoved i en rejst position. At opnå denne kontaktløse ridning er selv for ryttere i dag meget svært, hvilket portrætterer rytteren som meget dygtig.

Et andet eksempel på rideideal, som rytteren signalerer igennem hesten, kan ses i en krigsscene fra midten af 1200-tallet (figur 3 og 3a). Her kan man se en ridder i færd med at levere et lansestød. Han har igen løse tøjler, imens hestens hals er omtrent i samme position som på første illustration, hvilket igen vil sige, at vi har at gøre med en dygtig rytter. Hvad man også skal lægge mærke til i denne illustra-

tion, er hestens positur, imens dens rytter leverer et lansestød.

I stort set alle illustrationer fra middelalderen og renæssancen, hvor en ridder leverer et lansestød, vil man se hesten i denne positur; begge bagben er i jorden og forbenene i luften, som om den lige har taget afsæt og hopper igennem luften. Denne positur får først et navn omkring 350 år efter, den er vist i denne krigsscene fra midten af 1200-tallet, da ridemesteren Antoine de Pluvinet i sit værk *L'Instruction du Roy en l'exercice de monter à cheval* kalder posituren for *carriere*.⁸

Som navnet antyder, så er det et fremadrettet spring, hesten laver, hvilket der er en god grund til. Der er mange faktorer, der spiller ind, når en rid-

Figur 2: Kampscene fra fransk bibel. Ca. 1250.

Figur 3: Illustration af krigsscene fra midten af 1200-tallet. Fransk bibel ca. 1250.

der skal give et optimalt lansestød, og en af faktorerne er, om hesten har det optimale afsæt fra sine bagben. Hvis hesten sætter af på begge bagben i et fremadrettet spring, vil dens egen samt rytterens vægt kunne kanaliseres ud på lancespidsen, og dermed har ridderen omtrent 600 kilos tryk centreret på et område på størrelse med et fyrfadslæs. Det vil med stor sand-

synlighed medføre, at lansen knækker, og hvis den ikke gør, vil modstanderen og hans hest blive trykket til jorden. Denne særlige teknik har krævet stor træning at mestre ikke mindst i kampens hede, men det kan ikke være en tilfældighed, at kunstneren netop har illustreret ridderne på denne måde, hvor de leverer et korrekt lansestød.

Figur 3a. Endnu et forment udført og dødeligt lansestød. Fransk bibel ca. 1250.

Ridekunsten og ridderidealerne

Netop kontrollen over hesten har været med til at vise rytterens dygtighed og overlegenhed, men også en livslang træning, som hørte standen til. Det kunne udtrykkes ideelt gennem en bestemt måde at behandle hesten på, når ridderen viste sig offentligt. Den portugisiske konge Duarte 1. skrev i 1438 bogen *Livro da ensinança de bem cavalgar toda sela*, der bl.a. handler om den rette fremtoning, når man er ude at ride. Hvis en ridder er til hest, og hans hest pludselig begynder at opføre sig ustyrligt, så skal rytteren vise, at han har overblik og ikke føler sig presset af situationen. Det skal han gøre ved at holde øjenkontakt med den person, han følges med, og evt. også rette en smule på sit tøj for at signalere overskud.⁹

Det interessante ved denne situation er den pædagogik over for hesten, som Dom Duarte indirekte opfordrer til. Mange historikere har den opfattelse, at det var streng håndtering og frygt, som gjorde, at hesten ville samarbejde med rytteren. Ann Hyland har eksempelvis foreslået, at ridderne var hårde og brutale over for deres heste på baggrund af udformningen af et middelalderligt bidsel, som hun mener har været smertefuldt for hesten.¹⁰ Det er imidlertid en forfattet konklusion. Ethvert bid kan vel i teorien påføre smerte, hvis det bruges forkert. Brugt rigtigt er det et værktøj til at opnå kontrolleret ridning. Det er netop disse idealer, som både billedmaterialet og de skriftlige kilder understreger. Kong Duartes pædagogik er et eksempel på en mere respekt-

Figur 4: Turneringsbillede fra Danehofmarkedet i Nyborg 2012. Foto: Nicolai Godvin.

fuld behandling af dyret. En ridder har altså ikke ønsket at fremvise sig selv som hård og brutal over for sin hest, men tværtimod ønsket at portrættere sig selv som en person, der er i stand til at holde hovedet koldt, selv i pressede situationer. Teksten er et eksempel på idealet for, hvordan man opførte sig på hesteryg som ridder og adelsmand.

Rideidealene udsprang naturligvis også af rent praktiske årsager. For det første krævede det særlige rytteregegenskaber at skulle tilbringe størstedelen af tiden til hest. For det andet var det en nødvendig forudsætning for at kunne tumle en 500 kilo tung krigsmaskine, som udgjorde rygraden i middelalderens krigsførelse på slagmarken. Det var netop baggrunden

for stormændenes og senere adelens privilegerede status i samfundet, at de forrettede krigstjeneste for kongen i form af pansret rytteri. Samtidig blev ridekunsten et symbol på den særlige status. Gennem deres håndtering af hesten kunne de sende et signal om at være en leder med kontrol og overskud. Det fordrede så samtidig et særligt forhold mellem rytter og hest, som ikke nødvendigvis var baseret på vold og frygt, men tværtimod et nært venskab, som det beskrives i eksempelvis ridderlitteraturen.

Det skete i Nyborg!

Hesten har på denne måde præget den ridderlige kultur, fordi den har haft effekt på, hvordan man som ridder skulle opføre sig, samt hvilke

Figur 4a: Turneringsbillede fra Danehofmarkedet i Nyborg 2012. Foto: Nicolai Godvin.

signaler det var vigtigt for en ridder at sende til omverdenen. Nyborg har været fyldt med heste, når stormændene samledes til Danehof. De skulle opstaldes, sættes på græs, have foder og vand, passes og plejes. Vi ved, der har været store kongelige stalde i forbindelse med slottet. Ridderne kunne vise deres egenskaber frem for hinanden ved krigslege og turneringer som en naturlig del af hoflivet også i Danmark.

Turneringspladsen i Nyborg er først fra 1540'erne, hvor den blev anlagt af Christian 3. som en del af anlæggelsen af den planlagte residensstad.

Figur 5: Formidler Jesper Olsen til hest og i fuld udrustning. Foto: Nicolai Godvin.

Selvom ridderens rolle på slagmarken var på retur i 1500-tallet i takt med, at skydevåben blev en mere effektiv og integreret del af krigsførelsen i åbne feltslag, så blev ridderidealerne dyrket som aldrig før. Store turneringer med imponerende rustninger var en integreret del af livet ved det kongelige hof. I Nyborg kunne rigets bedste riddere dyste mod hinanden og dermed prøve deres kræfter af for at imponere kongen og opnå et positivt omdømme. I 2012, i forbindelse med Nyborgs store Danehofmarked, blev pladsen igen brugt til en stor ridderturnering. Det var første gang i mere end 400 år, at turneringspladsen igen blev brugt til det oprindelige formål i de fuldstændigt autentiske rammer på Torvet i Nyborg (se figur 4).

Turneringer som egentlig træningskrig kendes tilbage fra 1000-tallet, hvor sådanne øvelser også blev gjort, mens man var på felttog. For eksempel beretter korstogskrønikerne om flere turneringer i forbindelse med belejringer under det første korstog. En turnering tjente mange formål fra at vise sig frem til at træne ridderen til rigtig krig. Det var og er ikke uden risiko at deltage i turneringer. I starten var turneringerne ikke nødvendigvis begrænset til pladser eller baner, men spredte sig ud over et helt landskab som en slags minikrige, hvor der blev taget fanger, og personlige regnskaber kunne gøres op, når »dommeren« vendte ryggen til.

Turneringerne blev forbudt ved flere lejligheder i 1100-tallet især af kirken ved flere store kirkemøder. Det ændrede sig i slutningen af 1200-tallet, hvor man i stedet så turneringerne som oplagte steder at rekruttere nye korsfarere. Også konger forbød dem i perioder, men mest fordi de kunne bruges som dække for oprørske stormænds hemmelige møder, eller simpelthen bare fordi de syntes, det resulterede i for meget ballade. Kongerne selv blev ved med at afholde dem. Turneringerne var en integreret og nødvendig del af krigerkulturen i Vesteuropa i middelalderen og renæssancen, som også har været en væsentlig del af den danske

kulturarv. Ligesom selve ridekunsten har været det.¹¹

Turneringen i forbindelse med Danehofmarkedet var med til at vække en glemt kultur til live. Ligesom dengang gjaldt det for ridderne om at vise deres drabelige evner frem. En del af turneringen gik selvfølgelig ud på at brække lansen på modstanderens skjold, men dette element var ikke det vigtigste for ridderne. For dem gjaldt det om, at det skulle se rigtigt ud; man skulle vise sit mod og sine fantastiske rideevner, og man skulle kunne bruge *carrieren* på det helt rigtige tidspunkt, samtidig med at man skulle vise mådehold og over-

Figur 6: Børnene får et unikt indblik i, hvordan man giver det korrekte lansestød. Foto: Nicolai Godvin.

skud over for hesten. At sende disse signaler kom altså i første række, og derefter kom evnen til at ødelægge lanser på hinanden.

Et godt eksempel på denne sportsånd er i beretningen fra Christian 3.s kroning i 1537, hvor der i den forbindelse blev afholdt en turnering på Gammeltorv i København. I beretningen træffer ridderne Joachim Pren og Brei Rantzow ridderligt hinanden, hvilket sender dem begge ud af sadlen. Derefter dyster Otto van Damme og Joachim Remmyn, men i denne dyst går det ikke rigtigt for sig, fordi Joachim Remmyn støder modstanderen og hans hest til jorden.¹² Dvs. at beretningen tydeligt tillægger den første dyst mellem Joachim Pren, og Brei Rantzow stor ære, fordi begge riddere støder hinanden af hesten, imens dysten mellem Joachim Remmyn og Otto van Damme ikke er nær så ærefuld, fordi der kun er én vinder. Dette ville svare til, at fodboldlandsholdet i vor tid spillede uafgjort, og at befolkningen mente, at det var det bedste resultat, fordi begge hold havde spillet fantastisk og vist mod og styrke. I den moderne sportskultur vil vi gerne se en vinder og en taber, men dette var ikke tilfældet for middelalderens ridderlige sportskultur.

For befolkningen i middelalderen har synet af to riddere, der støder hinanden af hesten, ikke nødvendigvis været forbundet med ren underhold-

ning. Turneringen var en opvisning i kampkunst, som ridderne brugte til at identificere sig med, så de kunne distancere sig fra andre stænder og dermed sende et klart signal om deres berettigelse til magten i middelalderens samfund. Derfor skal turneringer i middelalderen nærmere ses som en iscenesættelse af selve magten end som underholdning for masserne, selvom disse to ting jo altid har været forenelige.

Ridderturneringen i forbindelse med Danehofmarkedet var derfor nok underholdning, men også et stykke seriøs formidling og levendegørelse i de unikke autentiske rammer i Nyborg. Formidlingen af middelalderens ridekultur har gennem mange år været varetaget af Rytteriet på Nyborg Slot ved Jesper Olsen og Birgitte Magnusen baseret på et indgående kendskab til både heste og ridning. Det fik endnu et kapitel tilføjet med Korsridderakademiet, som blandt andet tilbød undervisning i rideteknik og kamp til hest. Ikke nok med at de laver forskellige opvisninger, hvor de viser det prægtige syn af en ridder i fuld udrustning til hest, (figur 5), men de giver også børnene en helt særlig mulighed for at prøve at ride – på en træhest ganske vist – og med en lanse ramme et træningsinstrument, kaldet *quintanen* (figur 5).

Her får de unge korsriddere et helt unikt indblik i, hvor svært det kan

være at styre lanse og skjold, selvom hesten ikke er levende. Prøver man at forestille sig, at man skal have samme kontrol over hest, lanse og skjold i *carriren*, så kan dette kun indgyde respekt for fortidens kundskaber blandt de unge deltagere på Korsridderakademiet. Meningen er at give et indblik i en ellers noget overset kunstart, som har været en integreret del af ridderens liv også i Danmark.

Kulturen, der tilpassede sig

Hvorfor har der så ikke været en uafbrudt linje af ridderturneringer hvert år siden Christian 3.s tid i Nyborg? Først og fremmest fordi kongerne flyttede andre steder hen. Men også fordi at selvom ridderidealene og turneringerne fortsat dyrkedes, så skiftede de karakter i takt med den militære udvikling. På det tidspunkt hvor Christian 3. anlagde turneringspladsen i Nyborg, var den pansrede ridder på sin stridshest ved at blive et forældet fænomen i takt med, at adelens rolle som krigerkaste var på retur.¹³ Eller som professoren i teologi ved Københavns Universitet, Rasmus Glad, udtrykte det i 1577, så var der ikke meget ved at være ridder, når en hvilken som helst bondeknold kunne stille sig op på en mark og skyde dig ned.¹⁴ Infanteriet begyndte også at bruge *piker*, der er et op til 6 meter langt spyd, og fordi enhederne stod så tæt, var meget disciplinerede og desuden havde skydevåben, var de

næsten uigennemtrængelige selv for det pansrede rytteri. Ved århundredets udgang var det klart, at middelalderens riddere ikke længere havde en plads på de moderne slagmarker.¹⁵

Dermed forsvandt også vigtigheden at kunne give et korrekt lansestød. Der er tale om en overgangsperiode, hvor såkaldte *cuirassierer*, der var en pansret rytterenhed, overtog ridderens plads på slagmarken. De nye *cuirassierer* udgjordes af borgere og bønder, der havde muligheden for at indgå i en cuirassierenhed, fordi deres heste ikke krævede den samme grundige træning, som fortidens stridsheste gjorde. Nogle gange brugte *cuirassiererne* lanser på samme måde som deres forgængere, men gik i stigende grad over til at bruge hullåspistoler, da man fandt ud af, at det var mere effektivt at ride hen til pikeenhederne, affyre pistolen og ride væk igen. Fordi det pansrede rytteri ikke længere var et adeligt privilegium, forsvandt ridderens mulighed for at bruge hesten som krigsmaskine og dermed bruge dyret til at identificere og distancere sig fra andre stænder. Simpelthen fordi andre stænder pludselig også havde mulighed for at indgå i denne krigerkultur.

Hesten kunne altså ikke længere kun bruges af adelige som et tegn på, at de besad magten i samfundet, fordi de vidste, hvordan man brugte stridshesten som et våben. Dette betød

imidlertid ikke, at hesten ikke kunne bruges til at distancere sig fra andre stænder og dermed skabe identitet for adelsstanden. For selvom andre stænder også havde adgang til at bruge hesten i krig, betød det ikke, at adelsstanden ikke vidste, hvordan

man skulle ride rigtig fint! I stedet for ridderturneringer begyndte adelige at opføre såkaldte *karruseller* (figur 6).

I karrusellen var det ikke fremvisningen af dødelige teknikker, der var i højsædet, men fremvisning af pomp

Figur 7: Prins Jørgen i karrusel, slutningen af 1600-tallet. De Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg Slot.

og pragt, hvor den fine dressurridning var i centrum. Man skulle ride rundt i ofte meget dyre kostumer og udføre forskellige øvelser, såsom ringridning. Hermed viste adelige ryttere, at de for det første havde råd til at købe en fin ridehest, havde råd til at købe de mange kostumer og havde tiden til at forfine deres ridning. Dermed havde øvelserne ikke længere en praktisk funktion, men skulle i langt højere grad se imponerende ud.

Afrunding

Hesten fortsatte med andre ord som en del af adelstandens kultur. Men standens idealer gik fra at blive udtrykt gennem turneringen og brugen af hesten som en stor krigsmaskine til at blive udtrykt gennem den forfinede ridekunst, som også havde en militær baggrund, men ud fra nogle

helt andre præmisser. Det betyder imidlertid ikke, at middelalderens ridekunst ikke var forfinet, snarere tværtimod. Vi kender bare ikke ret meget til dette aspekt af den adelige kultur i middelalderen. Der eksisterer en række kilder, både skriftlige og ikke mindst illustrationer, som kan bidrage til at belyse dette, men som ikke er blevet fuldt udnyttet endnu, blandt andet fordi det samtidig forudsætter et indgående praktisk kendskab til ridning. Der findes, så vidt jeg ved, eksempelvis ikke nogen nulevende person, der behersker det førnævnte *carriererspring*. Arbejdet med ridekunsten på formidlingsniveau og i praksis er væsentlige skridt, som kan bidrage til en realisering af dette. Hvis vi kan få hul på det potentiale, kan der fortælles en ny og spændende historie om ridderkulturen i Nyborg.

- ¹ Jf. f.eks. kataloget fra udstillingen *Frederiksborghesten og det kongelige frederiksborgske stut-teri* udgivet af Det nationalhistoriske Museum Frederiksborg (Hillerød, 1981); J. Jensen, *Det Kongelige Frederiksborgske Stutteris Historie fra dets første Oprindelse til dets Opløsning 1840*, København 1910. Jf. også de relevante opslag i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, 22 bd., København 1956-1978.
- ² Albertus Magnus, *De animalibus libri XXVI nach der Cölner Urschrift*, red. Hermann Stadler, Münster 1916-20, s. 1378.
- ³ Se Kurt Villads Jensen, *Korstog ved verdens yderste rand. Danmark og Portugal ca. 1000 til ca. 1250*, Odense 2011, s. 347 med henvisninger.
- ⁴ Jensen, *Korstog ved verdens yderste rand*, s. 347-51.
- ⁵ Jf. Janus Møller Jensen, »Fra korsfarer til skurk – Saxo, Erik Emune og korstogene« og Thomas K. Heebøll-Holm, »Saxo og 1100-tallets danske krigskunst – Riddere, armbrøster og tyskere«, begge i *Saxo og hans samtid*, red. Per Andersen og Thomas K. Heebøll-Holm, Århus 2012, s. 133-154 og 113-132 respektivt.
- ⁶ Arnold af Lübeck, *Chronica Sclavorum*, red. Georg H. Pertz, Hannover 1868, 3.5, s. 77.
- ⁷ Joakim Bumke, *Courtly Culture. Literature and Society in the High Middle Ages*, oversat Thomas Dunlap, Woodstock 2000, s. 176-77.
- ⁸ Bent Branderup, *Renaissance Reiten nach Antoine de Pluvinel*, Schwarzenbek 2003.
- ⁹ Dom Duarte af Portugal, *The Royal Book of Horsemanship, Jousting and Knightly Combat: Dom Duarte's 1438 Livro da Ensinana de Bem Cavalgar Toda Sela*, oversat Antonio Franco Preto, Chivalry Bookshelf 2005.
- ¹⁰ Ann Hyland, *The Horse in the Middle Ages*, Sutton 1999.
- ¹¹ Jf. David Crouch, *Tournament*, London 2005; Juliet R.V. Barker, *The Tournament in England, 1100-1400*, Woodbridge 1986; Alan Young, *Tudor and Jacobean Tournaments*, London 1987.
- ¹² Arthur G. Hassø, »Kong Kristian III's og Dronning Dorotheas Kroning den 12. august 1537«, *Kirkehistoriske Samlinger*, 6. rk., bd. 2 (1936-38), 287-377.
- ¹³ Erland Porsmose, »Adelsvoldens sidste dage«, i *Krig fra først til sidst. Festskrift til Knud J. V. Jespersen*, red. Lars Bisgaard, Michael Bregnsbo, Finn Stendal Pedersen og Aage Trommer, Odense 2006, s. 75-97.
- ¹⁴ Janus Møller Jensen, »Kongeborg, danehof og residensstad«, i *Nyborg Slot. Kongeborg, festning og museum*, red. Kurt Risskov Sørensen, Nyborg 2011, s. 11-39, her s. 32.
- ¹⁵ Jf. Geoffrey Parker, *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, Cambridge 1988.

Nyklassicismen i Nyborg

Lighedspunkter mellem København og Nyborg

Af Otto Arp

I middelalderen var Nyborg det tætteste, vi kommer på en egentlig hovedstad i det danske rige. Både i kraft af, at det var her, at det danske parlament skulle mødes, og fordi slot og by i første halvdel af 1500-tallet blev moderniseret og planlagt som kongelig residensstad.¹ Men i 1560 var det slut. Kongerne forlod Nyborg til fordel for Nordsjælland, og København endte med at blive rigets hovedstad. Byen måtte i stedet nøjes med tilnavnet »Lille København«, et tilnavn, man hæftede på byen efter genopbygningen i 1797.

Går man en tur i Nyborgs gader, opdager man hurtigt, at mange af Nyborgs huse og gadestrækninger til forveksling ligner Københavns. Ligeså studser man over de mange fælles gadenavne, såsom Øster Voldgade, Vester Voldgade, Konge(ns)gade, Nørregade, Blegdamsgade m.v. At Nyborg herudover også er velsignet med et utal af restauranter og spisesteder, gør heller ikke illusionen ringere.

Nyborgs slægtsskab og lighedspunkterne med København har naturligvis en forklaring. Nyborg var indtil

midten af 1800-tallet i lighed med København en befæstet by omgivet af beskyttende volde og dybe voldgrave, udenværker og raveliner, som man kender det fra København, og som man stadig kan se på de bevarede voldanlæg på Christianshavn og Kastellet. I Nyborg ses de store voldanlæg især omkring Nyborg Slot. Som København har sit kongeslot – Christiansborg – omgivet af vand, har Nyborg også sit slot omgivet af voldgrave. Både i København og i Nyborg er der mellem de mere anonyme borgerhuse opført palæer og store borgerhuse.

Indtil fæstningerne blev nedlagt, og voldene faldt, blev København og Nyborg aflåst om natten. København låste sine porte, Nørreport, Vesterport, Østerport og Amagerport, og Nyborg sine, Strandporten og Landporten. Som København var Nyborg garnisonsby med soldater, kanoner, krudttårne, hovedvagt osv.

Ét forhold er imidlertid helt afgørende for, at Nyborg har fået tilnavnet »Lille København«. Det skyldes de to store brande i København og

Nyborg, som hærgede begge byer med kun to års mellemrum. København i 1795 og Nyborg i 1797. Hvad var mere naturligt, end at Nyborg høstede erfaringer fra København i forbindelse med genopførelsen af byen. Planlægningen af de to byer efter brandene fik indflydelse på gadeforløb og bygninger, ligesom de mange brandtekniske bestemmelser betød, at de to byer på mange måder kom til at ligne hinanden.

København blev efter branden en helt usædvanlig helstøbt klassicistisk by med fine gadeforløb bestående af næsten ens huse, men dog alligevel lidt forskellige i størrelse, detaljer og farve. Det samme kan siges om Nyborg, der efter samtidens opfattelse blev provinssens smukkeste klassicistiske by.

Arkitekten Kaj Gottlob mente endda at »det var et held for Nyborg, da næsten alle byens huse brændte i 1797, at det skete i vor arkitekturs guldalderperiode, som så kunne forme de nye huse. Og desuden et held at byen netop på den tid havde en hel del velhavende borgere, så mange huse blev godt byggede og anseelige. Nyborg fik herved relativt flere bygninger fra klassicisme og empire end nogen anden dansk by.«²

Reaktionen mod rokokoen

For helt at forstå udviklingen i Nyborg efter branden gennemgås i det føl-

gende afsnit elementer af nyklassicismens forudsætninger og idébaggrund. I midten af 1700-årene var den fremherskende stil i hovedstaden rokokoen, som havde fået sit kraftfulde monument i Frederiksstaden og Amalienborg-palæerne med N. Eigtved som periodens fremmeste arkitekt. Dronningegården (tidl. Amtsstuegården) i Kongegade i Nyborg, som med stor sandsynlighed kan tilskrives Eigtved, blev oprindelig opført som en typisk rokokobygning dog uden så mange elegante og pynkelige udsmykningsdetaljer, som prægede rokokoen's palæbygninger i København. Bygningen blev efter Nyborgs brand i 1797 helt ombygget i klassicistisk stil, men har dog bevaret enkelte eigtvedske detaljer, bl.a. vinduesindfatningernes karakteristiske ørelisener, som kan iagttages på bygningens bagside.

Klassicismen var en reaktion mod rokokoen, som man mente var en overfladisk og pyntesyg stilart. Hofbygmester Nicolai Eigtved var i sine sidste år, og specielt efter sin død i 1754, ikke populær længere. Samtiden syntes ikke, at der lå tilstrækkelig alvor og seriøsitet i hans bygninger og den rokokostil, han var eksponent for. Den var alt for let og overfladisk; den refererede til galante fester, hvor charme og ynde blev det vigtigste. Der var en puritansk foragt, ja nærmest afsky for rokokoen's asymmetriske dekorationer og

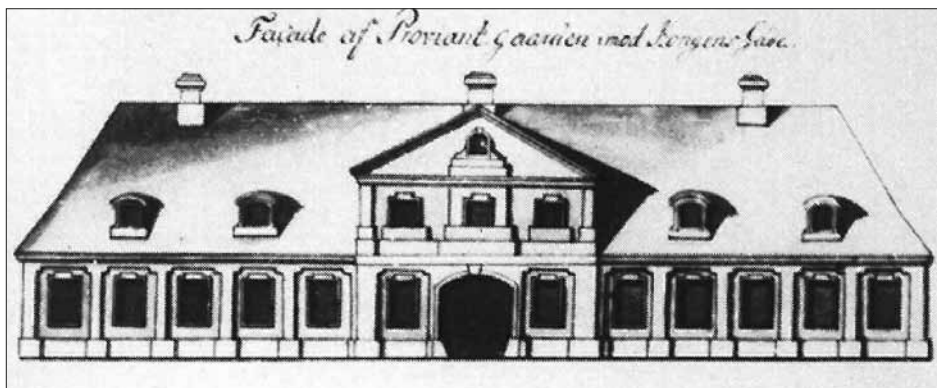

Fig. 1. Opstalt fra 1750 af Dronningegården. I 1812 blev huset ombygget og fremstår i dag som en to-etages klassicistisk bygning. Tegningen viser en typisk rokokobygning med kendte eigtsvedske detaljer som f.eks. vinduernes karakteristiske øreliser, som stadig kan ses på bygningens bagside. Ingeniørkorpsets historiske tegningsarkiv, København.

den teatraliske iscenesættelse, og man havde en dyb mistillid til alle rokokoen og barokkens illusionistiske påfund.³

Den nye arkitektur blev således et opgør med barokkens og rokokoen arkitektoniske kompositionssystem, hvor de enkelte dele smelter sammen og griber ind i hinanden og umærkeligt flyder sammen med de tilgrænsende dele i et netværk af dekorationer. Den nye arkitektur havde en markant forkærlighed for ubrudte konturer, rene linjer og rette vinkler og udviklede sig til en idealarkitektur med absolutte former, pyramide, kube og kugle med skarpe kontraster mellem de forskellige massiver (revolutionsarkitektur). En rationel arkitektur med en forbløffende geometrisk og strukturel strenghed, som foregreb stilen fra Bauhaus Skolen ind i det næste århundrede.

Den sande stil (Europa)

Den tyske kunsthistoriker og arkæolog Johann Winckelmann var den store inspirator for tidens nye stil. Han udformede forskellen mellem romersk, hellenistisk og græsk kunst, og hans videnskabelige tilgang til arkæologien fik stor betydning for den klassicistiske bevægelse. I midten af 1700-tallet havde man opdaget de romerske byer Herculaneum og Pompeji. Deraf voksede interessen for den klassiske arkæologi, og dyrkelsen af antikken blev således afgørende for den nye tids arkitektur. Antikken besad, mente man, en meget større renhed og enkelhed, end barokken og rokokoen gjorde⁴, og ved at efterligne oldtidens kunstnere i deres æstetiske og moralske egenskaber udviklede tidens nye arkitekter det, de kaldte »Den sande stil«. Den klassiske oldtid var atter blevet genopdaget og nyfortolket

i rene arkitektoniske og geometriske former, dygtigt illustreret af den italienske kobberstikker og arkitekt Giovanni Piranesi. Hans kraftfulde stik af romersk, klassisk arkitektur var befriet for unødige detaljer og understregede de basale arkitektoniske virkemidler som masse og rum.⁵ Sammen med tegninger udført af Étienne-Louis Boullée (1728-99) og Claude-Nicolas Ledoux (1736-1806) var den malerkunstneriske parallel – dog uden det politiske indhold – Davids radikale stil fra 1790'erne, (f.eks. Den døde Marat og Horatiernes Ed). En ny isme med en forbavsende djærvhed og enkelhed holdt nu sit indtog.

Klassicismens egenskaber var klarhed og enhed, balance og mådehold, symmetri og proportion, harmoni og sømmelighed og ikke mindst – respekt for tradition.⁶ En reaktion mod epokens barokfrødhed og de overdådige rokokofrivoliteter i dekorationerne, som Winckelmann dose-rede: »ædel enfold og stille storhed«. Nyklassicismens arkitekter gjorde

brug af søjler, kapitæler og forskellige udsmykninger direkte kopieret fra Roms ruiner. Undertiden opførtes bygninger, som stort set var kopier af de antikke bygninger, men altid med et krav om stor enkelhed, nøgternhed og soliditet.⁷ De mest avancerede arkitekter vendte sig i begyndelsen af 1800-tallet bort fra Rom og mod Grækenlands enkelhed. I Tyskland var det Schinkel, der var den suveræne mester, i Frankrig var det Hittorf, og i Danmark C.F. Hansen.

Jardin og Frederikskirken (Marmorkirken) i København

I København havde man i 1755 påbegyndt opførelsen af Eigtveds smukke projekt til Frederikskirken. Byggeriet skulle afslutte hans store bebyggelse i Frederiksstaden og ligge i akse gennem Amalienborg Plads med J.F.J. Salys fornemme rytterstatue af Frederik V (færdiggjort 1768) i midten omgivet af de fire Amalienborg-palæer. Det blev rokokkens fuldendte samspil mellem plads, bygninger og skulptur. Eigtved hav-

Fig. 2. Tegninger udført af Boullée og Ledoux fra midten af 1700-tallet. Den klassiske oldtid blev genopdaget og nyfortolket i rene arkitektoniske og geometriske former.

Fig. 3. Eigtveds ændrede udkast til Frederikskirken, dateret 10. april 1754. Eigtved tegnede kirken i rokokostil – de to underste etager korresponderer med palæerne på Amalienborg Plads, mens kirkens hovedform er inspireret af Borrominis kirke S. Agnese i Rom. Efter en i 1892 til Rigsarkivet afleveret tegning.

de tegnet kirken i rokokostil – de to underste etager korresponderede med palæerne på Amalienborg plads, mens kirkens hovedform var inspireret af Borrominis kirke S. Agnese på Piazza Navona i Rom.⁸

Men rokokoen i København var som i det øvrige Europa i modvind. Nu krævedes en ny og mere alvorsfuld stil. Efter Eigtveds død blev hans kirkeprojekt opgivet til fordel for en ny kirke i pagt med tidens nye tendenser. Herhjemme havde man dog ikke umiddelbart nogen arkitekter, der kunne udføre en sådan opgave. Man vendte derfor blikket mod Frankrig, hvor man fik anbefalet den unge talentfulde arkitekt N.H. Jardin (1720-1799, forlod Danmark 1771). Han var ven med den franske billedhugger Saly, som et par år forinden var bestilt til at udføre rytterstatuen af Frederik V på Amalienborg Slotsplads. Kongens rådgivere – Bernsdorff og Moltke – var yderst franskorienterede og støttede ivrigt planen om at invitere Jardin til Danmark. Jardin kom til København i 1754, hvor han blev professor i arkitektur ved det nyoprettede kunstakademi.

Fig. 4. Opstalt af Jardins kirkeprojekt til Frederikskirken. Ca. 1760. Projektet var præget af nyklassicismens nye tendenser: klare og strenge geometriske former. Projektet blev igangsat, men blev stoppet af Struense i 1771 og henstod som ruin i næsten 100 år.

Jardin begyndte straks at tegne enny Frederikskirke, men hans første forslag var alt for vidtgående og for dyrt. Forslaget foregreb Ledoux' og Boullées strenge geometriske former (revolutionsarkitektur), men det virkede for fremmed og tungt i sammenhæng med Eigtveds lette og lyse rokokobygninger. Jardin modererede og ændrede sit projekt, som nu blev vedtaget og igangsat. Dette byggeri blev imidlertid også meget dyrt – der skulle eksempelvis indforskrives meget dyre marmorblokke fra Italien. Da byggeriet var kommet op i tre etagers højde, blev det stoppet i 1771 (Struensee) og henstod som ruin de næste hundrede år. Det blev et yndet motiv for tidens malere, som næsten følte sig hensat til de klassiske ruiner i Rom. Først 100 år senere blev Frederikskirken eller Marmorkirken fuldført, dog i en noget anden skikkelse end den af Jardin foreslåede. Det var den internationalt orienterede arkitekt Ferdinand Meldal, som takket være tidens største forretningsmand C.F. Tietgen stod for fuldførelsen af kirken stærkt inspireret af Peterskirkens kuppel i Rom.

Jardin og hans elever

Jardin fik ikke opført sin kirke, men opnåede alligevel stor indflydelse på arkitekturen i Danmark – uden ham havde den danske klassicisme næppe fået den klarhed og styrke, som det blev tilfældet. Dette skyldtes

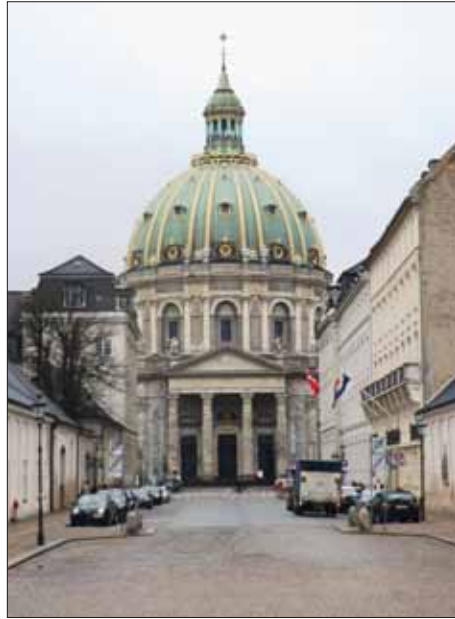

Fig. 5. Frederikskirken eller Marmorkirken set fra Amalienborg Slotsplads. Kirken blev opført ca. 1860 af arkitekten Ferdinand Meldal for tidens største forretningsmand C.F. Tietgen. Kuplen er inspireret af Peterskirkens kuppel i Rom. Foto: Otto Arp.

i høj grad Jardins virke som professor ved det nyoprettede kunstakademi i København og de byggerier, han fik opført i sin relativt korte tid i Danmark. Umiddelbart efter at Jardin var kommet til Danmark, byggede han det lille lystslot Bernsdorff i Gentofte – et landsted for hans beundrer, den indflydelsesrige og magtfulde politiker J.H.E. Bernstorff. Bernstorffs Palæ blev starten på nyklassicismen i Danmark og fik kolossal betydning for en lang række herregårde – specielt på Fyn – som blev opført i århundredets sidste årtier. Det var Jardins elever, som havde

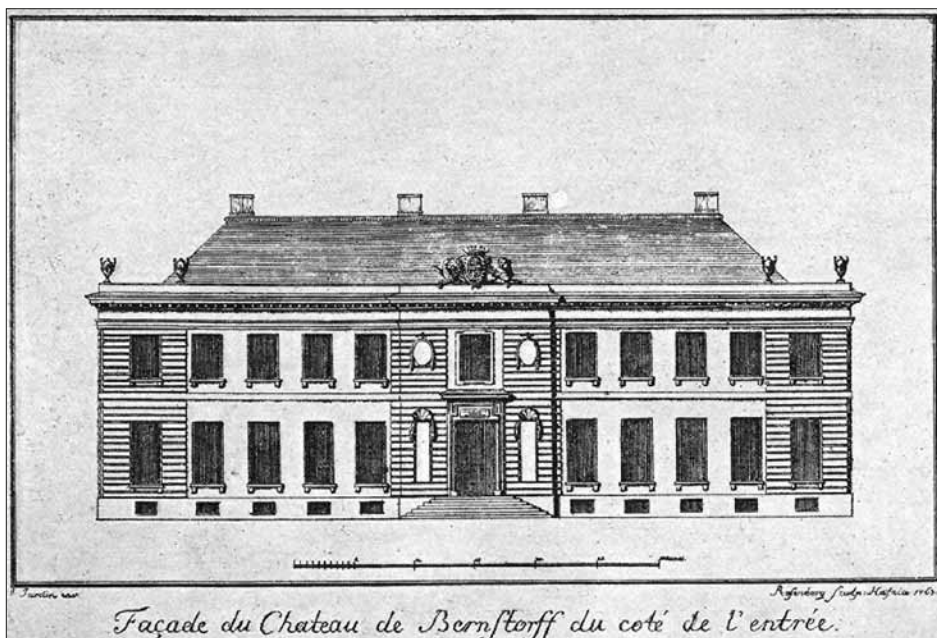

Fig. 6. Bernstorffs Palæ (arkitekt N. Jardin) blev starten på nyklassicismen i Danmark og fik kolossal betydning for en lang række herregårde, specielt på Fyn. Samtidigt kobberstik.

annammet den nye stil, og som nu førte den rundt i landet ved opførelsen af nye hovedbygninger og palæer for landadelen. Men også det borgerlige byggeri blev kraftigt præget af de nye strømninger, som udgik fra Kunstakademiets nye arkitekturprofessor. Foruden Bernsdorff Slot byggede han Marienlyst (ombygning) i Helsingør, det Gule Palæ i Amalienborg og Thotts Palæ på Kongens Nytorv.

Jardins betydeligste elev var C.F. Harsdorff (1735-1799), som især fik betydning for det borgerlige byggeri i København, hvor han – udover sit eget hus på Kongens Nytorv – byggede Erichsens Palæ (nuværende

Danske Banks hovedsæde), Kolonnaden ved Amalienborg, Herkulespavillonen i Kongens Have samt udarbejdede et nyt projekt til Frederikskirken. Han var samtidig med en lang række talentfulde unge arkitekter som f.eks. G.J. Zuber (1736-1802), Hans Næss (1723-1795), G.D. Tschierscke (før 1750 – efter 1780) og G.E. Rosenberg (1741-1804), som især fik deres virke i provinsen. De fleste arkitekter havde haft 2-3 årige legater med ophold specielt i Rom, hvor de tegnede og opmålte klassiske ruiner og bygningsværker. Disse tegninger blev den store og afgørende inspirationskilde for den nye arkitektur og blev ofte direkte kopieret i de nye byggerier.

Fig. 7. Harsdorffs Hus blev prototypen for tidens mange byggerier. Hans store kunststykke var den flertydige aflæsning af facaden. Foto: Otto Arp.

Kunstakademiets rolle

Det nyoprettede Kunstakademi i København (1754) kom også til at spille en stor rolle for arkitekturen i provinsen. I 1770'erne åbnedes mulighed for, at håndværkere kunne efteruddannes på akademiet, således at de kunne lære »den gode smag og de rigtige grundsætninger«. De blev undervist af akademiets lærere og lærte skolens unge arkitekter at kende. Samarbejdet mellem arkitekterne og håndværkerne skabte en ny forståelse og fornemmelse for de nye strømninger i arkitekturen. Det nye Kunstakademi fik en stor og betydningsfuld indflydelse på tidens byggeri og medvirkede til, at klassicismen gik sin sejrsgang over hele

landet og ikke kun forblev et københavnsk fænomen. Vi kender desværre kun få navne på de mange dygtige håndværkere, der efteruddannede sig på akademiet.

Det var C.F. Harsdorff, der fik den helt store betydning for uddannelsen af generationens nye arkitekter og håndværkere. Den unge Harsdorff havde i seks år været på studierejse i Rom og Paris og kom hjem med skitsebog og hoved fyldt op med inspirationsmateriale.⁹ Hans eget hus på Kongens Nytorv klos op ad Charlottenborg blev udgangspunkt og inspiration for genopførelsen af de fleste huse efter Københavns brand i 1795, men også for den efterfølgende

de klassicisme i provinsen, herunder Nyborg. Harsdorffs hus blev prototypen for tidens mange byggerier. Hans store kunststykke var den flertydige aflæsning i facadeudformningen, der gav modeller for flere hustyper samtidig.

Klassicismen på Fyn. Herregårdens inspiration.

Adam Gottlob Moltke (1710-1792) var i 1700-tallet kongerigets mægtigste mand. Specielt under Frederik V (1746-66) var han de facto enebestemmende i hele det dansk-norske rige. Moltke fik afgørende indflydelse på kunst- og kulturlivet i 1700-årene – fra grundlæggelsen af Kunstakademiet over Frederiksstaden med Amalienborg-palæerne til Salys rytterstatue af Frederik V. Herudover kommer Moltkes mange private anlæg, som bestod af en imponerende samling af herregårde i hele landet, hvor de vigtigste og største var Bregentved på Syd-

sjælland og Glorup på Østfyn. Da Moltke erhvervede sig Glorup, lod han naturligvis Jardin udarbejde et ombygningsforslag til modernisering af slottet – et meget fint og gennemtegnet projekt, som Jardins elev Zuber fik ansvaret for gennemførelsen af. Senere blev en anden af Jardins elever, G.E. Rosenberg, inddraget i byggeriet på Glorup ved opførelsen af det lille klokketårn udformet som rundtempel i toskansk orden på indgangsfacaden. Zuber fik ikke andre opgaver på Fyn, men tegnede og opførte bl.a. de meget smukke avlsbygninger ved Rosenfelt på Sydsjælland. Derimod fik Rosenberg (måske Jardins mest talentfulde elev) overdraget flere opgaver på Fyn, eksempelvis Frederiksgave på Vestfyn, samt interiøret på herregården Juulskov vest for Nyborg.

De nye herregårde, som var blevet opført på Fyn i 1770'erne, blev den store inspirator for bygmestrene ved genrejsningen af Nyborg efter bran-

Fig. 8. Juelsberg (tv) og Biskoptorp (th). Juelsberg gods havde tidligere på midterrisalitten en stor rundbuet fronton, som det ses på Jacob Enckes gård i Nyborg, og som stadig findes på Biskoptorp Gods ved Ullerslev. Foto: Juelsbjerg gods og Biskoptorp Hovedgård.

Fig. 9. Knækkede hushjørner i København (tv) og Nyborg (th). Foto: Otto Arp.

den i 1797. Jardin havde som nævnt introduceret nyklassicismen i Danmark ved opførelsen af Bernstorffs Palæ nord for København, og huset blev forbillede for mange nye herregårde på Fyn – der alle blev projekteret af Jardins elever. Arkitekterne G.D. Tschierscke, G.E. Rosenberg og Hans Næss byggede herregårde flere steder på Fyn i samarbejde med talentfulde håndværksmestre som f.eks. muremester Jacob Encke (1744-1818) fra Nyborg. Knud Haugaard, den tidligere leder af Nyborg Lokalhistoriske Arkiv, sandsynliggør i sin bog om Johan Jacob Encke samarbejdet mellem Encke og forskellige af Jardins unge arkitekter.¹⁰ Den imponerende byggeaktivitet på Fyn førte både til opførelse og ombygning af et stort antal herregår-

de, f.eks. Margaard, Langesø, Lunds-gaard, Glorup, Valdemar Slot, Kren-gerup, Frederiksgave¹¹, Biskopstorp og Juelsberg – alle opført i slutningen af 1700-årene. Den jardin'ske stil var for alvor kommet til Fyn – og det var naturligt, at de bygmestre, der var involveret i byggerierne – specielt bygmester Jacob Encke fra Nyborg – i deres arbejde med genopbygningen af Nyborg efter branden i 1797 fortsatte den klassicistiske stil. Den lille herregård Biskopstorp og herregården Juelsberg vidner om, at denne bygmester – Jacob Encke – sikkert uafhængigt af den ansvarlige arkitekt – selvstændigt bearbejdede projektet. Begge herregårde var ved opførelsen forsynet med store rundbuede frontoner over gavlvistene. Det er et stilelement, som er fremmed

*Fig. 10. Gadeforløb i Nyborg (Skippergade) og København (Mayonnaisekvarteret).
Foto: Otto Arp.*

for klassicismen og mere et levn fra barokken. Men traditionen var trods alt stærk. Kunsthistorikeren Christian Elling betegner det som speciel »Nyborg Stil«. En stor rundbuefronton kan da også ses på bygmester Jacob Enckes gård (opført umiddelbart efter branden i 1797) i Kongegade i Nyborg.¹²

Branden i Nyborg

Den voldsomme brand i 1797 efterlod Nyborg som en rygende ruinhob – over halvdelen af byen var brændt ned. Store fine renæssancebygninger og solide bindingsværkshuse var med ét slag forsvundet. Man kan få en fornemmelse af det gamle Nyborg ved at iagttage Mads Lærkes gård,

nu byens museum, bindingsværkshusene ved Slotsgade og den middelalderlige bebyggelse ved kirken.¹³ Men der var ikke meget tilbage af den gamle by. Det gav Nyborg unikke vækstbetingelser for klassicismen, og der var, som Chr. Elling udtrykker det, »fri bane« for den nye stil.¹⁴ Midt i ulykken opstod en enestående mulighed for at genopføre Nyborg som en klassicistisk by – en mulighed som ingen andre provinsbyer i Danmark havde. Kun København fik større sammenhængende bebyggelser med klassicistiske huse end Nyborg.

Det blev den københavnske byplanlægger J.H. Ravert, som fastlagde de retningslinjer, Nyborg skulle gen-

opbygges efter. Det var stort set en kopi af de bestemmelser, han to år forinden havde opstillet for København. Der blev fastsat regler for gadernes bredde, brækkede hjørner, opførelsen af brandmure, skorstenes indretning, kakkelovnenes placering osv.¹⁵ De brækkede hjørner gav mulighed for, at slukningskøretøjerne kunne komme omkring hjørnerne, ligesom man af samme grund oprettede eller flyttede gader. To mindre tværgader, Nygade og Lille Kongegade, blev anlagt. Man opnåede en ren og fast regularitet og sagde på godt og ondt farvel til middelalderens snævre gyder og bugtede gader, som dog alligevel aldrig havde været et særkende for fæstningsbyen Nyborg.

Klassicismens arkitektoniske udtryk i Nyborg

I Nyborg findes ligesom i København gadeforløb og kvarterer med klassicistiske bygninger, der ved deres diskrete og afdæmpede udtryk skaber et særdeles harmonisk bybillede. Frontkvisten var i den jardin'ske klassicisme ikke velset, men i Nyborg var den stadig yndet og blev en ofte anvendt bygningsdel som regel som en trekantfronton eller som den østfynske variation – en kraftig rundbuet fronton. Den klassiske gavltrekan (30 – eller 45 grader) eller den rundbuede fronton var reminiscenser fra barokken, men

Fig. 11. »Nyborggesimsen« ses her på et afskåret gadehjørne i Nyborg. Foto: Otto Arp.

Fig. 12. De skråt afskårne hjørner var af stor virkning i gadebilledet. Hvert gadekryds blev forvandlet til en lille ottekanet plads. Her et parti fra København i det såkaldte Mayonaissekvarter. Foto: Otto Arp.

ellers kendetegnedes bygningerne ved anvendelsen af diskrete klassiske virkemidler som pilastre og lisener afsluttet med kapitæler i forskellige udformninger, dorisk, korintisk eller jonisk, rundbuede portåbninger og profilerede gesimser. Alt i alt stod bygningerne enkle og velproportionerede, uden overdreven brug af dekorative arkitektoniske elementer.

Fig. 13. Det skråt afskårne hjørne kunne erstattes af et rundt hjørne, som her i Nyborg på hjørnet af Stendamsgade og Nørrevoldgade (tv) og Kongegade og Adelgade (th). Foto: Otto Arp.

Vinduernes placering og udformning, de vandrette bånd mellem etagerne, refendfugning eller kvadre-fugning understregede gadeforløbets gennemgående vandrette linjer.

De større palæer og gårde i Nyborg, der vidnede om velstand, var store og værdige bygninger direkte inspireret af græske templer. De havde refendfuget underetage og en klassisk kraftig gesims med markeret tandsnit, der i Nyborg fik sin specielle udformning som en særlig fint formet »konsolgesims«, og som blev anvendt så ofte, at den rundt om i landet blev kaldt »Nyborggesimsen«.¹⁶

Var det ikke altid muligt at opretholde symmetrien, kunne man an-

vende nabohuset for at få linjerne på plads. Dette forhold påpeges af arkitekt Søren Vadstrup, der skriver, at man i de klassicistiske gadehuse ofte betonedes »yderfagene med farve, pilastre eller vinduesindfatninger, da dette forbedrede mulighederne for en harmonisk sammenbygning med nabohuset.« Og han fortsætter: »Man tænkte bevidst i bymæssige helheder, hvilket gør de klassicistiske gadeforløb så rolige og smukke«.¹⁷

Antikkens tage var næsten altid 30-graders heltage eller helvalmede tage. Nyklassicismens bygninger blev i Nyborg helt overvejende opført med 45-graders saddeltag med rejste gavle og helvalmede ved de karakteristiske skråt afskårne hjørner. I København er tendensen ikke så udtalt; her findes

Fig. 14. Klassicistisk vindue med karakteristisk vinduesindfatning (tv). Refendfugning under facadebånd (Rasmus Møllers Gård, Nyborg) (th). Foto: Otto Arp.

adskillige klassicistiske bygninger med 30-graders taghældning.

De skråt afskårne hjørner, der udelukkende var et krav fastsat af brandsikkerhedsmæssige grunde, viste sig at være af stor virkning i gadebilledet. Hvert gadekryds blev forvandlet til en lille ottekantet plads, hvilket gav en fin variation og spænding i byplanen. De brækkede hushjørner med et vinduesfag, der var på mindst 5 alens bredde, kunne ikke udføres på de små huse, hvilket betød, at man fik færre, men større huse.¹⁸ De skråt afskårne hjørner kunne erstattes af et rundt hjørne. De første eksempler herpå ses i København i 1797, men bliver først mere almindelige efter bombardementet i 1807. I Nyborg findes ligeledes flere eksempler på runde hjørner.

Byggemåde

De fleste huse blev grundmurede, men stadig opførtes adskillige af især de mindre huse i bindingsværk. Alle facader – også bindingsværksfacaderne – blev overpudsede ofte med den såkaldte »Bornholmske Cement«, som fik en karakteristisk grårosa farve, som passede godt til bygningernes rolige og ensartede udtryk. Først langt senere blev bygningerne kalket eller malet.

De pudsede facader var velegnede til at udforme bygningernes karakteristiske virkemidler: refendfugning, vinduesindfatninger, lisener og forskydninger i murfladen. Andre facadeudsmykninger som konsoller, facadebånd, frontoner, døre, vinduer og trapper blev som oftest udført i Nekso Sandsten.

Fig. 15. I Kronprinsessegade – over for Kongens Have – København (tv) opleves klassicismens individuelle huse i et elegant og harmonisk gadebillede næsten som i Skippergade i Nyborg (th). Foto: Otto Arp.

Vinduerne blev væsentligt større end tidligere, og det klassicistiske vindue blev »opfundet« med større rudeformater og nu kun med vandrette sprosser. Rudeformatet måtte normalt ikke være i lavformat. Det blev særdeles velproportionerede vinduer ofte i »det gyldne snit« i forholdet

ca. 8:13. Vinduerne blev placeret ensartet og symmetrisk i facaderne, hvilket gav bygningerne et samlet og roligt udtryk i gadebilledet.

Yderdøre og porte blev udført efter samme skema som vinduerne. I de større huse var dørene tofløjede, men altid udformet således, at døre fremstod symmetrisk med tre eller fire fyldninger og et lille smalt overvindue. Dertil kom en profileret indfatning af træ. Dørene blev så vidt muligt placeret symmetrisk i facaden, eventuelt i forbindelse med nabohuset.

Gadebilledet

De vigtigste træk i byens gadebillede var den regelmæssige rytme, de velovervejede proportioner og den diskrete farvesætning. Husrækkerne var præget af harmoni. Påfaldende var det dog, at man sjældent så flugtende gesimser. Det var en dyd at afvige lidt fra naboen. Alle bygherrer fik mulighed for at markere sig individuelt inden for det store opbud af klassicismens udtryk. Man ønskede åbenlyst ikke en samlet ens husbebyggelse, som det kendes fra Paris og London, men individualistiske huse både med hensyn til bredde, etageareal, materialer og arkitektonisk markering. Huse, der dog alle talte samme sprog og dannede elegante, harmoniske og charmerende gadebilleder.¹⁹ Dette oplevedes tydeligt i København i den nyanlagte

Fig. 16. Jacob Enckes Gård, Kongegade nr. 12. Indeholder de fleste af klassicismens karakteristika. Bygmesteren Jacob Encke demonstrerede med denne bygning byggefirmaets formåen og kendskab til alle stilelementerne i nyklassicismen. Foto: Otto Arp.

Kronprinsessegade over for Kongens Have, der blev afgrænset af et jerngitterværk afbrudt af regelmæssige små butikspavilloner tegnet af arkitekten Peter Meyn i klassicistisk stil, inspireret af Ledoux' stereometriske acciseboder i Paris (»revolutionsarkitektur«).

I Nyborg sås dette varierede klassicistiske gadebillede næsten overalt inden for de gamle volde, hvor partier og gadestrækninger let kan forveksles med gader i København, blot er bygningerne her et par etager højere. Af særlig karakteristiske gadeforløb kan i Nyborg nævnes partier af Østervoldgade, Mellemgade, Nør-

revoldgade, Korsgade og naturligvis også byens hovedgader, Kongegade og Nørregade. I København er kvarteret bag Nicolai Kirke, det såkaldte Mayonnaiskvarter²⁰, et godt eksempel på et helstøbt kvarter udelukkende med klassicistiske huse opført efter Københavns brand 1795. Gaderne i kvarteret er på mange måder meget lig med gadeforløbene i Nyborg.

De store gårde og palæer

De store gårde og palæer blev både i København og Nyborg placeret i gadeforløbet og indordnede sig i nogen grad i dette, selv om de skulle ligne rigtige græske templer med søjler, lisener eller pilastre og klassiske tempelgavle og tilbageliggende sidepartier – næsten som den italienske renæssancearkitekt Andrea Palladios villaer i Norditalien.²¹ De store palæer knyttede igen arkitekturen til antikken, de græsk-romerske bygningsværker med den rette proportionering og formgivning af detaljerne.

Jacob Enckes Gård, Kongegade nr. 12 i Nyborg, er opført af byens kendteste bygmester Jacob Encke som hans private bolig og som en demonstration af byggefirmaets formåen, næsten som Harsdorffs hus på Kgs. Nytorv i København, som blev opført som model for det klassicistiske hus. Huset dominerer i gadebilledet og kun-

Fig. 17. Den Rosenvinske Gård, Korsgade nr. 4, Nyborg, er en smukt proportioneret klassicistisk bygning uden mange overflødige udsmykningsdetaljer. Den karakteriseres ved sin markante gavlkvist. Foto: Otto Arp.

ne have fortjent en bedre beliggenhed for enden af en gade eller på et torv. Bygningen karakteriseres af midterpartiet med fire joniske pilastre, en stærkt profileret gesims samt en stor rundbuet fronton, som er et særkende for Østfyn, og som kendes fra flere herregårde i området. Den rundbuede fronton, der som tidligere nævnt er en reminiscens fra barokkens arkitektur, kan dog give bygningen en lidt for stor overvægt, der passer dårligt med klassicismens ide og tankegang. Det er derfor vanskeligt at sammenligne bygningens hovedform med andre klassicistiske bygninger i København, men bygningens mange klassicistiske detaljer – såsom vindues- og portindfatnin-

ger, konsoller, mænderbortene i vinduesbåndene, de joniske pilastre, guirlander, segmentbuer og ballustre, små blændingsfelter under vinduerne og refendfuget midterparti – er alle kendte elementer, der er direkte sammenlignelige med udsmykningerne på de fleste klassicistiske bygninger i København.

Den Rosenvinske Gård, Korsgade nr. 4, er endnu en gård, hvor Jacob Encke var bygmester og arkitekt. Den store bygning spænder ud mellem Kongegade og Mellemgade og karakteriseres som de fleste af Enckes bygninger af en centralt placeret gavlkvist afsluttet med en stejl trekantfronton indrammet af den for Encke så typiske gesims med tandsnit afdækket med vingetegl (Nyborg-gesimsen). Bygningen fik mod Kongegade og Mellemgade, helt i overensstemmelse med reglementet for genopførelsen af Nyborg, knækkede hjørner med helvalmet tag. Det er en stor og alvorsfuld, smukt proportioneret klassicistisk bygning, ganske enkel og uden mange udsmykningsdetaljer, helt i overensstemmelse med klassicismens program. Refendfugningen i underetagen, de hvide vinduesbånd og de kraftige gesimser er stort set bygningens eneste udsmykningsdetaljer. Bygningens nuværende blå farve virker noget mørk for et klassicistisk hus, der har flere paralleller i København – især i kvarteret bag Nicolai Kirke, hvor adskil-

Fig. 18. Rasmus Møllers Gård, Nørregade nr. 1, Nyborg (tv), er en af Nyborgs smukkeste klassicistiske bygninger med en fornem og elegant rejsning. Kan sammenholdes med Jardins »Gule Palæ« i Amaliegade, København (th). Foto: Otto Arp.

lige bygninger er tæt på bygningen i Korsgade i Nyborg.

Rasmus Møllers Gård, Nørregade nr. 1, er måske den smukkeste af Nyborgs mange klassicistiske gårde. Endnu engang er det Encke, der står for byggeriet, hvilket understreges af den for ham typiske gavlkvist med trekantfronton, som vi har set det på gården i Korsgade. Enckes varemærke, den kraftige gesims afdek- ket af vingetegl, fornægter sig heller ikke her. Bygningen er karakteristisk ved sine to rundbuede store åbninger, den ene som port, den anden som indgangsdør. Underfacaden er

refendfuget og gavlkvisten og husets yderfag forstærket af kvadrer i puds- fladen. Vinduerne er større og læn- gere end i Den Rosenvinske Gård, hvilket giver bygningen en fornem og elegant rejsning. Huset, der er kalket svagt gult, er smukt restaure- ret og kan – bortset fra de jardinske guirlander og medaljoner – sammen- holdes med Jardins »Gule Palæ« i Amaliegade i København.

Jørgen Nielsens Gaard, (Nellemanns Gård) (Kalentegaarden), Torvet nr. 3, er endnu et af Nyborgs fine klas- sicistiske borgerhuse. Bygningen er direkte bygget efter branden i 1797

Fig. 19. Jørgen Nielsens Gård (Kalentegården), Torvet nr. 3, Nyborg. Bygningen er et klassicistisk borgerhus bygget på fundamentene af et tidligere hus fra 1400-tallet. Den middelalderlige kælder findes stadig. Guirlander og medaljonen i gavltrekanen kan direkte sammenholdes med Jardins mest yndede bygningsdetaljer fra midten af 1700-tallet (th). Foto: Otto Arp.

på fundamentene af det tidligere hus, der går tilbage til 1400-tallet, hvilket den middelalderlige kælder med krydshvælv vidner om. Den centrale gavlkvist med stejl trekantfronton omgivet af kraftige gesimser kunne antyde, at også her var Jacob Encke indblandet. Nyborggesimsen er også her repræsenteret. Bygningen, der ikke har afskåret hjørne mod Korsgade, som den egentlig skulle have efter regulativet for genopbygningen, ligger smukt ved Torvet og Rådhuset. Det er et let og uhøjtideligt, men velproportioneret hus med refendfugning i gavlkvistens underetage; vinduesindfatninger og vinduesbånd er enkelt udsmykket med guirlander og medaljon i trekantfrontonen og kan i dette forhold direkte sammenholdes med Jardins »Gule Palæ« i Amaliegade i København. Henning Henningsen beskri-

ver i sin bog »Nyborg da voldene stod« huset som empirens bedste repræsentant i Nyborg.²²

Benjamin Lindhardts Gaard, Nørregade nr. 5, er en stor 12-fags lang bygning med vinduer placeret regelmæssigt i en fast takt gennem hele facaden. Vinduerne i beletagen (1. sal) er højere end vinduerne i 2. sal. Midterpartiets to fag er svagt fremhævet ved tre hvide pilastre. Stueetagen er refendfuget med en port i midten. Under vinduerne i første stokværk er udført små brystningsbånd dekoreret med motiver af blomster og løvehoveder, udsmykningsdetaljer, som ikke findes andre steder i Nyborg. Det vides ikke, hvem bygmesteren var, og da bygningen ikke er opført med gavlkvist, som Encke yndede, kan man ikke automatisk tilskrive Encke opførelsen af denne

bygning. Bygningen kan i høj grad lignedes med adskillige klassicistiske bygninger i København. I den københavnske klassicisme var gavlkvistmotivet ikke god tone og findes næsten kun på palæer eller større offentlige bygninger og altid med gavltrekanter med 30 graders hældning. Enckes gavltrekanter har 45 graders hældning og var mere i slægt med barokkens byarkitektur (eks. ildebrandshusene på Gråbrødre Torv i København og Blegdamsgade i Nyborg) end med den moderne klassicisme.

Enkelte huse brændte ikke under den store brand i 1797. Dronningegården, Kongegade 2, er et eksempel herpå. Huset kan føre sin historie helt tilbage til 1500-årene. En tegning fra 1750 viser en bygning i 13 fag i én etage med en tre-fags gavlkvist i midten. Bygningen var opført i rokoko-stil og er blevet tilskrevet N. Eigtved. I 1812 fik murermeister Jacob Encke til opgave at ombygge huset i klassicistisk stil. Det blev en stor og magtfuld bygning i to etager med en gavlkvist med trekantfronton med 30 graders hældning, i midten en portåbning og i hver side symmetrisk anbragte indgangsdøre. Huset er forsynet med kraftige gesimser, vinduesindfatninger, men ellers uden mange udsmykningssdetaljer. Huset skulle især virke i kraft af sine proportioner, og måske har inspirationen været slottet Frederiksgave på Vestfyn fra 1770 opført af en af Jardins elever, G.E. Rosenberg –

Fig. 20. Dronningegården, Kongegade 2, Nyborg, er et resultat af J. Enckes ombygning i streng klassicistisk stil 1812. Foto: Otto Arp.

en arkitekt, som Encke har kendt fra sin tid på Kunstakademiet og fra byggesager på Fyn.

Gyldenkrønes Palæ, Kongegade 1, der ligger smukt ud til Møllegraven mellem to gader – Mellemgade og Kongegade – blev kun delvist ramt af branden i 1797. I 1800 blev det ombygget og fik en klassicistisk facade. Det er et stort og tungt hus, men de kraftige hvide pilastre samspiller med husets tyngde og giver huset et særdeles harmonisk udtryk. Bygningen har ud over pilastrene ingen øvrige udsmykningssdetaljer.

Fig. 21. Gyldenkrone Palæ, Kongegade 1, Nyborg, fik sin klassicistiske facade ved en ombygning år 1800. Bygningen har udover de karakteristiske pilastre næsten ingen udsmykningsdetaljer. Foto: Otto Arp.

Anders Draghes Gaard, Kongegade nr. 24, er opført af hvide kridtsten fra Stevns, som byen fik skænket efter branden i 1797. Stenene kan ses på bagsiden af huset, hvor de ikke er overpudsede. Bygningen karakteriseres af fire store gennemgående kannelerede pilastre, som udfylder hele facaden. Pilastrene afsluttes originalt og overraskende af guirlander, som skal gøre det ud for kapitæler – et motiv, det er svært at finde andre eksempler på. Men ud over afslutningen af pilastrene er der adskillige palæer og bygninger i København, som umiddelbart kan

sammenlignes med Anders Draghes Gård i Nyborg. Harsdorffs hus på Kongens Nytorv eller Tuteins Gård, Vimmelskafte 47, eller Kronprinsessegade 5 er eksempler på sådanne bygninger. Ud over dette udvalg af gårde og palæer findes der mange andre eksempler på meget fine klassicistiske bygninger i Nyborg. De bliver dog ikke omtalt i denne artikel.

Også mange helt anonyme huse er vigtige i denne sammenhæng. Jacob Encke udarbejdede såkaldte mønstertegninger for småhuse i to etager. Mange

af disse huse blev som regel udført i bindingsværk, som dog altid blev overpudset. Det var enkle og simple huse, der i kraft af deres gode proportioner indpassede sig smukt i gadeforløbet.

Som i København er det samspillet mellem de enkelte bygninger i gadeforløbene, der er klassicismens store kvalitet. Den orden og begrænsning, der prægede bygningerne, skabte rolige og harmoniske gadeforløb. Nyborg er den by i landet, der ud over København, kan fremvise flest sammenhængende gadeforløb og kvarterer med klassicistiske huse.

Fig. 22. Anders Draghes Gård, Kongegade nr. 24 (tv.) De fire store gennemgående kanelerede pilastre afsluttes originalt af guirlander, her sammenholdt med beslægtet bygning i Kronprinsessegade, København. Foto: Otto Arp.

»Lille København«

Klassicismen nåede et højdepunkt i enevældens sidste halve århundrede sammen med den blomstrende kulturrepøke, vi kalder Guldalderen, hvor de fysiske rammer var klassicismens København²³, som Nyborg lagde sig så tæt op ad. Folk, der efter byens genopbygning passerede Nyborg på rejse fra hovedstaden, beundrede byens moderne præg og københavnske tone. Selv Øehlenschläger har i »Langelandsrejsen« noteret sig de »brækkede« hushjørner i Nyborg.

Omkring 1835 fik klassicismen en mindre forfinet drejning med rigelig anvendelse af kvadrepudsede mure, vinduesindramninger, gesimser og dekorerede brystninger under vinduerne. Upudsede murflader kunne iagt-

tages, og nye bygningsmaterialer som skifer, jern og cement vandt efterhånden indpas.

Vi er nu på vej mod den tidlige historicisme, som også har sat sine spor

i Nyborgs arkitektur, men det er dog stadigvæk den egentlige nyklassicisme, der på afgørende vis præger Nyborg. Derfor også ganske velbegrundet med tilnavnet »Lille København«.

¹ Jf. *Nyborg Slot. Kongeborg, fæstning og museum*, red. Kurt Risskov Sørensen, Nyborg 2011.

² Kaj Gottlob, Nyborg. *Bygningskulturelle værdier*, København 1976.

³ Hugh Honour, *Nyklassicismen. Stil og Samfund*, København 1979, s. 14

⁴ Honour, *Nyklassicismen*, s. 35.

⁵ Honour, *Nyklassicismen*, s. 45.

⁶ Honour, *Nyklassicismen*, s. 9.

⁷ Honour, *Nyklassicismen*, s. 95.

⁸ John Erichsen, *Gud Konge By, Frederiksstaden 250 år*, København 1999, s. 74 f.

⁹ Hanne Raabymagle og Claus M. Smidt (red.), *Klassicisme i København*, København 1998, s. 11.

¹⁰ Knud Haugaard, *Johan Jacob Encke. Bygmester i Nyborg 1776-1818*, Nyborg 1989, s. 10.

¹¹ Frederiksgaves oprindelige navn var Hagenskov. Hagenskov nævnes første gang 1251, men fik navnet Frederiksgave i 1667 efter Frederik 3. forærede Hagenskov til Niels Ottesen Banner. I taknemmelighed over gaven anmodede han kongen om at ændre navnet til Frederiksgave, hvilket godset hed til 1962, hvor navnet ved kongelig bevilling blev ændret til det oprindelige: Hagenskov.

¹² Christian Elling, *Klassicisme i Fyen*, København 1939, s. 23 og s. 18-19.

¹³ Henning Henningsen, *Nyborg da voldene stod*, 2. udg., Nyborg 1990, s. 67.

¹⁴ Elling, *Klassicisme i Fyen*, s. 34.

¹⁵ Henningsen, *Nyborg da voldene stod*, p. 65

¹⁶ Se Gottlob, *Nyborg*.

¹⁷ Søren Vadstrup, *Huse med sjæl*, København 2008, s. 80.

¹⁸ Preben Hahn-Thomsen, *Nyborg i 800 år. 1171-1971*, 2 bd., Nyborg 1971, bd. 2, s. 73.

¹⁹ Raabymagle og Smidt (red.), *Klassicisme i København*, s. 23.

²⁰ Mayonnaise-kvarteret, populær betegnelse for kvarteret omkring *Laksegade og Hummergade*. Det var forfatteren Gustav Esmann (død 1904), som gav stedet dets gastronomiske navn.

²¹ Den italienske arkitekt Andrea Palladio 1508-1580.

²² Henningsen, *Nyborg da voldene stod*, s. 66.

²³ Raabymagle og Smidt (red.), *Klassicisme i København*, s. 7.

Hvad skuffen gemte

Af Emil Kruuse

I mine slægtspapirer har jeg kopier af to dokumenter om Nyborg i perioden fra omkring 1789 til 1806. Det ene er en ansøgning til kongen (Christian 7. 1766-1808) skrevet af auditor, kaptajnløjtnant Eckardt Beck. Det andet er skrevet af hans søn, Ole Cosmus Beck, da han søgte sit første embede som præst.

I det følgende citeres disse dokumenter, der bl.a. giver oplysninger om familien Beck efter branden i Nyborg i 1797. Artiklen sluttet med en omtale af, hvordan det gik fader og søn, efter de var flyttet fra Nyborg.

Eckardt Becks ansøgning

I sin ansøgning til kongen om borgmester- og byfogedembedet i Korsør skrev Eckardt Beck:

»I en tid af 20 år har jeg nu tjent Deres Kongelige Majestæt som garnisonsauditor i fæstningerne Frederikshavn (fire år) og Nyborg. I min tjenestetid har jeg også forrettet tøjhusløjtnants tjeneste i mange år for intet, og med et velaflagt betydeligt pengeregnskab givet ret og rigtighed

for mig, såvel i dette som i anden mig anbetroet embede.

I 1789 lagde jeg med kaptajn og toldkontrollør Bang planerne til Nyborg fattigvæsens bedre indretning, hvis stadige gang er et levende bevis for, at jeg har virket og endnu virker til gavn for det sted, jeg lever på.

I den lange tid, jeg har tjent, har jeg fået en meget lille gage, og med dette lidet jeg har fået i 18 år, har jeg opdraget tre børn, hvoraf den ældste nu er ved universitetet.

Ved ildebranden i året 1797 tabte jeg en del af min formue, og den stigende dyrtid gør det umuligt for mig at komme ud med en gage, som var reglementeret for 200 år siden.

Jeg er 48 år og har lyst og evne til embedsførelse og trænger højlig til bedre udkomme«.¹

Ole Cosmus Becks barndom i Nyborg

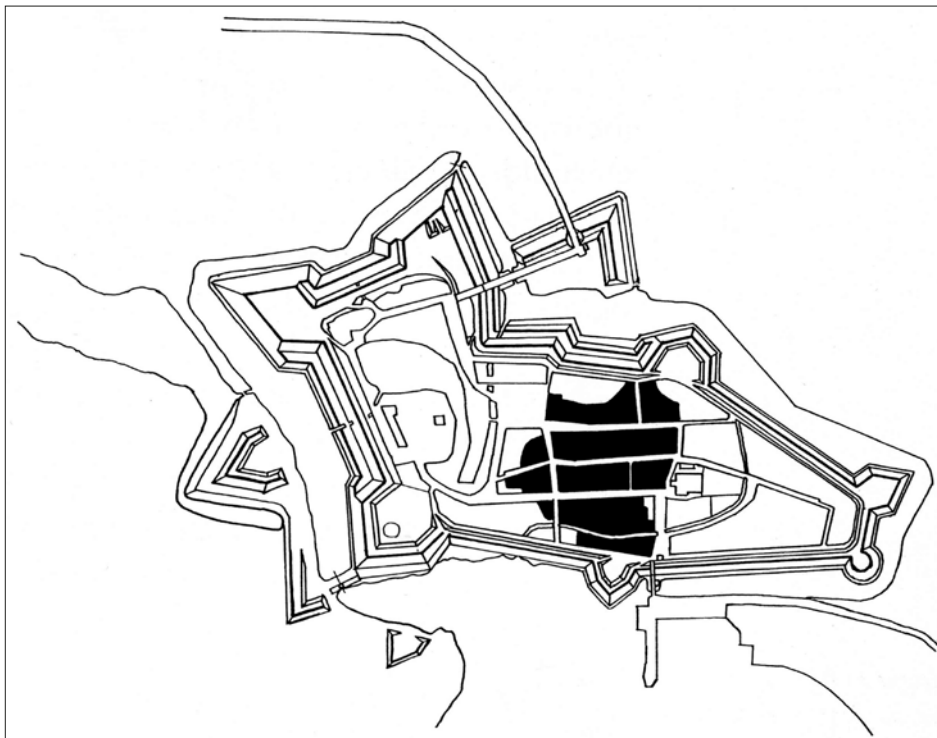
I 1700- og 1800-tallet var det almindeligt, at teologiske kandidater skrev

om deres barndom og ungdom (curriculum vitæ), når de søgte om deres første embede som præst. Ole Cosmus Beck skrev følgende:

»Jeg, Ole Cosmus Beck, er født 1793, den 21. maj i Nyborg på Fyn. Jeg er søn af kaptajn og garnisonsauditør Eckardt Beck og madame Caroline Amalie Hunæus. Af tre søskende er jeg den yngste. Min broder Johan Phillip Hunæus er fem år ældre.² Min søster, Sophie Laura Charlotte Beck er to et halvt år ældre end jeg.

Da jeg var fire år gammel, nemlig i 1797, gik jeg i skole hos Birthe kom-

munelærer, hvilket dog snart ophørte, thi samme år, d. 11. oktober 1797, blev tre fjerdedele af min fødeby lagt i aske, hvorved mine forældre mistede næsten alt. Efter at vi havde levet næsten husvilde nogle dage i et havehus ud til volden, blev jeg tillige med min søster og bedstemoder, madame Hunæus,³ sendt ud på landet til et bondehjem i Ravndrup, hvor kancelliråd Lindegård til Lykkesholm ejede en gård. Hvor længe vi var der, kan jeg ikke mindes, men mere end et halvt år var det næppe. Den øvrige del af vinteren var jeg tillige med mine forældre og søskende i min farbroders, købmand Ole Cosmus Becks,⁴

Figur 1. Nyborg 1797. Den sorte markering viser, hvor stor en del af byen der brændte i 1797. Tegning af Niels Høirup. Gengivet efter Thomsen og Wøllekær, Fynske Rødder, 2003.

Figur 2. Nyborg Latinske Skole fra 1410 lå umiddelbart nord for Vor Frue Kirke (her bygning nr. to til højre for kirken), og den fik sit endelige udseende i 1642, da kirkens oprindelige fritliggende klokketårn blev inddraget som klasselokale. Der var latinske skole her i 400 år frem til 1810. Udsnit af kobberstukket prospekt af Nyborg fra Erik Pontoppidan, Den danske Atlas, 1764. Privateje.

hus i Nyborg, hvor der dengang var ti brandlidte familier samlede.

Ved forårets komme lejede min fader et af de nyopførte huse, hvor han boede, indtil han siden købte et nyt hus.⁵ Samme forår, nemlig 1798, begyndte jeg atter at gå i skole hos madam Zimmermann, en meget ar-
rig kone. Jeg har endnu mærker på min højre hånd af hendes elfenbenspegepind, hvilket bevirkede, at jeg af min fader om foråret 1799 – seks år gammel – blev sat i byens danske borgerskole,⁶ hvor jeg blot lærte at

læse, regne og skrive. Denne undervisning nød jeg indtil efteråret 1801, da jeg otte et halvt år gammel kom i den latinske skoles underste klasse, hvor jeg lærte den latinske grammatik tillige med nogle lette autores.⁷ Derimod har jeg aldrig lært at skrive efter mit ottende år, hvilket er skyld i min slette skrift.

Ved skoleeksamen 1804 blev jeg – 11 år gammel – flyttet op i skolens mellemste klasse, eller som det hed dengang: i latinen. Samme dag blev min broder dimitteret til universitetet.

Nu havde min fader tjent kongen i dette lille embede i snart 18 år. Han begyndte da alvorligt at søge befordring, hvilket lykkedes for ham, thi i året 1805 i juni måned blev han udnævnt til byfoged og borgmester i Korsør, hvilket embede han straks tiltrådte. Derimod forblev min moder tillige med mig og nogle pensionærer, hun havde i huset, indtil Mikkelsdag i Nyborg.

Det blev nu bestemt, at jeg skulle forblive tilbage i Nyborg Latinske Skole. Der blev derfor lejet kost og logi til mig hos pensionist, forhenværende transportforvalter Søren Lemmig. Den slette føde og behandling, som jeg her nød, kan jeg ikke beskrive. Jeg følte nu, hvor hårdt det var som en 12 års dreng at forlade sine forældres hus.

Om sommeren 1806 besøgte mine forældre deres familie på Fyn og så og hørte da om min slette forfatning. Der blev derfor søgt om nyt logi for mig; men intet var at få, som kunne være mig tjenligt.⁸ Jeg begærede af den grund at komme væk fra byen og forlod således Nyborg by og skole d. 16. august 1806«.

Hvordan det senere gik

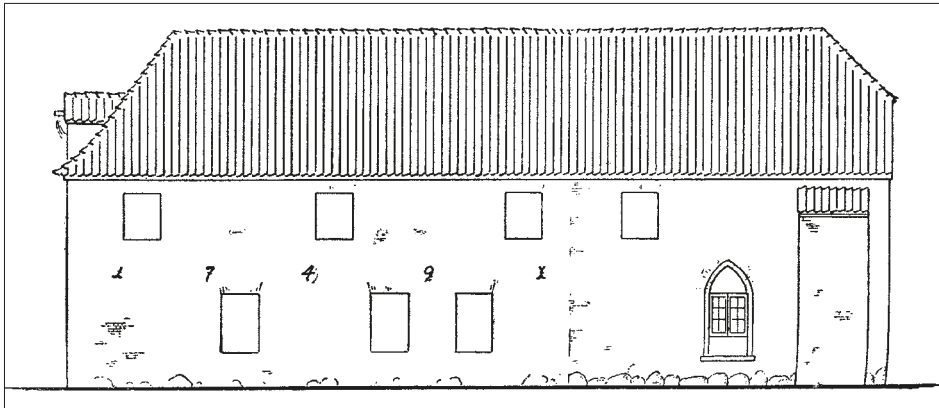
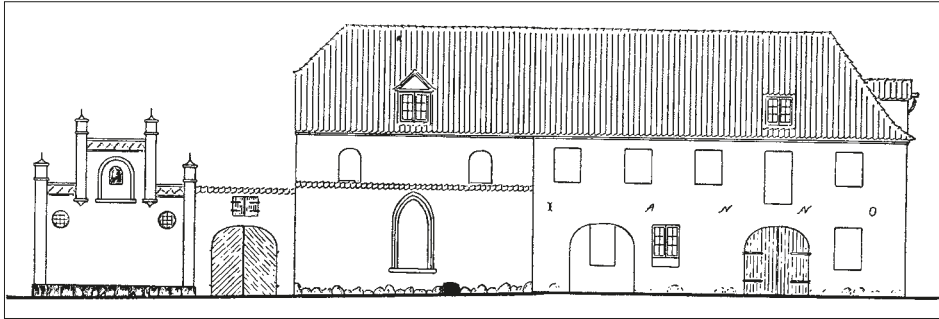
Ole Cosmus Beck fortsætter sit curriculum vitæ:

»Jeg forblev hjemme hos mine forældre i Korsør i fire uger i uvished om min tilkommende bestemmelse.

Endelig skulle min fader den 12. september gøre en rejse til Slagelse to mil fra Korsør. Da han kom hjem, sagde han: »Du kan med det samme komme ind på Slagelse Latinske Skole«, hvilket også skete. Samme dag var jeg til prøve hos rektoren og stod mig så vel, at han besluttede at sætte mig i øverste klasse, eller som den kaldtes, Mesterlatinen. Jeg fik logi hos klokker Ronnenberg, hvor jeg havde det ret godt, men i april 1808 døde han, hvorpå jeg kom i huset hos rektor Withusen, en duelig filolog og rettænkende statsborger, kun var han en alt for husholdrisk husfader. Under dette ophold i Slagelse Skole, besøgte jeg – når vejr og vind tillod det – som oftest mine forældre hver lørdag eftermiddag og almindeligvis til fods. Ja, jeg passerede landevejen mellem Slagelse og Korsør så ofte, at hvert hus, hvert træ kender jeg endnu den dag i dag, og de står tydeligt malede for mine øjne.

Ved englændernes angreb på Sjælland i året 1807 standsedes for en del undervisningen på skolen, og enhver udenbys elev skulle efter rektors befaling rejse hjem til sine forældre. Jeg var derfor hjemme i Korsør i henholdsvis august og september måned, hvilken tid gik med løbende forretninger. Jeg gik min fader til hånd, som dengang havde nok at gøre med at tilfredsstille fjendens utålelige aggressioner.

Da den fjendtlige arme var draget bort, begyndte jeg at gå til konfirmationsfor-

Figur 3abc. Latinskolen. Der var klasselokaler i stueetagen og værelser til rektor og to lærere på 1. sal. 3a. Sydsiden (mod kirken). Ligkapel og sprøjtehus tilføjet mod øst. 3b. Nordsiden. Årstallet 1749 er fra en renovering. 3c. Gavlfod mod Gammeltorv (t.v.) og det oprindelige klokke-tårns gavlfod mod Nyenstad (t.h.). Latinskolen blev tegnet ca. 1880 af en elev, Wilhelm Koberg. Hans tegning blev bearbejdet og gengivet i Johannes Høirup, Nyborg Latinskole i Nyborg Realskole 1932. 1933. Kobergs originale tegninger findes på Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

beredelse og blev konfirmeret 1808 den første søndag efter påske i Sct. Peters Kirke i Slagelse af pastor Kjørup«.

Ole Cosmus Beck omtaler, at der var mange problemer med krigen. Denne oplysning kan uddybes med oplysninger fra Rådstueprotokollen i Korsør. I januar 1808 klagede nogle borgere i Korsør over de betydelige problemer, de havde, fordi de fik tvangspålæg om at indkvartere de mange soldater⁹ i byen, og flere borgere havde ikke sengetøj nok til sig selv og deres børn, hvorfor de måtte sove på strå strøet ud over gulvene. I denne periode flygtede mange af Korsørs borgere fra byen, og i en længere periode var Eckardt Beck den eneste øvrighedsperson i byen. Eckardt Beck havde ingen til at hjælpe sig med at løse de mange officielle problemer, der opstod. I længere tid måtte han arbejde både dag og nat, og Eckardt skrev senere i sin afskedsbegæring til kongen (Frederik 6. 1808-39), at han havde fået nedbrudt sit helbred fysisk og psykisk på grund af den store arbejdsbyrde og mange rejser.

Tilbage til Ole Cosmus Becks curriculum vitæ: »Aldrig havde jeg ventet nogensinde mere at få hjem i mine forældres hus. Dog, hvem forstår at skue ind i fremtiden?

Slagelse borgmestertjeneste blev ledig, og min fader søgte og fik det. Han købte nu straks en gård i Slagelse, hvor

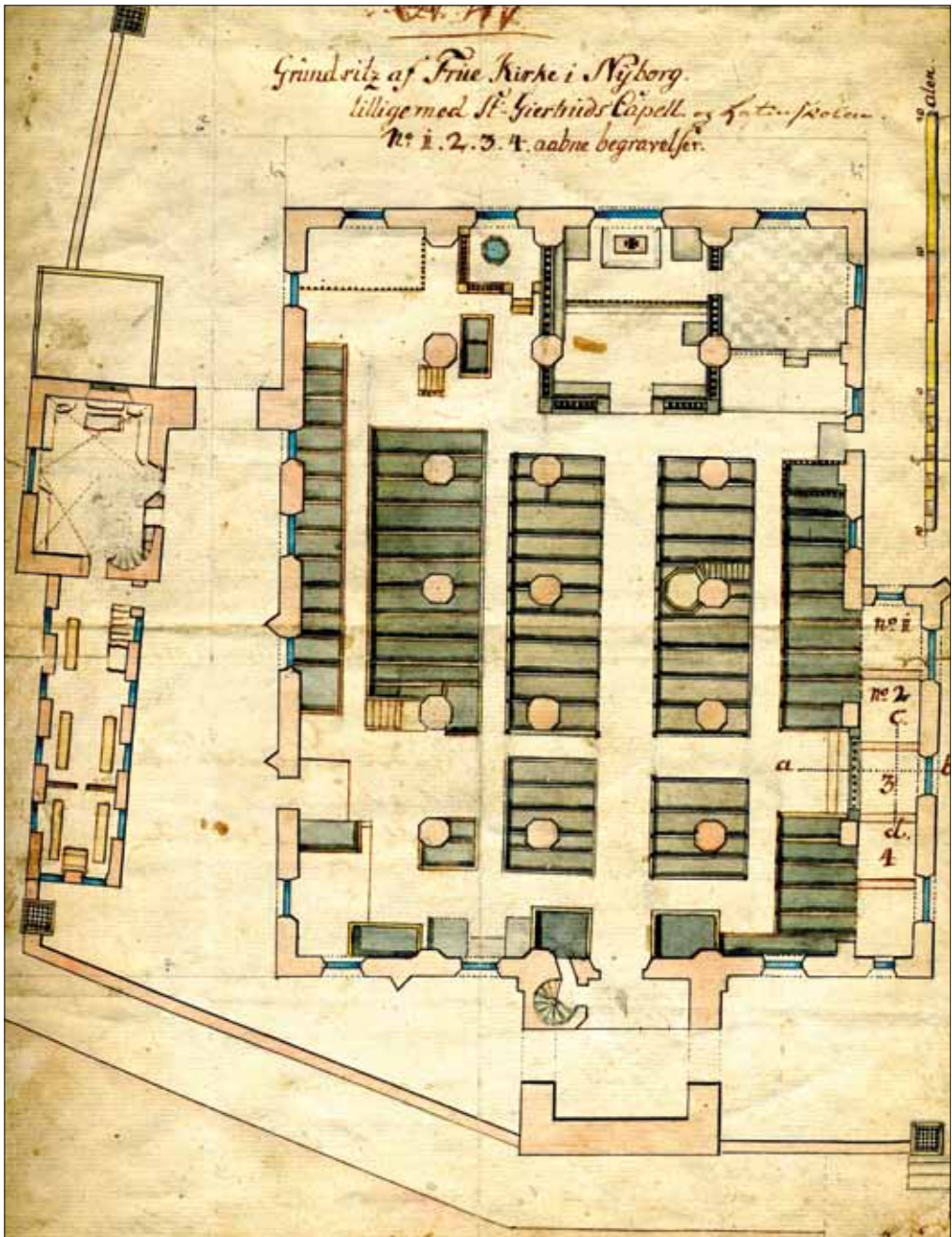
jeg, da den stod ledig, flyttede ind og var der omtrent i ni uger. Midt i august 1809 flyttede mine forældre selv til Slagelse, og jeg nød således uventet den glæde at være hos dem i mit sidste skoleår. 1810, den 3. oktober, forlod jeg Slagelse Latinske Skole og mine forældres hus for at tiltræde min akademiske bane. Således kom jeg nu – 17½ år gammel – til hovedstaden og universitetet, hvor jeg i slutningen af oktober underkastede jeg mig den befalede artium, og den 6. november 1810 modtog jeg mit patent som akademisk borger.

Det følgende år fuldendte jeg den såkaldte philosophicum. Hidindtil havde jeg levet her i byen på min faders bekostning, men formedelst omstændigheder indtruffet i 1811 og 1812 med min faders forvaltning af embedet, blev han forflyttet til Løve Herred som herredsfoged.

De sidste tre år måtte jeg næsten helt selv underholde mig, og just ikke altid har jeg haft den blideste skæbne. Foruden i adskillige familier har jeg i to et halvt år undervist i de gamle sprog og i fransk på Københavns Borgerdydsskole.

Nytåret 1816 agter jeg, om Gud vil, at ende mit akademiske kursus med teologisk attest, hvilken attest sikkert vil gøre epoke i mit levnedsløb.

København den 17. november 1815
Ole Cosmus Beck«.

Figur 4. Grundrids af Frue Kirke og latinskolen (t.v.) år 1802. Øst er opad. Her ses det tydeligt, hvordan det ene klasselokale udgøres af det gamle klokketårn. Bygningen øst for det gamle klokketårn er et sprøjtehus opført efter bybranden i 1797. Tegning i Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

Her ender Ole Cosmus Becks curriculum vitae, men hvordan gik det ham senere?

I henhold til Wibergs præstehistorie tog Ole Cosmus Beck teologisk embedseksamen i januar 1816. Derefter meldte han sig til tjeneste i Købehavns studenterkorps, og han avancerede hurtigt til løjtnant.

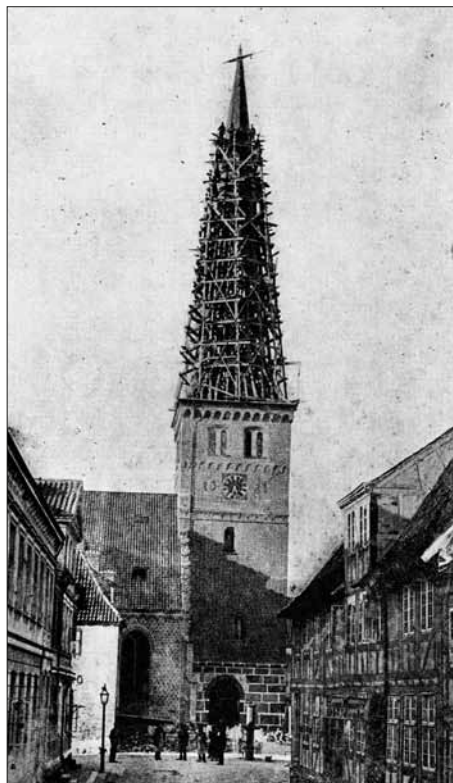
Han blev viet i Garnisonskirken i København d. 4. juni 1819 til Johanne Christine Schougaard, datter af brændevinsbrænder Søren Schougaard og Birthe Gielmeyden.

D. 18. januar 1821 blev han præsteviet, og d. 3. april 1821 blev han udnævnt til sognepræst på Omø og Agersø.

I 1834 fik Ole Cosmus Beck et bedre embede som sognepræst i Landet og Ryder på Lolland.

I 1836 fødtes familien Becks syvende barn. Ole Cosmus Becks kone døde i barselsseng, og han døbte selv sit sidstfødte barn ved sin kones bære, hvorefter han forrettede sin kones begravelse.

I 1839 blev Ole Cosmus Beck døds syg af en mavesygdom. Da han mærkede, at han ville dø i løbet af kort tid, skrev han til sin kones ugifte svigerinde, Line Schougaard i København, og satte hende ind i sin situation. Han bad hende om at gifte sig med ham, så hun kunne få hans pension og der-

Figur 5. Ærgerligt og mærkeligt nok findes der intet foto af latinskolen. Her skimtes vestenden dog på et foto fra 1871 – året før den blev revet ned efter at have tjent som privatejet pakhus i en årrække efter skolens flytning til Kongegade 1 i 1810. Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

med få penge til at forsørge nogle af hans børn. Hun svarede, at hun ville komme hurtigst muligt, så de kunne blive gift, men da hun ankom til Landet præstegård, var Ole Cosmus Beck gledet over i bevidstløsheden, og han døde, inden de kunne nå at blive gift.

Line Schougaard var velhavende, og hun sørgede for tre af Ole Cosmus Becks børns uddannelse.

-
- ¹ Originalen findes på Rigsarkivet. Teksten er såvel her som nedenfor omskrevet til moderne retskrivning.
- ² Han blev senere fader til Wilhelm Beck, der var stifter af Indre Mission.
- ³ Madam Hunæus var Ole Cosmus Becks mormor. Hun var enke efter slotsfoged og slotsgartner ved Odense Slot, Johan Philip Hunæus, der døde i 1770. Hun boede ved branden hos sin datter og dennes mand, Eckardt Beck.
- ⁴ Skibskaptajn og købmand, født i Middelfart, død og begravet i Nyborg (1750-1827).
- ⁵ Nørregade 28.
- ⁶ Man kan læse mere om borger- og latinskole i Nyborg i John Maalø Larsen, »Nyborgs offentlige skoler«, *Nyborg – før & nu* 1998, 1999, s. 10.
- ⁷ Latinsk ord for »forfattere«.
- ⁸ Der må være sket noget særligt mellem brødrene Beck. Oles farbror var en af Nyborgs største ejendomsbesiddere, så man må undre sig over, han ikke havde husrum til sin ulykkelige nevø, som sandsynligvis endda var navngivet efter ham.
- ⁹ Der var i Korsør på den tid to kanonbåde, et militært arsenal samt tre skanser med i alt 6 morterer og 20 kanoner.

Fra læseforening til folkebibliotek

– Ullerslevs biblioteker gennem 140 år

Af Yvonne Løfberg

Om de første biblioteker og læsevaner

I 1839-40 var der 60 læseforeninger (små folkebiblioteker) i Danmark. Som andelsbevægelsen fik læseforeninger mest udbredelse på landet. Det var i 1830'erne almindeligt, at bønderne holdt avis. Det hævdes, at tidens læsevaner var således, at mænd mest læste rejsebeskrivelser og historiske skildringer, mens kvinder læste morskabslæsning. Steen Steensen Blichers fortællinger og B. S. Ingemanns historiske romaner indgik i mange bogsamlinger.

Ullerslev Sogns Læseforening

Ullerslevs første borgmester, Niels Rasmussen, nedskrev i starten af 1950'erne sine erindringer, således at hans børn kunne få »et overblik over, hvorledes deres fars liv har formet sig«. I starten af beretningen fortæller han om sit barndomshjem: Hans far, Knud Chr. Rasmussen, var høker i Ullerslev. En høker var en købmand, der ikke måtte sælge udenlandske varer. Det måtte kun de »rigtige« købmænd i købstæderne. Hver købstad havde et »læbælte« på 1½ mil,

Figur 1. Stifter af Ullerslev Læseforening, høker Knud Kristian Rasmussen. Ullerslev Lokalhistoriske Arkiv.

dvs. omkring 11 km, hvor der ingen købmandshandel måtte drives. Knud Chr. Rasmussen kunne altså ikke blive købmand og måtte ikke handle med f.eks. chokolade, som var en udenlandsk vare. Derimod måtte han gerne handle med landbrugsvarer.

Niels Rasmussen beskriver sit barndomshjem som jævnt godt. Der var ingen overflod, men heller ikke fat-

tigdom. Han beskriver sin far som en oplyst mand. Han hjalp gerne folk, når de skulle skrive til myndigheder. Han var en foregangsmand på mange områder, bl.a. fik han oprettet en sygekasse.

Grunden til, at jeg beretter om høker Knud Chr. Rasmussen her, er dog, at han i 1872 stod bag oprettelsen af Ullerslevs første læseforening, der fik navnet *Ullerslev Sogns Læseforening*. Han blev foreningens første formand. Den øvrige bestyrelse bestod af maler Skjellerup, der var foreningens kasserer, kvæghandler Peder Jensen, landpost Lars Fich og skrædder Rasmus Jørgensen. Det var før skolelærerne for alvor holdt deres indtog i den slags bestyrelser.

Den første bog, man anskaffede, var faglitterær, nærmere bestemt historisk, og omhandlede de tysk-franske krige. Bogen er i dag indrammet og kan ses på Ullerslev Bibliotek.

Læseforeningens bogsamling befandt sig de første år i Knud Chr. Rasmussens hjem. Siden blev den flyttet fra høkerhjemmet, efter sigende fordi hans børn havde svært ved at holde fingrene fra bøgerne. Biblioteket fik derefter til huse på skolen.

I læseforeningens vedtægter, der kom til i 1877, står, at foreningen skulle indkøbe »passende læsning til nytte og fornøjelse«. Det årlige kontingent

Figur 2. Den først indkøbte bog i Ullerslev Læseforening var faglitterær. Ullerslev Bibliotek.

i læseforeningen var 1 krone. Dertil kom et indskud på 30 øre. I fald foreningen skulle beslutte at opløse sig, tilfaldt værdierne sygekassen. Det årlige kontingent blev opkrævet ved at gå fra dør til dør. Dette kan læses i læseforeningens protokol, der blev ført af foreningens sekretær gennem 45 år, førstelærer Ole Hansen.

Såvel Knud Chr. Rasmussen som førstelærer Ole Hansen sad i foreningens anden bestyrelse, der derudover bestod af skomager Windeballe og ungkarlene Niels Madsen og Søren Hansen. I 1882 besluttede bestyrelsen at tegne en brandforsikring for bogbestanden. Brandforsikringen blev en af de få faste og dyreste udgifter i mange år fremover.

I 1897 ændredes foreningens navn til det mere mundrette *Ullerslev Læseforening*. For første gang blev der mulighed for at låne to bøger ad gangen.

I 1905 indtrådte en repræsentant for sognerådet i bestyrelsen.

I 1921 skænkede læseforeningen sin børnebogssamling til skolen, for at eleverne skulle kunne drage nytte af den i undervisningen, men det gik tilsyneladende ikke helt efter hensigten, for i 1928 gik samlingen tilbage til læseforeningen.

Biblioteksloven i 1920 fik stor indflydelse på driften af læseforeningen. Protokollen vidner om, at den er blevet læst og anvisningerne nøje fulgt. Forud for *Lov om Statsunderstøttede Biblioteker af 5. marts 1920* havde den energiske formand for Statens Bogsamlingskomite, Andreas Schack Steenberg, udarbejdet og gratis fået udsendt tre håndbøger til alle landets læseforeninger. De omhandlede navnetabeller (1913), decimalklassedeling (1915) og råd og regler om katalogisering (1917). Der kunne fra da af opnås kommunale tilskud til biblioteker, hvis de havde kvalificerede ledere. Kontingentet i Ullerslev Læseforening steg i 1921 til 2 kr. årligt.

Ved 50-års-jubilæet i 1922 ejede læseforeningen over 2000 bøger. Ved denne lejlighed blev lærer Ole Han-

sen, der havde været med siden 1877, afløst af lærer P. Salling. I 1924 blev lærer P. Salling som den første lønnet for arbejdet som bibliotekar med det fyrstelige beløb af 50 kr. årligt. Dette beløb holdt sig i mange år. Først i 1945 steg bibliotekarens aflønning til det firedobbelte, nemlig 200 kr. årligt.

I 1920'erne var Morten Korch den mest læste forfatter blandt læseforeningens brugere, mens Johs. V. Jensen og Marie Bregendahl blev betragtet som kedelige. Jeppe Aakjær blev af læserne på landet betragtet som for tæt på virkelighedens liv, som »det rene svineri«.

Sognebibliotek

Efter en indsamling og et forhøjet tilskud fra sognerådet tog læseforeningen i 1938 igen navneforandring, denne gang til *Ullerslev Sognebibliotek*. Bogbestanden var nu så stor, at man kunne hjemlåne tre bøger ad gangen. Man modtog nu jævnlige bogkasser fra Nyborg Bibliotek. Amtsbibliotekaren foreslog en omordning af bogsamlingen og udskydelse af en hel del bøger. Henstillingen blev tilsyneladende fulgt, for på Brugsens generalforsamling solgte man ud af læseforeningens ældre bogudgaver.

Der eksisterede dengang nogle faste studie- eller læsekredse, som ydede faste, økonomiske tilskud til sogne-

biblioteket – åbenbart mod bestyrelsesposter. Der var:

- Langeskov-kredsen
- Stations-kredsen
- Gedsbjerg-kredsen
- Bondemose-kredsen

En mangeårig, trofast sponsor for læseforeningen var Sparekassen for Nyborg By og Omegn.

I 1940 var biblioteket åbent en times tid tirsdag eftermiddag og fredag aften. Det har været billigt at have til huse på skolen. Værdien af lokale, lys og varme var i en lang årrække fastfrosset på 350 kr. årligt:

- Lokale 200 kr.
- Lys 100 kr.
- Rengøring 50 kr.

Gennem årene var den største udgift bortset fra bogindkøb som sagt brandforsikringen og så en ny reol i ny og næ.

Efter 24 år på posten blev lærer P. Salling i 1946 afløst af lærer Stender. I 1952 indtrådte førnævnte Niels Rasmussen, der i 1950 havde valgt at trække sig som sognerådsformand, i bestyrelsen, hvor han afløste afdøde købmand Windeballe. Også postmester Nørgaard trådte ind i sognebibliotekets bestyrelse. Snart blev bestyrelsen suppleret af en repræsentant for skolens lærerråd.

I 1953 blev førstelærer Sv.Aa. Fillip-sen bibliotekar. Nu var lønnen oppe på 600 kr. årligt. I 1956 gik man over til decimalklassesystemet. Man måtte nu pr. næse låne en af de nye bøger og to af de gamle samt faglitteratur efter behag. Samtidig udvidede man åbningstiden til mandag 15.30-17.30 og torsdag 18.30-21, dvs. 4½ time ugentligt.

Man havde længe søgt tilslutning til Centralbiblioteket i Odense. Nu blev der startet et samarbejde med Odense Centralbibliotek, der løbende lånte 70 bøger til sognebiblioteket. Bogkøbsforslag udgik fra Centralbiblioteket til sognebibliotekerne.

Ullerslev Sognebibliotek stod efterhånden med alvorlige pladsproblemer, der med skolens udvidelse dog blev løst. Ullerslev Kommune skød på dette tidspunkt 1300 kr. årligt ind i bibliotekets drift. Bestilling og hjemkaldelse af bøger kostede 10 øre. I udlånsreglerne pointeredes, at bøger mellem hjem og bibliotek skulle fragtes indpakkede.

I 1962 tiltrådte Eilif Andersen som bibliotekar til en løn af nu 2200 kr. På dette tidspunkt modtog sognebiblioteket 4749 kr. i kommunalt tilskud. Det gav to pladser i bestyrelsen. Private bidrag, hovedsageligt fra »kredsene«, tegnede sig for kun 143 kr. årligt, men gav fem bestyrelsespladser. Bibliotekstilsynet foreslog på

dette tidspunkt overgang til kommunal drift.

Kommunalt bibliotek

Der var i 1963 tre selvejende sognebiblioteker i området: et i Ullerslev, et i Skellerup og et i Ellinge. Sammenlægning blev drøftet. Den 13. november 1964 besluttedes det, at de tre sognebiblioteker skulle overgå til kommunal drift pr. 1. april 1965. Eilif Andersen fortsatte som bibliotekar. De tre udlånssteder i Ellinge, Skellerup og Ullerslev bevarede. Her ophører de gamle protokoller.

Ullerslev Bibliotek antager gradvis de for os mere kendte rammer. Sognebibliotekets bestyrelse blev til et biblioteksudvalg, der siden blev til en brugerbestyrelse. Da centralskolen blev bygget i midten af 60'erne, flyttede Ullerslev Bibliotek med. Fru Mengel blev i 1966 ansat som bibliotekar i Ullerslev, først på deltid, men fra 1970 på fuldtid. Hun blev i folks bevidsthed så at sige identisk med biblioteket. Mange børn og unge fandt et fristed og hyggeklub mellem bibliotekets hylder.

En lille historie illustrerer dette forhold. Den stammer fra den tid, da

Figur 3a, 3b, 3c, 3d. Her har generationer af læselystne Ullerslevborgere kunnet låne bøger: Øverst t.v.: Den Gamle Skole i Ullerslev. Øverst t.h.: Ullerslev Skole. Nederst t.v.: Tilbygning til Ullerslev Centralskole. Nederst t.h.: Ullerslev Kulturhus. Fotos John Maalø Larsen.

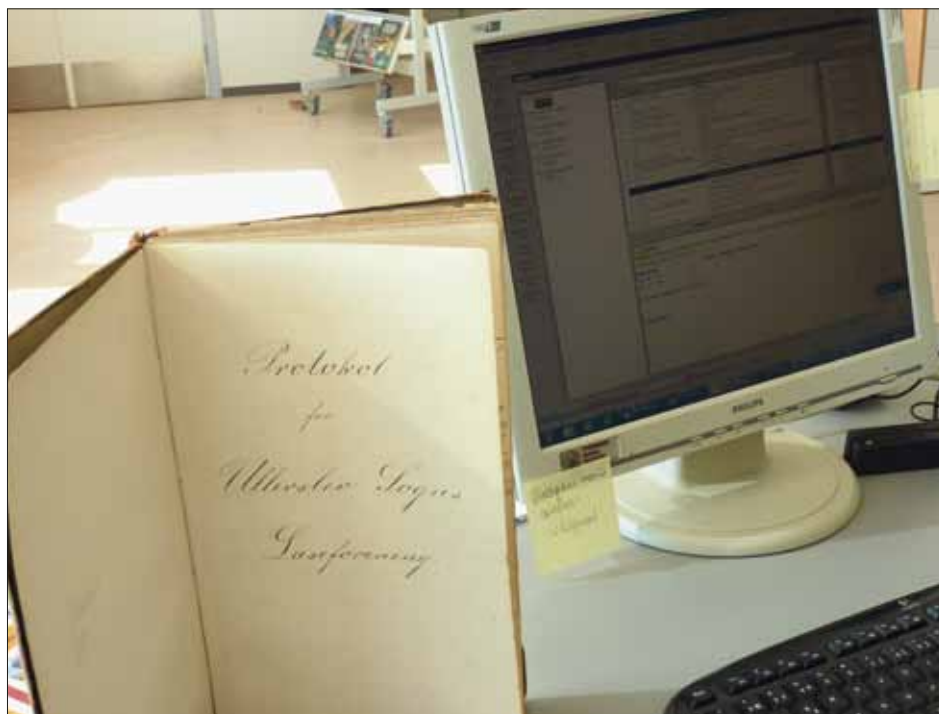
Fru Mengel skulle holde op: Fru Mengel boede i Nyborg og tog bussen på arbejde i Ullerslev. Foran hende i bussen sad en dag to teenagepiger. De havde ikke set Fru Mengel på sædet bagved. Under turen siger den ene til den anden: »Har du hørt det! Fru Mengel har solgt biblioteket.«

Biblioteket led også på den nye centralskole af pladsmangel. Derfor blev opførelsen af en ny biblioteksbygning ved parkeringspladsen ved centralskolen fremskyndet. Den kunne tages i brug i starten af 1977.

I 1976 var åbningstiden 6 timer om ugen, i 1982 efter flytningen til de

fine, nye lokaler blev den udvidet til 13 timer, hvilket betød en udlånsfremgang fra knapt 15000 udlån til godt 36000. I start-90'erne udvidedes åbningstiden til 18 timer ugentligt. Der blev holdt åbent til kl. 20 en hverdagsaften, og der kom forsøg med lørdagsåbent i vinterhalvåret, hvilket viste sig at imødekomme især småbørnsfamiliers behov.

Fru Mengel fratrådte som bibliotekar i 1985, og Marianne Christensen tog over. Marianne forbandt jeg med biblioteket, da jeg kom til byen i 1988 og som ny lærer altid havde brug for bøger om dette eller hint. Altid lykkedes det Marianne

Figur 4. Fra håndskreven protokol til pc-skærm. Foto John Maalø Larsen.

på meget kvalificeret vis at finde det eller få det hjem.

Med Marianne Christensen holdt computerne deres indtog på Ullerslev Bibliotek. Bøger kunne søges i en database – med FynBib og bibliotek.dk også hjemmefra – således at man ikke længere behøver at gå på biblioteket for at finde bøger, men kun for at hente eller aflevere de bøger, man har bestilt over nettet. Denne udvikling har ført til ændringer i kernebrugergrupperne, idet børn, unge, ældre samt etniske minoritetsgrupper gennem de seneste årtier er blevet bibliotekets flittigste brugere. Andre nyskabelser fra start-90'erne var etableringen af en cd- og filmsamling

samt lydbøger – også til folk der ikke var synshæmmede.

I start-90'erne besluttedes det at lukke bibliotekets afdelinger først i Skellerup og siden i Flødstrup og Ellinge. Dette blev forventeligt ikke positivt modtaget. Især borgerne i Ellinge reagerede kraftigt og dannede deres egen læseforening, der fortsat eksisterer – og så kan historien måske starte forfra.

Efter år 2000 sad jeg i nogle år i bibliotekets brugerbestyrelse. Som inkarneret bogelsker var jeg noget skeptisk og bekymret over de mange midler brugt til cd'er og dvd'er frem for til rigtige bøger, men kunne godt se, at det var uomgængeligt, hvis alle mål-

Figur 5. Sammenlægning mellem skole- og folkebibliotek var noget helt nyt i 2007 – så nyt at selve Statsminister Anders Fogh Rasmussen kom forbi. Foto: Nyborg Bibliotek.

grupper skulle kunne imødekommes. Jeg tog også del i planlægningen og afviklingen af årets foredragsarrangementer, der gik fra mange foredrag til få, dyre foredrag. Jeg husker bl.a. Maria Hirse og Susse Wold. I den tid jeg sad i brugerbestyrelse, blev Jeanette Smedegaard ansat, så der var to bibliotekarer på biblioteket. Året efter fik Marianne Christensen job ved et andet bibliotek, og Jeanette Smedegaard blev faglig leder af Ullerlev Bibliotek.

Så begyndte talen om sammenlægning med skolebiblioteket og flytning til nye lokaler i forbindelse med tilbygningen af et kulturhus til skole og sportshal. Jeg var ikke ubetinget til-

hænger af disse sammenlægningstanker og valgte ved førstkommande lejlighed ikke at genopstille til brugerbestyrelsen, da det krævede folk, der klart så visionerne og mulighederne i samarbejdet. Siden er brugerbestyrelsen ophørt med at eksistere.

Jeg er ikke i tvivl om, at der i sammenlægningsprocessen har været mange kulturøvelser og tekniske hurdle, som Ole Iversen og Jeanette Smedegaard har måttet løse og rydde af vejen, men det har vist sig, at det integrerede bibliotek virker. Et stort plus er det, at åbningstiderne er blevet væsentligt udvidede, idet der er åbent i det meste af skolens åbningstid, om aftenen og i weekenderne. Så vil man

Figur 6. Skolebibliotekar Karen Madsen betjener en besøgende på folkebiblioteket. Endnu er det ikke et hverdagsbillede i Danmark, da der er skarpe faggrænser mellem de to bibliotekaruddannelser. Foto: John Maalo Larsen.

på biblioteket, kan man komme det. Fremhæves skal også den store, fine børneafdeling, som har rigtig meget at byde på.

I 2007 kom kommunesammenlægningen, og Nyborg Bibliotek blev naturligt hovedbiblioteket i den nye storkommune. Den nye struktur med flere bibliotekarer at trække på har givetvis gjort det lettere at bemande Ullerslev Bibliotek i de skæve åbningstider. Forsvundet er dog de flotte foredragsarrangementer for voksne i biblioteksregi. Det må andre folkeoplysende kræfter nu stå for.

Folkebibliotekernes udlånstal falder, og internettet er den direkte årsag.

Folk søger og finder på nettet den information, man tidligere måtte på biblioteket for at finde. Biblioteker står derfor over for en udfordring, der består i at finde en ny rolle i en digitaliseret verden.

Mens bibliotekarers opgave hidtil har været at udvælge og indkøbe lodig litteratur, kan man forestille sig, at deres rolle fremover bliver at guide brugere igennem den overflod af information, som internettet byder på – med andre ord hjælpe dem med at sortere og kvalificere viden. Om dette kan jeg imidlertid kun gisne. Med disse ord vil jeg ønske Ullerslev Læseforening alias Ullerslev Bibliotek til lykke med de 140 år. Hurra for biblioteket!

Artiklen er oprindeligt manuskript til et foredrag, forfatteren holdt i forbindelse med Ullerslev Biblioteks 140-års jubilæum.

Endnu en lærer fra Kullerup!

Rasmus Ulrikkeholms erindringer i uddrag

Af Rasmus Ulrikkeholm (1909-2001) med forord af Birthe Gyldion
og let bearbejdet af John Maaøl Larsen

I Nyborg – før og nu 2011 kunne vi læse om Andreas Jørgensen, der både var lærer, landmand og translator i Kullerup i årene fra 1804 og frem, en markant skikkelse i datiden. Denne gang er det en anden markant lærer, Rasmus Ulrikkeholm, født og opvokset i Kullerup, men med sit virke et helt andet sted på Fyn, først som lærer i Frørup og siden mange år i Øster Hæsing ved Fåborg. Alligevel var Rasmus Ulrikkeholm hele livet stærkt knyttet til sin fødeegn, og han flyttede da også til den gamle præstebolig i Kullerup, da han blev pensioneret, og her har han så siddet og skrevet en hel række erindringer fra barndommen i Kullerup.

Figur 1. Rasmus Ulrikkeholm som han stadig huskes af mange på Østfyn. Privateje.

Rasmus Ulrikkeholm blev født på gården Ulrikkaholm i Kullerup den 18. februar 1909, hans far var bonden Hans Rasmussen Ulrikkeholm og moderen Maren, født Hansen. Mange husker endnu Ulrikkeholms sang-aftener på Juulskovskolen i 1980'erne og ligeledes hans gode stemme i kirken i den tid, han var kirkesanger.

Hans erindringsstykker blev første gang bragt i *Beboernyt for Kullerup-*

Refsvindinge i 1980'erne og -90'erne, men de kan sagtens tåle at blive bragt en gang til for en større kreds. Erindringerne, der er bygget op over forskellige temaer, er mangfoldige, de kan fylde en hel bog, så her bringer vi blot et par forkortede og let bearbejdede uddrag om hans barndom i Kullerup.

Den store ovn

I historien *Hvad Fatter gør, er altid det rigtige* fortæller H.C. Andersen om bondehuset ude på landet, at *Bageovnen strutter frem lige som en lille tyk mave*. Vi havde også en bageovn hjemme i gården i mine første barneår. Så stor, at den ragede ud gennem væggen, var den ikke, men stor var den. Så stor at den sammen med gruekedlen, som vi nu kaldte bryggekeden, fyldte det meste af bryggeret. Den var muret af sten, og der var jernluger for fyrrummet. Den blev først og fremmest brugt til at bage brød i, men også til at tørre æbler og pærer, som så kunne gemmes og bruges til madlavning. Den allersidste lunhed efter en bagning blev benyt-

tet til at tørre nyvasket fåreuld og fjer af ænder og gæs, godt materiale til solide dyner.

Den største begivenhed var, når der skulle bages rugbrød. Det oplevede jeg adskillige gange, før ovnen blev brækket ned, og brødkusken kom kørende med de uundværlige otte-punds rugbrød. Dagen før bagningen tog begivenhederne fart. Far hentede rugmel hos mølleren. Han malede ellers selv på kværnen i loen, men mel lod han dog mølleren lave. Dejtruget, en tømret trækasse, blev bakset ned fra loftet og gjort rent, melet blev fyldt i og tilsat vand, mælk og salt, og så skulle der æltes. Vi børn måtte gerne deltage, men det blev vi hurtigt

Figur 2. Lillesøster Ingeborg og storebror Rasmus foran gårdens stuehus 1913. Ørbæk Lokalhistoriske Arkiv.

færdige med. Det var et tungt arbejde, der krævede flere kræfter, end vi kunne mobilisere. Under æltningen blev surdejen tilsat. Den havde stået fra sidste bagning på plads bagest i kælderen ved siden af øltønderne. Nu blev den hentet frem og blandet i dejen. Først så ville brødet smage rigtigt. Når der var æltet færdigt, blev dejen dækket til med et klæde. Nu skulle den bare stå og trække til næste dag.

Alt dette var kvindearbejde, men mandfolkene lå så sandelig ikke på den lade side. De to uundværlige redskaber, ovnsragen og skydslen, blev hentet frem og eftersat. Ovnsragen var en lang træstang med et tværstykke, der bar tydelige mærker af mødet med ilden i ovnen. Skydslen var en træplade, også på en stang. Også den skulle ses efter, den skulle jo nødig skilles ad og falde fra hinanden, når den blev brugt. Brændsel blev hentet ind og lagt frem, risbrænde og evt. kasserede træstykker. Til udstyret hørte også en stor kasseret sæk, der blev sat i blød i en gammel transportspand med vand. Halmvisken, der skulle tændes i, blev lagt til rette. Sådan!

Så kom dagen! Så tidligt som muligt blev der tændt i ovnen. Far var fyrmester. Der skulle fyres med forstand, og der var respekt for den gloende klare ild. Alle bygninger var stråtekket, og en forkert fyringsteknik havde lagt mere end en gård i aske. Blev der fyret for hårdt, kunne varmen slynge gnis-

ter og gløder op gennem skorstenen, og hvis de faldt på taget, skulle der et mirakel til for at redde gården. Det var en hårfin balance at styre dette spil.

Fra bryggerset gik en trappe op til loftet, og på dens øverste trin kunne vi rollinger sidde og følge slagets gang, og herfra så vi engang vor far løbe så hurtigt som aldrig før – og vist ikke siden! Han var godt i gang med fyringen. Alt gik, som det skulle. I en pause var han gået ind i køkkenet for at skylle halsen med en tår øl af kruset. Mens han var borte, gik den ene af lugerne til ovnen op. Det gav ekstra træk, og ilden begyndte at buldre faretruende. Far kom tilbage, endnu sugende de sidste dråber af overskægget. Han opdagede, hvad der var sket, og i to spring var han fremme ved ovnen og knaldede lugen i. Så for han ud gennem havedøren og kiggede op på taget omkring skorstenen; så fløj han som en raket tværs gennem bryggerset ud i gården. Nej, der var heller ingen gnister på taget. Så kom han tilbage i sin vante sindige gangart. Men aldrig før havde hans tunge træsko flyttet sig i det tempo!

Imens havde mor æltet dejen færdig, taget fra til den ny surdej og var ved at forme brødene. De var ikke kantede som bakerbrød, nærmest af form som sønderjysk rugbrød, blot meget større. De blev smurt over med en substans af øl og æg. Det gjorde dem glatte og blanke, også når de var bagt.

Jeg tror nok, de også blev prikket med en gaffel.

Hvordan det blev konstateret, at ovnen var varm nok, aner jeg ikke. Men det var ikke den eneste hemmelighed, de voksne beholdt for sig selv. På et tidspunkt tog begivenhederne fart. Ovnstragen blev hentet ind og hældt over med vand, og så lukkede far ovenlugen op. Det lyste rødt af gløder derinde, og en voldsom varme strømmede ud. Hedeølgen nåede helt op til os på trappen, men det blev værre endnu, da far jagede ovnstragen ind og skrabede gløder og aske ud på gulvet foran ovnen. Der blev gløderne slukket med vand. Ilden var god – inde i ovnen! Men udenfor skulle den kues. Da ragen anden gang kom ud med gløder og aske, kunne vi se små onde ildtunger på tværtræet. Øjeblikkelig blev de pøset over med vand. Damp og aske stod i en tæt tåge, der næsten skjulte fyrbøderen – sved os i øjnene og rev i næsen. Der var drama i luften. Renlighed var suspenderet. Sikkerheden stod først. Til sidst blev ovnen svabret over med den våde sæk – og så var ovnen klar.

Nu kom skydslen frem. Det første brød blev sat på pladen, så blev den skubbet helt tilbage i ovnen, et lille rusk i stangen – og brødet var på plads. De næste brød frem, ovnen fuld, lugerne lukket. Varmen og tiden skulle gøre arbejdet færdigt. Der faldt ro over gemytterne. Gulvet blev gjort

rent, dejtruget blev rensat og sat på loftet, mor lavede mad og gjorde rent, far hentede de nye sække til brødene. Dagen fandt sig selv igen. Nu skulle der ventes. Timerne gik. Mon brødene var bagt? Gaflen fjernede den sidste tvivl. Brødene *var* bagt, og et for et blev de hentet ud på skydslen, gloende varme duftende rugbrød.

Nu skulle de svales af. Det foregik ved, at man lagde dem i sengen oven på dynen. Hele huset duftede af nyt rugbrød. Den duft skal man nok selv have snuset til sig for at forstå, hvor utrolig dejlig den var! Og at komme i seng en kold vinteraften, når sengen var lun og duftede af nybagt brød, det var lykke! Nogle brød blev lagt på hylderne i kælderen, andre kom – to og to – i sækkene og blev hængt over i loen, hvor de kunne holde sig friske meget længe. Den store ovn blev ikke fyret op til hver en tid!

Der snakkes nok i vore dage lidt hånlige om gamle dages simple bondekost. Det var nu ikke alle steder, man som i Johs. V. Jensens *Sysoverne* kogte rugmelsgrød, slog den op på væggen og gnavede af den, når man blev sulten – Nej, giv mig et godt gammeldags fynsk mellemmadbord med friske hjemmebagte håndskårne rugbrødsrundtenommer, en skål krydret stegfedt, eventuelt med en anelse andefedt i, nogle skiver røget lammelår snittet direkte af stykket med knoglen som støttehåndtag, et krus hjemme-

brygget øl og en dram! – Så må de gerne beholde deres pizza, pasta, burgere, og hvad ved jeg.

En tur til Nyborg

En dag havde far bestemt, at han ville til Nyborg. Mor skulle med, hun ville købe noget, de ikke havde i Brugsen. Og minsandten om ikke også jeg fik lov til at komme med! Det var ikke noget, der skete til hver en tid, så jeg glædede mig voldsomt og fulgte med i alle forberedelserne – og de var mange. Far efterså køretøjet; til denne tur valgte han charabancen, og det ny seletøj, som sadelmager Madsen havde syet, blev også set efter. Det skulle jo være i orden og helst se lidt pænt ud. Hestene blev striglet godt igennem og kikket efter, om alle sko nu sad fast på hovene. Intet blev overladt til tilfældighedernes spil.

Mor ordnede vort tøj til, pudsede fodtøjet og smurte madkurven. Vi kom jo ikke hjem igen sådan lige med det samme. Der blev også pakket en kurv med friske æg og nogle stykker røget flæsk. Det var til Kristian Gårdskarl. Jo, sådan en færd blev planlagt og forberedt i alle enkeltheder.

Så kom dagen. Vi blev vasket og kom i søndagstøjet. Træskoene blev stående i bryggerset. Når vi skulle så langt af led, fik vi læderfodtøjet fat. Det var snørestøvler, husker jeg. Mine havde vat i næserne. De skulle jo helst vare længe, og så blev de gerne købt for store. Skidt med det! Sådan var jo dengang verdensordenen. Jeg var så forhippet på at komme af sted, at jeg ikke kunne spise alt mit øllebrød! Men nu begyndte far at spænde hestene for vognen – og det var en større affære. I stalden fik de nystriglede heste sele-

Figur 3. Familiens charabanc er kørt frem på gårdspladsen. Privateje.

tøjet på. De fik grimen strøget af og erstattet med hovedstol med blanke bidsler. Læderlinerne blev trukket gennem de blanke ringe i seletøjet og den udvendige spændt i bidslet. Rumperemmen kom på plads, og så blev hestene anbragt foran vognen, de svære læderkobler blev spændt i vognstangen og i hestenes bringestykker, hvor der sad en stor metalring til formålet. Svære remme i seletøjet blev fæstet til vognhamlerne, inderlinerne blev krydset og spændt i bidslerne og den vævede tømme. Sådan!

Med tømme i hånden steg vor far til vogns og indtog sin plads i højre side af kuskensædet, mor steg op bag i vognen med begge kurvene, og jeg blev sat ved siden af far. Så drog vi af gårde – i skridtgang til at begynde med på markvejen langs pilehegnet. Vi nåede landevejen, hvor der var træer på begge sider, og der var ikke langt imellem dem. Vejbanen var ikke asfalt, men sten og grus, godt sammenkørt, men med mange løse sten og fint løst grus i begge vejkanter. Mellem dem og de omgivende marker var der en dyb grøft med blå violer på skrænterne om foråret. Her på landevejen satte hestene i trav. Kusken holdt igen, det var ham, der bestemte gangart og fart! Vi passerede kirken og indkørslen til den gamle præstegård. Der boede bedstefar og bedstemor, men i dag kørte vi forbi, også forbi Brugsen, to steder vi ellers tit besøgte. Men ikke i dag. Da havde vi større ting for. Jeg fik

det sidste kig af gården derhjemme; så blev den væk bag alle hegnene. Vi kørte over bækken, der var skel mellem Kullerup og Vindinge, og nu var vi for alvor hjemmefra!

Ved Vindingesmeden kom vi ud på en større vej, der blev kaldt Vindinge Landevej, og der fik jeg ellers noget at se! Vi nåede det sted, hvor nu Gl. Vindingevej går fra. Der lå der i begge vejsider nogle sære tingester. Det var vejbukke, sagde far. De var anbragt sådan, at al trafik med vogne skulle køre ud og ind imellem dem, og nærmere Nyborg fik vi så forklaringen: der var vejarbejde. En mand sad og slog sten til skærver, en anden kørte med en trillebør skærverne ud og spredte dem på vejen, hvor de så blev blandet med grus. Siden satte han vejbukke op og tvang således alle vognene med deres jernbeslåede hjul til at køre i det, han havde spredt. Når tilstrækkeligt mange havde kørt der, var der en god fast vej.

»Tror du vi møder en bil?«, spurgte jeg far. »Jeg håber det ikke. Den fjerner (hesten ved højre side) er ikke bilsikker« Ja, når han ikke håbede det, så gjorde jeg jo heller ikke – selv om måske... Jeg nåede ikke så langt i mine fantasier; for der kom en af dem! Op over bakken – lige imod os. Nej, hvor blev jeg dog bange! Hvad nu? Og med en hest der ikke var bilsikker! Jeg krøb tæt ind til min far og holdt godt fast i hans trøje – Og

så forløb det hele ganske fredeligt. Bilisten standsede og steg ud. Han havde læderhjelm og store støvbriller, på benene lange gamacher, og hænderne var gemt i store læderhandsker. Ham huede jeg ikke. Men han gik stille og roligt hen og tog den nærmere (venstre) hest ved hovedtøjet og ledte hele ekvipagen forbi bilen, der stod i vejsiden med snurrende motor. Hestene hummede sig og havde nær trykket vognen i den modsatte grøft; men vi kom forbi djævelskabet med liv og lemmer i behold. Bilisten slap hesten og hilste med hånden til hjelmen, steg ind i bilen og tøffede videre. Nu skulle han ud og køre i siksak! ¹

Mens hjertet endnu slog hurtigt efter det skete, passerede vi fængslet. Det var heller ikke for godt, for de, der sad derinde, var farlige. Det var godt,

de røde mure stod der! Om natten brændte der en lampe oven på muren, den kunne vi se hjemme fra gården, når det var mørkt. Efter fængslet kom vi gennem et villakvarter. Alle steder var der kønne haver omkring husene – og der var tal på alle husene, også selv om de havde navne, mærkelige navne. Latin eller engelsk sagde far. Vi kom også forbi Den hvide Jomfru, et hvidt, rundt tårn, som jeg havde hørt nogle hårrejsende historie om. Indemurede jomfruer, der havde født unævnelige ting. Uha!

Men *nu* var vi i byen. Det kunne mærkes; der var toppede brosten på gaden, næsten som på gårdspladsen hjemme. Vi drejede ind gennem porten til Laurits Nielsens købmandsgård, både i porten og i gården var der brosten. Her kom Kristian Gårdskar og hjalp med at

Figur 4. Vindingevej ca. 1913. Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

spænde hestene fra og sætte dem i stald. Mor gav ham kurven, og han var hurtig med at få indholdet over i en kasse, han havde stående ... og så blev der snakket dragonhistorier om heste. Mødet med bilen blev også drøftet. »Dem bliver der flere og flere af«, sagde Kristian. »Vi har allerede en fire, fem stykker af dem her i byen«. Begge de to hestebårne stridsmænd gruede for, hvad fremtiden mon ville bringe.

Jeg fulgte far ind på kontoret. Der blev snakket og handlet med frø til marken, kunstgødning og meget mere. Tiden gik. Mor kom tilbage med pakker, der var rigtig fint sejl garn om – og en lille pind, så hun kunne bære dem, uden at det snærede i fingrene. Vi fulgtes nu alle tre ad over i skænkestuen med madkurven; nu trængte vi til noget at styrke os på. Og de herlige hjemlige rundtenommer blev spist, og damen, der gik der i sort kjole og hvidt forklæde, serverede for far en lille sort, til mor en kop kaffe – og til mig en rød sodavand. Sådan! – og så var det tiden, hvor vi godt kunne begynde at lede efter gårdskarlen, for der var jo nok et par dragonhistorier, der skulle friskes op, inden hestene blev hentet og spændt for. Det blev de, og så gik det atter hjemad.

En kriger i våbenhuset – et juleminde

Julen 1914 tegnede til at blive en bedrøvelig affære. I gården var man

i gang med de sædvanlige juleforberedelser, men der var noget forkert ved det hele. Første Verdenskrig var brudt ud, far var indkaldt til sikringsstyrken og var dragon i Aarhus, mor var slet ikke glad, hun gik og så alvorlig ud, gamle Bedste sad med tårer i øjnene og læste i salmebogen. Da hun var ung, var hendes kæreste i krig mod tyskerne i 1864. Kunne Danmark blive ved at holde sig uden for krigen? Hun havde sine bange anelser. Og så savnede vi vores far. Vi havde fulgt ham til stationen, da han rejste, og vi var bange for, at han aldrig kom hjem mere. Det var meget sørgeligt alt sammen.

Bedste havde sin stue ved siden af sovekammeret. Jeg sov ved siden af hende. Og en morgen kort før jul, nå dada! Bedste så glad ud. Det var helt mærkeligt. »Prøv at gå hen og kik ind af døren«. »Hvorfor det?«. »Prøv!« Jeg listede hen og skubbede døren op. Hvad i alverden? Henne ved dobbeltsengen stod der et par lange sorte støvler med blanke sporer på hælene. Over sengegavlen hang der en lang blank sabel! Og der – i sengen: F a r!

Han havde helt uventet fået orlov i julen, var taget med toget til Ullerslev og var gået de seks kilometer hjem. Nu var det hele ganske anderledes. Far var hjemme. Nu kunne vi holde jul! Og der blev travlhed. Naboerne kom og ville hilse på far. Han skulle have alt at vide om, hvordan det gik,

det kimer for den høje gæst.« Så gik vi videre. Da vi nåede landevejen, slog vi følge med andre, der skulle i kirke, og inden længe nåede vi kirken og gik ind gennem lågen, hen mod våbenhuset, hvor lyset skinnede ud gennem døren, der stod åben. Våbenhuset! Det var da egentlig et mærkeligt navn til denne bygning, der lå som en forstue til kirken. Men far fortalte, at det hed sådan, fordi krigerne, når de ville i kirke, stillede deres våben fra sig her, inden de gik ind i selve kirken. Det var Guds hus. Der skulle være fred – og ikke våben! Far hængte sit våben, den store blanke sabel, af bæltet og stillede den fra sig i krogen, før han med os i hånden gik ind i kirken.

Derinde var der rigtig gjort festligt til julen. Alle lys på de to juletræer oppe i nærheden af alteret var tændt. Orgelet spillede, og folk sang, lysene flammede i de to store kroner under hvælvingerne. Alting var en eneste stor jul. Men jeg fattede ikke ret meget af det. Jeg sad hele tiden og tænkte på sablen, der stod ude i våbenhuset. Bare der dog ikke var nogen, der tog den og løb med den! Det var jo KONGENS våben. Hvad ville han mon sige til far, hvis den blev væk? Og så var den *farlig*! Jeg havde lyttet, da far fortalte en nabo om en dag, da dragonerne i Aarhus fik besked om, at der var *alarmberedskab*. De fik noget, der hed skarp ammunition til deres karabiner og pistoler, så de kunne skyde fjenderne stendøde! Og, ja det var næsten det

allerværste: alle dragonerne fik deres sabler slebet, så de var lige så skarpe som slagtekniive! Det var sådan en, far havde sat fra sig i våbenhuset. Jeg var lige ved at spørge ham, om jeg ikke skulle gå ud og se efter, om den stod der endnu. Det fik jeg nu ikke gjort; for mens alle disse tanker snurrede rundt i mit hoved, var tiden gået, og gudstjenesten var forbi. Vi begyndte at gå ud af kirken. Næsten alle kom hen og hilste på far og ønskede glædelig jul! Også præsten og degnen! Efter megen trængsel, masen og skubben nåede vi endelig ud i våbenhuset. Jo, heldigvis! Den stod der endnu, sablen. Far tog den og satte den fast i sit bælte, tog os i hånden, og så gik vi hjem til gården, til mor og al hendes gode mad. Far tog sit eget tøj på – og så holdt vi jul, gik omkring juletræet og sang, fik små julegaver og hver en appelsin, blev trøtte og søvnige og kom i seng.

»Husker du vor skoletid?«

Jo, jeg »husker den så nøje.« Og her følger så nogle spredte erindringer fra dengang: 1916-23.

Min skole var egentlig kun en stue i en trelænget landbrugsejendom ved Byvejen. I gavlen af stuehuset var gangdøren, og gennem den kom man ind i forstuen med cementguly, træskohylde og knagerække. Herfra videre ind i skolestuen: der var vinduer til begge sider ligesom hjemme i stadsstuen,

et kateder og en stor vægtavle med kridthylde, en kakkelovn med kulspand og brændekasse, og så var der flere rækker tommandsborde med skrå plade, blækhus og messingknap til tavlen samt en bænk, der var bygget sammen med bordet. Tavle og griffel var de første års skrivetøj. Egentlig hørte der en våd svamp med til udstyret. Pigerne havde sådan en – selvfølgelig – drengene spyttede på tavlen og gned den ren med et trøjeærme, det var mere mandfolkeagtigt! Bag brændekassen stod der nogle store billeder med motiver fra danmarkshistorien og bibelhistorien f. eks. Chr. IV på TREFOLDIGHEDENS dæk mellem kanoner og krigeriske matroser med draget sværd i hånd og et blodplettet tørklæde om panden. Det var sandelig ikke narreværk! – Et andet billede viste Kristi himmelfart med disciplene stirrende op på en underlig sky, hvorfra der strittede et par ben underud. Hvordan?! Fantasien havde frit spil.

Vi kunne få frisk vand at drikke, hvis vi var to, der fulgtes ad. På degnens pumpe ved vandtruget i gården hang der et blikkrus i en kæde, den ene kunne så vippe pumpestangen, den anden holdt kruset under tuden. Sådan! Men nogle af os havde hjemmebrygget øl med i en flaske. Vand! Det var da noget, vi gav dyrene at drikke. De sanitære forhold? I gavlen af laden var der til drengene et pissoir med en stram os af ammoniak.

Vi kaldte det »pissehuset«. Når vi nu boede i Kullerup, hvorfor skulle vi så prøve at snakke fransk? Foruden den lokalitet var der to lokummer, et til drengene og et til pigerne, og det var en yndet sport sådan »tilfældigt« at sætte den udvendige krampe på, når der var piger derinde. Så lød der vræl, der hørtes viden om gennem jalousitremmerne – og væk var synderen.

Legepladsen var en trekantet grusbelagt plads med to faste bomme, hvor vi gik armgang – eller vendte dem om og gik balancegang. De mest forvovne drenge fandt på at hænge i knæhaserne og fægte frit med armene. En kort tid duperede jeg mine kammerater ved at hænge i knæene med hovedet nedad – og spise af madpakken. Jeg påstod at jeg kunne »synke opad«. Det gav respekt – indtil også andre gjorde det, og så var det jo ikke mere noget særligt! Vi legede alle de uopslidelige gamle lege. Med små ændringer leges de såmænd endnu – af de små, vel at mærke! Og så gjorde drengene gymnastik her om sommeren, når det var vejr til det. Dvs. det var vist nærmest en let tillempet form af *Eksercits for Hæren*. Degnen havde været løjtnant, sagde man, og de gjaldende kommandoer kunne godt tyde på det. I min skoletid nåede dønningerne af den ny redskabsgymnastik til Kullerup, og skolen fik både en plint og en skindbetrukket buk, som vi hårdnakket kaldte en »træhest«. Ja, jeg tror sågar, at der også var to spring-

stave til stangspring. Det var tider! Men hvad lavede pigerne, når drengene gjorde eksercits? De gik i syskole. En sypige fra egnen klarede det, der var ingen lærerinde ved skolen.

Men nu selve skolegangen, undervisningen. Der var kun én lærer, og de syv årgange børn var fordelt i to klasser, Lilleklassen og Storeklassen med tre år i den ene, fire i den anden. Ikke automatisk tre i Lille og fire i Store. Det var godt nok det »fineste«, men kun de »kvikke« kom i Store efter tre år i Lille. Mindre »kvikke« måtte fire år i Lille, og der blev så en gråzone med elever med så forskellige standpunkter, at degnen satte de dygtigste elever ind som støttelærere. Det fungerede udmærket. Jeg må have været en af de kvikke, jeg fik kun tre år i Lille og var næsten hele tiden støttelærer for de mindre »kvikke«, men så kunne jeg også både læse og skrive, før jeg kom i skole. Det så degnen helst. Det var næsten umuligt, hvis han skulle begynde helt forfra, når der var fire alderstrin i klassen, så med hjælp hjemmefra og de bedste elever som støttelærere gik det – og det til trods for at vi var over 30 elever i klassen!

Hvad lærte vi så i de syv år med tre skoledage om ugen? Kristendom med bibelhistorie, katekismus og salmevers, mundtlig og skriftlig dansk og regning, geografi og danmarkshistorie, skrivning og sang. Vi sang meget, begyndte altid dagen med morgen-

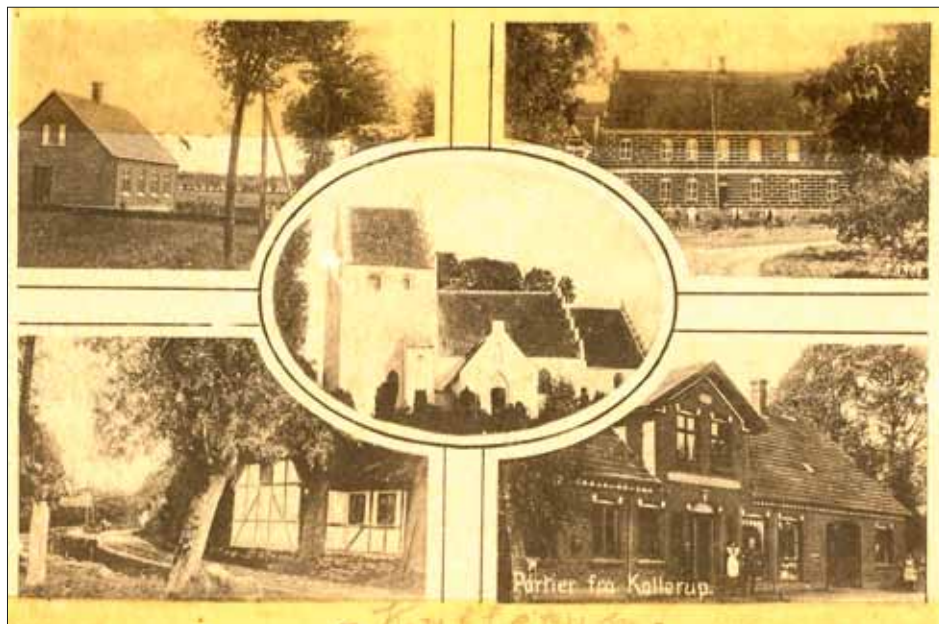
sang. Vi sang en salme, degnen bad fadervor, og vi sang en salme mere. Så havde vi bibelhistorie, salmevers og katekismus, regning og dansk, siden enten skrivning, danmarkshistorie eller geografi. Timeplan eller skoleskema kendte vi ikke, degnen bestemte jo, hvad vi skulle lave. Med undtagelse af det store middagsfrikvarter fra 12 til 13 kom frikvartererne, når det passede ind i undervisningen. Gårdvagt i frikvarteret var et ukendt begreb. Vi passede os selv; men der blev banket på ruden, hvis vi trods forbud alligevel klatrede i de to lindetræer – eller lavede andre unoder.

Hvert forår var der eksamen. Skolekommissionen med præsten som formand var til stede og bivånede overhøringen. I kristendom var det præsten, der eksaminerede. Der blev ikke givet karakterer, men oprykningen fra Lille til Store blev bestemt og ført til protokols. Læreren var også degn i kirken, og han var den sidste degn i Kullerup. Hans efterfølger var lærere – selv om de havde samme tjeneste! Som nævnt var han sønderjyde og stærkt national, og så var han en god fortæller. Jeg husker tydeligt, når han fortalte, hvordan han som dreng stod uden for gården med sin far i hånden og så, at prøjserne sprængte Skamlingsstøtten i luften, og jeg ser ham for mig, da han på genforeningsdagen i 1920 gik i spidsen for alle os elever i procession fra skolen til kirken, hver af os med et Dannebrog i hånden. Hans øjne

strålede af glæde og stolthed. 1864 var betalt!

Skolefester? Eksamensgilde i forsamlingshuset. En spillemand (i mange år min far) strøg violinen, og vi dansede og tumlede rundt uden nogen ledelse; men gilde var det da. Skolens juletræsfest blev holdt lillejuleaften. Her ledede degnen, hjulpet af skolekommissionen og andre. Stort træ med lys og stjernekastere. Vi gik om det og sang. Så kom nisserne trækkende en vogn med appelsiner og godteposer. Et år var der meget raffineret bundet stjernekastere på hjulegerne. Det gnistrede vældigt, da ekvipagen rullede frem! Så var der fællesspisning og til sidst dans og sangleg.

Om sommeren holdt skolen udflugt – skovtur – skiftevis til Christianslund og Teglværksskoven. Charabancerne blev smurt, hestene fik det nye seletøj på, madkurven blev smurt og »hurra-flagene« fundet frem, vi fik stadsen på og så... Alle vognene samledes ved Brugsen. Så kom degnens vogn med de sorte foran og »vor far« på bukken, og så gik det ad Nyborg til med ham i spidsen. Hjemturen var knap så regelmæssig. Mændene havde vist fået for mange små sorte og skulle vise, at de kunne køre »ham«. Han lod dem bare køre. To gange blev traditionen brudt. Den ene gang af en togrejse til Fredericia dvs. med færge fra Strib over Lillebælt. Den anden gang til Svendborg med fælles sejltur

Figur 6. Tre af de steder, der nævnes i Ulrikkeholms erindringer: Nederst tv. gadekæret med det nu nedbrændte »Morten Gadekærs« hus, i dag Kullerup Byvej 5. I midten Kullerup kirke og nederst th. Kullerup Brugs, i dag antikforretning. Ørbæk Lokalhistoriske Arkiv.

til Tåsinge. Da så vi glimt af den store verden.

En moderne pædagog vil nok rynke på næsen. »Skal det kaldes skole?« Ja, det skal det, for det skal ses ud fra den tid, under og lige efter Første Verdenskrig. Da var verden skruet noget anderledes sammen end i dag. Sæt dig i degnens sted: du er lærer – og samtidig gårdmand! Lønnen skal du hente delvis fra landbruget. Dit omdømme i sognet afhænger af, om du kan drive landbruget. Det har sognets folk nemlig forstand på at bedømme. 60-70 børn skal undervises, så de efter konfirmationen kan møde livet som kristne oplyste mennesker. Du er samtidig kirkens tjener og præstens medhjælper – og du er ene, helt alene om opgaven.

Prøv, om du kan gøre det anderledes og bedre!

»Så går da mand bag plov og hest«

En grå, blæsende og kold forårsdag ser jeg et sælsomt syn: Hen over den knudrede efterårsplojede jord drager et mærkeligt optog frem. Forrest kommer der en kæmpestor traktor med mandshøje hjul; efter sig trækker den en tredelt ringtromle. I førerhuset sidder et menneske, lunt som i en stue, og hører radio, mens han styrer »lokomotivet«. Nogle få måger og et par sorte krager følger med, og på

mindre end en time er hele marken tilsået og færdigbehandlet.

Det får mig til at mindes en anden forårsdag hjemme på min fødegård for længe siden. Ja, så længe siden er det, at der end ikke fandtes landmænd. Men der var *bønder*. Min far var en af dem, et led i en lang ubrudt kæde af fynske bønder, der møjsomt sled sig til livets ophold – og fortsættelse – ved at dyrke jorden med hesten som trækraft og arbejdsfælle.

Sliddet var hårdt og gav barkedede næver og krogede rygge; men dette at bonden bag et spand heste og et markredskab skridtede sine marker af mange gange hvert år, det gjorde, at han kendte hver tomme af sin jord, kendte dens beskaffenhed og egenskaber og disse egenkabers samspil med det bestandigt vekslende vejr. Inden han spændte hestene for harven og kørte i marken første gang om foråret, var der sket en hel del. Det var ikke noget, man sådan bare gjorde. Nok var min far »moderne« og anskaffede sig nye redskaber og maskiner så såre, de var opfundet, men *sindelaget* var som hos den gamle tids bonde, fyldt med ærbødighed og religiøs respekt for *jorden*, den store livgiver. Og i respekt ventede han på tidens fylde.

Hvert forår lå jorden våd og mørk af smeltet sne og anden væde. Den skulle tørre op og blive lysegrå. Silende byger og tæt tåge kunne forhale den-

ne proces, også helt hen i det ulidelige, så det slet ikke passede med almanakken. Men jorden var mørk – og bonden ventede. Og så endelig skete det. Nogle dage med høj himmel, sol og blæsevejr fik markerne til at lysne, og hver dag gik bonden hen over marken, sparkede i knoldene og tog en håndfuld jord og smuldrede den mellem fingrene. Tiden nærmede sig, og indimellem begyndte forberedelserne. Harven blev løftet ned fra væggen, hammel og seletøj blev set efter, og til den første dag i marken ville far selv gøre hestene i stand, ikke med strigle og kardæsk som til daglig, men på ægte dragonvis med halmviske. Så var deres skind også lige så blødt og skinnende blankt som mors fine silkekjole.

Far spændte hestene for harven og kørte i marken for at begynde bondens hellige pligt: at berede jorden til at modtage sædekornet, og hvor harven trak sit spor, flokkedes mågerne, mens lærkerne – og der var mange – syngende skruede sig højt op mod den blå himmel, hvor de blev hængende som små ringlende klokker.

Munken går i enge

Sammen med *lunden*, den lille skov, har *engen* altid været noget særligt blandt vore landskabsformer. Dens natur og specielle plante- og dyreliv fangede tidligt menneskets interesse. Sådan en hørte der også til min faders gård. Egentlig hed den slet ikke engen,

men »ma'en«. Der var altid frisk grønt græs og masser af blomster om foråret: gule kabbelejer, lilla engkarse, himmelblå forglemmigej og kærminder, rød trevlekrone og dagpragtstjerne og de mærkelige gøgeurter eller »kukkerroser«. Navnene lærte jeg først senere, dengang var alle de gule smørblomster, de blå var forglemmigej, så kukkerroser – og alle de andre! Græsset var anderledes end det på agrene, mere blødt og finstrået og duftede stærkt. Det vrimlede med frøer. I de lune forårsaftener kvækkede de højlydt, og i vandrender og pytter fandt vi deres æg som store geleklumper med små sorte prikker i. De blev til haletudser, senere til frøer – og storkeføde. Storke, ja de var ikke særlig sky, og der var mange af dem. De voksne havde fortalt mig, at hvis jeg kunne strø salt på deres hale, kunne jeg fange dem med hænderne. Altså: fat i saltbøssen, af med træskoene og så på listejagt! Flere gange var jeg tæt på – 3-4 meter vel, så lettede den. Sidste gang jeg forsøgte, smed jeg i galskab saltbøssen efter den og håbede, at noget salt ville ramme den. Den fløj – og jeg blev til grin. »Du var vist ikke snild nok, hva!« Selv om jeg var tæt på den, så jeg heller aldrig det mindste glimt af det lille barn, som den gemte »listelig under sin vinge«. Sådan lød det da ellers i sangen om Stork Langeben.

På den anden side bækken var nabomens eng, »Krestens ma'e«, men græs-

set og blomsterne der var ikke nær så frodige som på vor side, og det havde sin egen forklaring. Far havde lavet et overrislingsanlæg med vand fra bækken. Det var kun åbent tidligt om foråret, og det var altid meget spændende at være med, når han åbnede det. Han gravede tilløbet i bækken fri, og så gjaldt det om at være på pletten ved vandledningens udmunding i »ma'en«. Pludselig vældede vandet frem og hvirvlede grus og sand op, før vandet bredte sig ud over den flade engbund. Når forårs lunheden så kom, myldrede græs og blomster frem.

Det var nu ikke for de kønne blomsters skyld, far lavede overrisling. »Ma'en« skulle også gerne give en masse hø til vinterfoder, og min barnheds begejstring for »ma'en« kølnedes noget, da jeg som halvvoksen skulle tage del i hø-processen. Bunden var flere steder så sumpet, at den ikke kunne bære en slåmaskine, så græsset blev slået med le. Kl. 3 om morgenen fulgtes jeg med far derned. Det var behageligt køligt, og mosekonens bryg lå som en tåge og satte dug på hvert strå. Leerne blev hvæsset, og så tog vi fat. Enggræs er blødt og sejt og skal skæres af med leen. Det gjorde vi så, men med smerterne gnavnede i mine drengemusklere havde jeg lidt svært ved at fatte det poetiske i affæren! Tre-fire morgenture, så lå græsset på skår i lange rækker. Nu skulle det spredes med en fork, senere vendes med en rive, og så til sidst sættes i stakke.

Hvor øm og galhovedet jeg end var, så duftede de nye høstakke altså – også så det aldrig kunne glemmes!

Men også ved vintertid kunne »ma'en« være spændende. Store dele af den stod blanke af vand, og hvis frosten satte ind, dannedes der store, helt farefri isflader. Der lavede vi så glidebaner og »skred på is«, tog tilløb og gled, stående på træskoene, et langt stykke. Til samme formål brugte vi vore små hjemmelavede slæder. I tilløb støttede vi hænderne på slæden, og når der var fart nok, smed vi os på slæden og kurede derhenad. En vinter legede far med. Han rammede en pæl gennem isen og fæstede en drejebom på toppen af den, vi bandt snore fra slæderne til bommen, far skubbende den rundt – og vi havde den herligste iskarrusel!

Skøjterne var nok et mere avanceret foretagende. Nogle gamle, rustne eksemplarer fra fars drengetid blev fundet frem, slebet og spændt fast på fedtlæderstøvlerne – og så måtte vi ellers selv om resten. Det var ømme haler, når vi som Walt Disneys Bambi tumlede rundt på den glatte is og faldt. Vi fik det lært, sådan da, men nok til mange timers glæde på isen. Herlig vintersport – uden offentligt tilskud.

Huggehuset

Alle gårde havde et huggehus. Det var helt uundværligt. Navnet røbede,

hvad det skulle bruges til, så til en vis grad var de ens alle vegne, men alligevel så forskellige. De røbede nemlig ejermandens temperament, og indretningen af dem varierede fra den punktligste orden til det organiserede rod, som kun brugeren selv kunne finde rede i. Udstyret spændte fra det allermest nødvendige til en avanceret overflødighed. Huggehuset har også erobret en plads i mange parcelhuse i bymæssige bebyggelser. Det har bare taget navneforandring. Nu hedder det hobbyrum, men funktionen er den samme som huggehusets.

Hvad rummede det af værktøj og redskaber? Som navnet siger, var der først og fremmest nogle huggeredskaber, forskellige økser og en hug-

geblok. Den bestod ofte af et stykke træstamme. Det gav en god dødvægt i blokken og øgede effekten af øksens slag. Her på huggeblokken blev det grundlæggende arbejde – tilhugningen – udført, og med vel slebne økser og et vist håndelag kunne man nå langt. Næste akt foregik på snitteskamlen, et primitivt, men egentlig ganske genialt redskab. En smal kraftig planke på en solid fod dannede en buk eller skammel i siddeøjde. Fortil var der gennem et hul i planken indsat en lodret klemmestok, der gennem en række borede huller i stokken og en bolt i planken kunne stilles op eller ned, så dens hoved kunne klemme et stykke træ fast, når man med den ene fod på en tværpind nederst presede klemmen fremefter. Så var begge

Figur 7. Søskenflokk (uden Rasmus) foran Ulrikkaholm, som er gårdens navn. Den er opkaldt efter en svensk komtesse Ulrikka, som var med ved navngivningen efter udflytningen 1835. Privateje.

hænder fri til at bruge spånkniven, en let svajet klinge med håndtag i begge ender. Siddende i denne stilling snittede man så, mens spånerne fløj: tøjrpæle, river til markbrug, langtandede »kratter«, skuffer med kort eller langt skaft, tøjrkøller, lestager, skafter til skovle og spader osv. Nogle drev det så vidt, at de selv snittede deres træsko. Men så skulle der bruges særlige jern til at udhule dem med. Men: »Ka' træskomanden, ka' vi vel også!« Nogle kunne!

Så var der høvlebænken med de forskellige skruestikker og andre spænderemedier og så de nødvendige høvle. Der skulle både håndelag og et fint øjemål til at sætte et nyslebet jern i høvlen, så den tog en tynd og ensartet spån. På væggen hang boresving og bor af forskellige slags, også nogle meget store der skulle drejes med en tværstang. Sådan en kaldte man en naver, og den blev brugt til store huller f. eks. skaftehuller i køller, river o.l. Nogle brugte dem også til at bore hul i træstubbe, når de skulle sprænges med »kanonkrudt«.

Der var forskellige hamre og knibetænger, »napp'tænger«, også til at klippe de sylspidse hjørnetænder af nyfødte pattegrise med; den hed en nåddeltang, endvidere svensknøgler og den store svingnøgle til vognens hjulmøtrikker. Vinkelmåler, waterpas, skruetrækker, æsker med søm, skruer, bolte og møtrikker, hesteskosøm og

brodder fandtes de fleste steder samt finurligheder som en bøtte konsistensfedt og en ditto med vognsmørelse, som nogle selv kogte sammen i en gammel gryde af fåretælle og tjære. Oliedunk og smørekande manglede ikke »Den der smør' godt, kør' godt!«

Samlingen af save kunne være ret anselig: buesav, brændesav, stiksav, fukssvans, skovsav plus evt. klinger til rundsav og båndsav. Stemmejern og slagkølle hørte med sammen med file og hvæssesten. Skærende værktøj skulle holdes skarpt, også lebladene, de blev »harret« på en lille ambolt, fastspændt på høvlebænken.

Nogle steder havde man også en drejebænk, og det var helt utroligt, hvad der kunne fremtrylles på den: lysestager, håndtag til værktøj, tappe til øltønden, fade og skåle osv. Bedstefar drejede nogle ægformede træ-kugler og borede hul gennem dem. De blev sat på hestenes hammelreb, så gnavede de ikke hul på benene, når de trak hestegangen. »Hvad du selv kan lave, skal du ikke betale håndværkeren for«. Den flinke huggehuskarl kunne holde mange penge hjemme; men så må det jo indrømmes, at det tit og mangan gang nok kunne ses, at arbejdet ikke var udført af en udlært håndværker. Det var »huggehusarbejde«. I det udtryk lå der ingen ros! Meningen var god nok, tingene fungerede, og penge sparet, penge tjent!

Ved gadekæret

En af ruterne for mine spadsereture er min gamle skolevej – en del af den – vejen gennem Kullerup by. Nu som dengang går vejen tæt forbi gadekæret, og hver gang jeg går der, standser jeg op, og minderne myldrer frem. I tiden fra 1916 til 1923 gik jeg forbi mindst to gange hver anden dag til skole og fra skole. Dengang havde vi hele to gadekær, både det lille og det store. Det lille lå for enden af degnens have, uanseligt og beskedent, jeg tror ikke engang, der altid var vand i det, men det var nabo til sprøjtehuset, hvor byens brandslukningsberedskab havde til huse. Både det lille gadekær, sprøjtehuset og sprøjten er væk, området er vokset

til med træer og buske. Det store er der endnu, men som det er nu, har det ligesom to ansigter, et nutidigt ud mod vejen med støbt cementkant og en række hvidkalkede cementpæle, der står så tæt, at de virker både som en afmærkning og som skærm. Og et andet ansigt, det gamle, der vender den anden vej ind mod Harrys mark, det er den modsatte side med de vidunderlige gamle piletræer, der hælder ud over vandet og spejler sig, og det kan de, for vandet er klart og frit for andemad – det var det ikke dengang. Et næsten sammenhængende lag af grøn andemad fyldte kæret og skjulte nådigt et par gamle cykler, et vognhjul og andet ragelse. Og da var der ingen fisk – det er der nu. Jeg så nogle

Figur 8. Gadekæret anno 2013 – med is, men uden ænder. Foto John Maalo Larsen.

drengene gøre klar med snøre og stang, og jeg sagde til dem, de godt kunne spare sig, der var ingen fisk i gadekæret. »Vent«, sagde de – og i løbet af få minutter hev de to blanke fisk op. De grinede gemytligt til mig. Jeg var overbevist.

Ak ja! Var der ikke en snorlige cementkant og fisk dengang, så var der til gengæld en delvis sammensunken kampestenssætning op mod vejen – og en masse frøer. De vimlede tæt, kvækkede om aftenen og lagde æg i vandet. Det var sjovt at fiske dem op af vandet, store geleagtige klumper med sorte prikker i, der blev større og større, for forben og haler blev til haletudser, der vimrede rundt i vandet mellem andemadplanterne. Så tabte de rumpen og fik fire ben – og så var det små frøer – Men der var en gåde, der aldrig blev løst. Når jeg

stod med sådan en klump gele med ægprikker i, større end jeg kunne holde i begge hænder, da tænkte jeg: »Hvordan kan dog alt dette her være inden i en frø?« – Ja hvordan? – Men er frøerne datid og fiskene nutid, så er ænderne tidløse! Der var ænder dengang, og der er ænder endnu, urokkelige i vejkanterne når jeg kører forbi i bil, mere utrygge når jeg går, men smukkeste når de svømmer. Fru pastor Stage kunne i sin tid stå og betragte dem i timevis. Mærkeligt mente folk – Næ, for senere dukkede de frem under de ludende pile på et lærred hjemme i præstegårdens atelier, lyslevende og livagtige. Fru Edma var kunstmaler ligesom sin far, Lorenz Frølich fra Paris.

Birthe Gylldion: Indledning, udvalg og renskrivning. Forkortet og let tilrettet af John Maalø Larsen.

¹ Der var ikke tale om en specielt høflig bilist – sådan skulle man ifølge færdselsloven gebærde sig.

Nyborg Højskoleforening 1913-2013

Af Carsten Fischer

Det er en fantastisk fortælling! Historien om højskoleforeningen i Nyborg. Nu har foreningen eksisteret i 100 år, og den er lige så livskraftig i dag som i 1913. Det var driftige nyborgensere, der fandt, at tiden var inde til, at byens borgere skulle samles til *Foredrag, Oplæsning og Diskussion samt anden god Underholdning og søge at skaffe et Hjem, hvor de unge kan samles i deres Fritid*. Det var ordlyden i den første formålsparagraf.

ge, ned- og opgangstider, kirkelige og politiske strømninger og et ungdomsoprør, der truede med at vælte den grundtvigske bastion, men som udviklede sig til et frugtbart spark til traditionerne og gav nyt liv til den folkelige debat i byen. Derfor eksisterer Højskoleforeningen stadig, og vi synger fortsat efter Højskolesangbogen – nu ganske vist efter 18. udgave, men stadig Grundtvigs ord *at få har for meget og færre for lidt*.

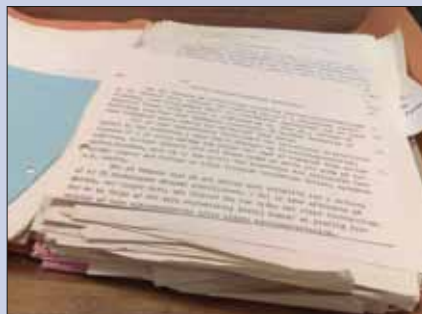
Højskoleforeningen for Nyborg og Omegn har overlevet to verdenskri-

Samfundet er ganske forandret på de 100 år. Og selv om det i dag trues af

Bestyrelsesarbejde: At være bestyrelsesmedlem i Nyborg Højskoleforening kan være et tidskrævende arbejde. Nedenstående er ganske vist fra før computerens tid, men billedet viser den korrespondance, som daværende formand, Edwin Juhre, førte i løbet af en sæson – eller i hvert fald de dokumenter som nu ligger i lokalarkivet. De fleste breve er skrevet på skrivemaskine med gennemslag. Der er kontakter til mulige foredragsholdere, referater og øverst forman-

dens henvendelse til medlemmerne om højskoleforeningens anstrengte økonomi. Det var optakt til, at foreningen solgte forsamlingshuset i Nørrevoldgade.

egoisme og selvcentrering, så er der opnået meget for fællesskabet. Fra at Kongen stadig havde magt, til at folket overtog kontrollen med Staten, fik ikke alene mændene, men fra 1915 også kvinderne, endelig stemmeret – en form for ligeberettigelse. Kvinderne blev en del af det politiske liv, og fra at passe hjem, børn og mand er kvinderne strømmet ud på arbejdsmarkedet. De er også blevet en væsentlig del af Højskoleforeningen. I dag er kvinderne langt i overtal til møderne, men mens kvinder i mange år har deltaget i bestyrelsesarbejdet, så var det først i 2004, at foreningen fik en kvinde som formand.

Det væsentlige i Højskoleforeningens virksomhed er og har altid været møderne. Det er et tilbud til alle nyborgensere om at komme og lytte og lære noget om vidt forskellige emner.

I Højskoleforeningen møder man spændende personer, der har et til fælles: de har noget på hjerte. Tilhørerne er de grå hårs parade, men der kommer stadig nye gråhårede til. Flere og flere løsriver sig fra lænestolen og »husalteret«, tv'et, for at blive oplyst og oplevet.

Fællesskabet

Danmark har aldrig været et land med mange meget rige mennesker eller mange meget fattige. Der har altid været en stor middelklasse, og det er årsag til vores fællesskabsfølelse, hvor ingen behøver at gå i hundene. Alle har krav på uddannelse og sundhed, og siden 1956 er alle danskere efter behov blevet tilbudt folkepension. Det har man ret til som borger i Danmark, hvor man også har frihed til at ytre sig. *Frihed for Loke så vel som for*

Thor, som Grundtvig formulerede det. Tros-, ytrings- og åndsfrihed – ingen holdning skal undertrykkes.

Stemningen i Danmark var endnu i begyndelsen af 1900-tallet præget af nederlaget til tyskerne i 1864. Over en femtedel af landet, bl.a. Syd- og Nordslesvig helt til Kongeåen, blev tabt og kun delvist genvundet i 1920. Endnu efter Den Anden Verdenskrig var der røster, som igen krævede Danmark til Ejderen. Sådan gik det ikke, men der var en positiv militaristisk indstilling i befolkningen, som stadig følte den danske neutralitet truet fra

Figur 2. Engang et næsten dagligt syn i Nyborg: Et kompagni soldater marcherer ud gennem Landporten. I 1913 var det slut – garnisonen blev nedlagt. Foto af Nyborgfotografen Nørmark, ca. 1908. Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

syd. Skulle man forsvare sig, opretholde flåde og hær, eller skulle man lægge sig på ryggen og overgive sig?

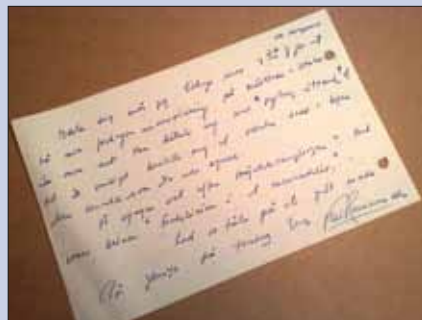
Nyborg var i over 300 år en fæstning omgivet af bastioner og volde. Det er derfor, byen stadig kan smykke sig med Øster-, Vester- og Nørrevoldgade, gader der løb langs de gamle fæstningsværker. Det var en vigtig bastion ved porten til Østersøen. Da fæstningen blev opgivet i 1869, beholdt byen i første omgang sin garnison, men 40 år efter blev garnisonen nedlagt over en nat ved et politisk forlig. Den 22. januar 1913 marcherede de ca. 500 soldater for sidste gang igen gennem byen og denne gang ned til færgehavnen – garnisonen blev forlagt til Vordingborg og Næstved. Nyborg var i chok. Alle borgere blev berørt. Mange fordi soldaterne havde været privat indkvarteret, alle fordi militæret i den grad havde præget byens liv med vagtskifte, parader og regimentsmusikkens ugentlige koncerter. Der blev stille!

Opblomstring

I de dage den 24. januar 1913 blev Højskoleforeningen for Nyborg og Omegn stiftet. Trods forudsigelig tilbagegang ved tabet af de mange militære arbejdspladser, så var der vilje til at skabe noget. Garnisonen blev ved politisk lobbyvirksomhed kompenseret med Statsfængslet. DSB udbyggede. Havnen blev udviklet, og Det Dan-

FARVEL TIL FÆRGERNE: Det er blevet lettere at arrangere møder i Nyborg, efter at Storebæltsbroen blev indviet i 1998 – men det er ikke så hyggeligt, husker flere af foreningens tidligere bestyrelsesmedlemmer. Af nedenstående postkort fra kommandør Kai Hammerich kan man læse, at han, den tidligere chef for det legendariske hospitalskib JUTLANDIA, ønskede at overnatte på Hotel Nyborg Strand, men han skulle nå færgen næste morgen kl. 7.24 for at passe sit arbejde i København. Til gengæld ønskede

han, at hans honorar på 100 kr. skulle tilfalde ordblindesagen, som havde hans store interesse. Mødet blev for øvrigt annonceret i et samarbejde mellem Højskoleforeningen og Nyborg Menighedsråd.

ske Petroleumaktieselskab byggede og skabte arbejdspladser på Avernakke. På det kulturelle område var kirkelige kredse aktive og satte gang i udviklingen af Nyborgs position som landets kongresby. Netop i 1913 købte *Nyborgmøderne* Hotel Nyborg Strand til kristne stævner, og deres aktivitet blev siden udviklet til det, Nyborg Strand er i dag – et hotel-, kursus- og mødested for alle uanset politisk eller religiøs holdning.

Nyborgs foreningsliv blomstrede i begyndelsen af det 20. århundrede med borgerforening, musikforening, museumsforening, skytte- og gymnastikforening og altså Højskoleforeningen. I en periode på 38 år havde den initiativrige præst, senere provst B. C. Hjort regeret i Vor Frue Kirke i Nyborg. Han var medstifter af bl.a.

Teknisk Skole, Realskolen, Hjulby Kirke, Epileptikerhjemmet, der senere blev til institutionen Strandhøj, Diakonskolen og Menighedshjemmet. Det var ikke tilfældigt, at man valgte navnet Menighedshjemmet i stedet for »menighedshuset«, som man brugte om kristelige forsamlingshuse, der blev bygget i mange andre byer i den periode! Provst Hjort var optaget af alt, hvad der rørte sig i samfundet, og han stod uden for vækkelserne og kunne samarbejde med alle. Han ønskede heller ikke, at præster skulle prædike for en lille kreds, de skulle være hele menighedens sjælesørger. Han sagde *Fri vil jeg leve, og fri vil jeg dø...*

Hans efterfølgere på prædikestolen i Nyborg var måske ikke lige så frinsiddede. I hvert fald var der en gruppe

af kirkeligt interesserede, som efter provst Hjorts afgang i 1908 dannede *Menighedskredsen*. De ønskede et supplement til den kirkelige betjening og holdt aftengudstjenester i kirken. I god grundtvigsk ånd drøftede de også en foredragsforening. De begyndte at tegne medlemmer den 24. januar 1913, og det regnes for Nyborg Højskoleforenings stiftelsesdag.

Højskoleforeningen fik i løbet af nogle år over 400 medlemmer og arrangerede talrige møder, fester med dilettant og dans, udflugter, korsang og sportslige udfoldelser. På et tidspunkt blev der oprettet en særlig ungdoms-afdeling, og der blev tegnet aktier og holdt basar med betydeligt overskud, så man endelig kunne leve op til stifternes tanke *at skaffe et Hjem, hvor de unge kan samles i deres Fritid*.

Dengang var arbejdsdagen lang og anstrengende, fritiden knap og adspredelserne begrænsede. Der var ingen radio, knap nok film, de fleste havde kun petroleumslamp, så der var behov for et ungdomshus måske som et alternativ til Menighedshjemmet, som var overtaget af Indre Mission.

Udvikling

På en generalforsamling i 1928 besluttede Højskoleforeningen at købe ejendommen Nørrevoldgade 41 af smedemester Peter Grønning for 27.000 kr. Bygningen var oprindeligt

Figur 3. Bazar – en populær måde at skaffe penge på. Bemærk hovedpræmien: en stor lyst-kutter! Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

opført af Frelsens Hær, men i 1908 overtaget af Grønning som indrettede Kino-biografen i lokalerne.

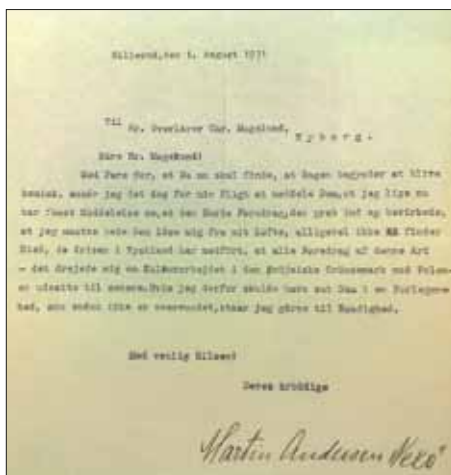
Fra starten havde Højskoleforeningen holdt sine møder forskellige steder i byen, nu samledes det hele i Nørrevoldgade. Der var læsestue med aviser, og der blev ansat et bestyrerpar, som dels passede serveringen, dels stod for udlejning til udstillinger og møder. Interessen var stor for at høre tidens samfundsdebattører, og foreningen holdt ca. 20 arrangementer om året, og medlemstallet voksede til over 500. Blandt de nye aktiviteter var badminton – spillet blev populært i Danmark i 1930'erne. Det var Høj-

skoleforeningen, der indførte spillet i Nyborg, hvor der blev spillet i Landporten. Der var ganske vist lavt til loftet, men det var trods alt bedre end at spille i en gymnastiksal. Da Nyborg Badminton Klub blev stiftet i 1942, fik Højskoleforeningen forlods en plads i bestyrelsen. Byens første rigtige idrætshal blev indviet i 1963.

I tiden op til Den Anden Verdenskrig faldt interessen for Højskoleforeningen, og foreningens lille sal blev i en periode i 1941 taget i brug som sygeafdeling for de tyske soldater. Under krigen var det besværligt at bevæge sig rundt i landet, men behovet for information steg igen og dermed interessen for at høre nyt. Der var bud efter landets folketingsmedlemmer, og den lokale Svend Horn var en af dem, man lyttede til i Højskoleforeningen.

Figur 5. Svend Horn (1906-92); folketingsmedlem for Socialdemokratiet valgt i Nyborg 1939-72, herunder trafikminister 1966-68. Her foto fra 1948. Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

Figur 4. Brev fra forfatteren Martin Andersen Nexø fra 1931. Dengang var det åbenbart småt med den højt besungne ytringsfrihed! Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.

Man binder os på mund og hånd – men man kan ikke binde ånd, digtede PH. Tankevækkende i en tid hvor frihed til at ytre sig ikke er til diskussion, men for 70 år siden var det ikke på skrift, man læste sandheden om krigen. Befolkningen var underlagt censur, og det var fra mund til mund, man hørte nyt, eller i Højskoleforeningen fra foredragsholder til medlemmerne.

Tiden efter krigen var problematisk. Forsyningerne var begrænsede, der var stadig rationeringer, og fra talerstolen lød der alvorsord om Grænse-

BERØMTE GÆSTER: Gennem de 100 år har mange kendte danskere gæstet højskoleforeningen. I arkivet findes stabler af breve og brevkort, de fleste med positiv holdning til at besøge Nyborg.

Martin Andersen Nexø Bodil Koch John Danstrup

Forfatteren Martin Andersen Nexø – Bodil Koch – tv-kommentator John Danstrup

landet, om Europa, NATO og Fællesmarkedet. Det var måske ikke så mærkeligt, at det blev vanskeligt at samle folk, og da fjernsynet for alvor fik tag i danskerne omkring 1960, faldt interessen for Højskoleforeningen katastrofalt. I 1964 blev det noteret, at der til et møde kun kom otte medlemmer. Faldende medlemstal

belastede foreningens økonomi, for omkostningerne bl.a. til drift og vedligeholdelse af ejendommen i Nørrevoldgade var stigende.

I flere år blev det overvejet at sælge, og for at redde foreningen vedtog man på en ekstraordinær generalforsamling i 1967 at afhænde ejendommen

4/6-58

Kære m. Jule!

Tak for Deres venlige brev med opfordring til at tale i Nyborg højskoleforening. Af de angivne datoer er der desværre kun een, som jeg kan klare, nemlig torsdag 6/11. Emnet, som falder indenfor aktuel udenrigspolitik, må vi hellere vente med at fastlægge konkret, til tiden nærmer sig. Og hvis De kan akceptere mit honorar, som er 250 Kr. + rejse kke.

Venlig hilsen fra
John Danstrup

Figur 6. John Danstrup, udenrigspolitisk kommentator fra Danmarks Radio, var en af datidens meget populære foredragsholdere. Han kunne sagtens tillade sig at forlange transport på 1. klasse. Nyborg Lokalhitoriske Arkiv.

til gymnastiklærer Egon Laustsen, som drev Laustsens Danseskole. Bygningen blev ikke alene danseskole, men lokalerne blev i en periode også udlejet til Nyborg Handelsskole. Højskoleforeningen havde aldrig søgt spiritusbevilling, men året efter handelen fik den nye ejer bevilling, så han kunne åbne restaurant *Den gamle smedje* i en del af huset. Senere har kendte nyborgensere som Eigil Johansen samt Tove og Jørn Wied drevet restaurant i huset. I 1997 købte frimurerne bygningen, som året efter blev indviet som *Frimurerlogen*.

Det er tankevækkende, at Højskoleforeningen i mange år boede dør om dør med Menighedshjemmet. Der blev holdt andagt og sunget efter salmebogen i Nørrevoldgade nr. 35,

Figur 7. Højskoleforeningens tidligere bygning i Nørrevoldgade, siden 1997 lobebygning for frimurerne i Nyborg. Foto Carsten Fischer.

mens man i nr. 41 sang efter Højskolesangbogen og gav plads til dans og mere løssluppen aktivitet. Det er for øvrigt også i Nørrevoldgade, i nr. 63, at Borger- og Haandværkerforeningen har til huse, og det er her i den store sal, Højskoleforeningen nu holder de fleste af de årlige møder.

Politisering

Højskoleforeningen var folkeoplysning, og selv om der i valget af foredragsholdere kunne ligge en politisk holdning, så levede foreningen i Nyborg i mange år sit eget upolitiske liv. Ganske vist var højskolebevægelsen udsprunget af partiet Venstre, men ingen havde monopol på Niels Frederik Severin Grundtvig, så politikere af anden observans tog glad og ofte Grundtvigs holdning om frihed til skole og kirke til indtægt for deres synspunkter.

Da Højskoleforeningen solgte ejendommen i Nørrevoldgade, fik foreningen en formue på ca. 200.000 kr. Det blev muligt at øge aktiviteterne, men det åbnede også en dør for at ændre kurs! Som en udløber af ungdomsoprøret i København opstod der på den tid en politisk aktiv venstrefløj i Nyborg. En antiautoritær gruppe som øjnede en mulighed for at tage magten i Nyborg Højskoleforening.

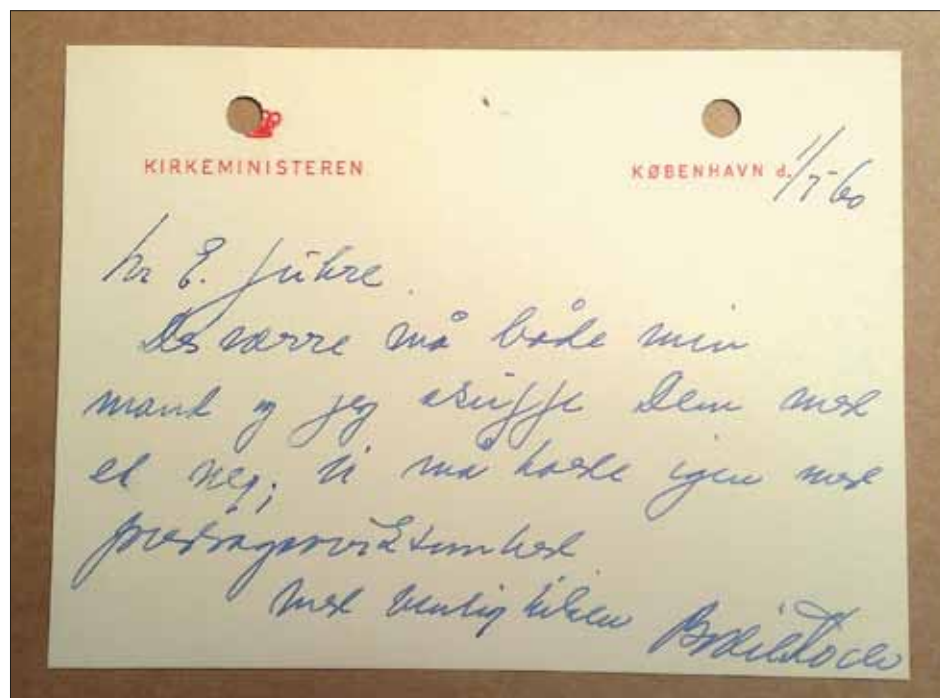
Det kom til et opgør forud for generalforsamlingen i 1971. Den siddende

de bestyrelse blev klar over, hvad der var i gære, da talrige unge mennesker pludselig meldte sig ind i foreningen. Derfor blev der etableret telefonkæder, som forsøgte at mobilisere på den ene side Venstrefløjen og på den anden side de mere borgerlige proselytter, som ikke ville have politik blandet ind i Højskoleforeningen – i hvert fald ikke en venstresnoet politik. Aktiviteterne afslørede, at der var tvivl om flere nyborgenseres politiske farve - adskillige borgere kan berette, at de blev kontaktet af begge fløje.

Begivenheden dokumenteres i Høj-skoleforeningens love vedtaget på

generalforsamlingen på det gamle Hotel Nyborg den 14. oktober 1971. I paragraf 5 i vedtægterne står der *Til bestyrelsen kan kun indvælges personer, der er fyldt 20 år, og som har været medlemmer af foreningen i seks måneder*. Dermed blev der sat bom for fremtidige kup.

Det lykkedes altså ikke venstrefløjen at overtage foreningen og formuen. De fik valgt ét medlem til bestyrelsen, og det eneste arrangement, det direkte medførte, var et møde med Venstre-socialisternes stifter Preben Wilhjelm. Han skulle tale om *boligsituationen for unge* – men mødet blev aldrig til

Figur 9. Borgerforeningens store sal er fyldt til bristepunktet, når Højskoleforeningen kalder til foredrag. Foto Carsten Fischer.

noget, fordi Preben Wilhjelm blev syg. Venstrefløjen var aktiv i Nyborg i de følgende år, hvor man mødtes i *Bogladden* i Nørrevoldgade. Her var der politisk litteratur, økologi, fagligt arbejde og *Revyborg*, forestillinger som var et alternativ til de traditionelle Voldspil.

»Fløjkrigen« var med til at puste nyt liv i den gamle og lidt støvede Højskoleforening. Der blev etableret et fornuftigt samarbejde i bestyrelsen. Det lykkedes at nuancere debatten, og venstrefløjen tilførte foreningen den tiltrængte fornyelse. Det blev en fornøjelse at lægge årets program, for Højskoleforeningen kunne hente landets bedste foredragsholdere og

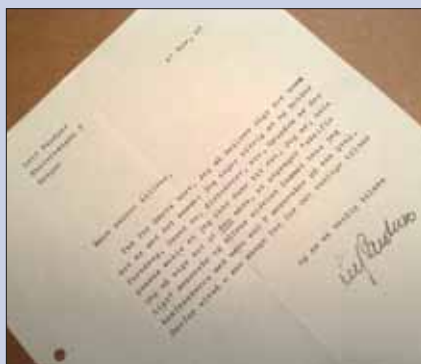
skarpeste debattører til Nyborg uden at skulle spekulere på, om man kunne klare honoraret med en flaske vin! Foreningen har formue, og pengene har sikret medlemmerne store oplevelser i de sidste mange foredragssæsoner.

Kristendommen

Der var Vor Frue Kirke med salmesang og den gode gudstjeneste på Gammel Torv og på det næste gadehjørne folkeoplysning og højskolesang. Helt i Grundtvigs ånd, ingen sammenblanding og dog...

Det er bemærkelsesværdigt, at Nyborg Højskoleforening har haft fire præster

SELVKRITIK: En af dem, der aldrig besøgte højskoleforeningen, var forfatteren Leif Panduro. I sit brev med afslag til formand, pastor Lilleør, skriver Panduro, at han ikke duer til at holde foredrag: Jeg er et udpræget »skriftligt« menneske og bliver aldeles lammet hvis jeg konfronteres med mere end 7 mennesker på én gang.

som formænd siden 1967. Det var efter sigende næsten et ansættelsesvilkår, at præsten ville gøre en indsats i Højskoleforeningen. Det blev naturligvis tyssset ned, men »den nye præst« forstod godt vinket og gik ind i Højskoleforeningens bestyrelse.

Man kan konstatere, at præster har visse forudsætninger for at stå frem i forsamlinger, og så har de skrivemaskine, hvad der var nødvendigt dengang, hvor der skulle skrives mange breve for at få aftaler på plads, og hvor man ofte måtte skrive med talrige lag kopipapir for at orientere alle bestyrelsesmedlemmer.

Gennem tiden har der været mange kvinder i bestyrelsen. De blev påskønnet, fordi de var gode til at skrive referater eller dække bord med kaffe og kage; og der er drukket mange liter kaffe og spist meget bagerbrød gennem årene. Der var altid praktisk arbejde, dengang Højskoleforeningen ikke havde et fast tilholdssted, for det

var vanskeligt at forudse, hvor mange tilhørere der ville komme, og hvor mange meter kaffebord der skulle dækkes.

Da Nyborg Højskoleforenings 12. mandlige formand, Hans Bredmose Simonsen, var blevet provst, ønskede han i 2004 at trække sig fra formandsposten, og så vendte alle i bestyrelsen blikket mod Dorit Myltoft.

Fremtiden

Dorit Myltoft har aldrig været højskoleelev og er ægte radikal med en fortid som folketingsmedlem i otte år, men fruén er også grundtvigianer, medlem af Nyborg Menighedsråd, læreruddannet med overbygning og erfaring bl.a. som højskolelærer og skolepsykolog. I Folketinget var Dorit Myltoft ordfører for socialvæsen, uddannelse, boliger og energi. Gode egenskaber for Nyborg Højskoleforenings første kvindelige formand.

Figur 10. Højskoleforeningens formand siden 2004, Dorit Myltoft. Foto Carsten Fischer.

– Højskoleforeningen skal med sit program dække litteratur, samfundsfag, naturvidenskab, aktuelle og lokale emner, siger Dorit Myltoft. Vi vil gerne lægge talerstol til nye uprøvede personer. Det er let at finde de kendte og sindssygt dyre foredragsholdere, det er ikke dem, vi går efter, vi vil først og fremmest møde nogle mennesker, der har noget på hjerte, og der skal være en god, positiv og aktiv stemning, fastslår Dorit Myltoft.

– Nyborg Højskoleforening har altid kørt på lokalt initiativ og opbakning og uden at modtage offentlige tilskud, men vi samarbejder med Kunstforeningen, Grænseforeningen og foreningen Norden om årlige fælles møder. Vi laver også udflugter, ikke til de

kendte turistmål, men vi finder steder, vi kan gå bag om.

– Højskoleforeningen går ind i jubilæumsåret med en imponerende tilslutning. Ofte er Borgerforeningens store sal fyldt op. Der er stemning fra den indledende sang fra Højskolesangbogen, stilfærdig overvejelse af foredragets indhold, løssluppen snak ved kaffebordet og traditionel afslutning med formand Dorit Myltofts sætninger: *Kom godt hjem, pas godt på jer selv og pas godt på hinanden.*

Her kan tilføjes:

Pas godt på Nyborg Højskoleforening.

Højskoleforeningens formænd/kvinder:

- 1913 forstander Høgstrøm.
- 1919 skomagermester
R. P. Rasmussen.
- 1921 sparekassebestyrer
J. Jørgensen.
- 1923 overlærer Magelund.
- 1946 kordegn Stærmose
- 1952 fængselslærer Edwin Juhre.
- 1967 pastor N.C. Lilleør, Frørup.
- 1970 pastor Viggo Hofdahl.
- 1981 pastor Jens Kvist.
- 1985 tandlæge
Hans Haug-Pedersen.
- 1988 døvelærer Knud Erik Jensen.
- 1995 pastor Hans Bredmose
Simonsen.
- 2004 psykolog Dorit Myltoft.

Årsberetning 2012

Østfyns Museer/Nyborg

Af Janus Møller Jensen m.fl.

Den samlede årsberetning for Østfyns Museer kan læses i museets årsskrift Cartha. Nærværende tekst er et udpluk for Nyborgafdelingernes vedkommende i en let revideret udgave med et udvidet afsnit om arkæologien ved Nyborg Slot. For Østfyns Museer var året 2012 samlet set et utroligt driftigt, aktivt og spændende år. Det samlede besøgstal steg med næsten 20 procent i forhold til året før til næsten 147.000 gæster. For Nyborg Slot blev

året 2012 et regulært spring ind i en ny æra. Takket været en projektbevilling fra Nyborg Kommune på 1,5 mio. kr. for 2012 og et tilsvarende beløb for de følgende to år blev det muligt at intensivere forsknings- og formidlingsarbejdet på Nyborg Slot, ligesom hele projektarbejdet vedrørende en restaurering og udbygning af slottet fik et markant løft – alt med henblik på at gøre Nyborg værdig til nominering på Unescos Verdensarvs-

Figur 1: Nyborg Slot. Foto: Nicolai Godvin.

liste. Der blev ansat en frivilligkoordinator, dannet nye frivillig-lav, afholdt international ridderturnering på turneringspladsen, etableret ny fælles hjemmeside for verdensarvsinitiativet (www.danmaksrigeshjerte.dk), afholdt idekonkurrence for unge og voksne, foretaget nye udgravninger på det udpegede byggefelt med meget mere. Som en anerkendelse af Verdensarvssatsningen bevilgede Udvikling Fyn 500.000 kr. til den fortsatte proces. Det tætte samarbejde med Nyborg Kommune på en lang række fronter og projekter bliver fortsat udviklet ikke mindst i forbindelse med projektet om »*Nyborg – Danmarks Riges Hjerte*«. Der er påbegyndt en større historisk undersøgelse og registrering af kulturmiljøer, som på sigt skal danne grundlag for udarbejdelsen af en kulturarvsmasterplan i Nyborg Kommune i samarbejde med Kulturstyrelsen. Projektet begyndte med et pilotprojekt for området ved Slipshavn, men det er planen at gennemføre en registrering for alle de områder, vi netop – og i tæt samarbejde med Nyborg Kommune – har udpeget som potentielle kulturarvs-interesseområder.

Nyborg Slot

Nyborg Slot oplevede i 2012 endnu engang en markant fremgang i besøgstallet. Det skyldes både nye udstillinger, masser af arrangementer og en række store events. Danehofmarkedet var større end nogensinde, og for første gang i mere end 400 år

blev der igen afholdt turnering på den kongelige turneringsplads foran slotet. Kampmarkedet havde flere deltagere og besøgende end nogensinde, og vi fejrede Jul i den Gamle Kongeby sammen med resten af Nyborg.

Arkæologi

(af Claus Frederik Sørensen)

Siden Østfyns Museer indledte de arkæologiske udgravninger ved Nyborg Slot i 2009, er det væltet op af jorden med ny, spændende viden om det gamle kongeslot – 2012 var ingen undtagelse.

Museet gennemførte i maj 2012 og januar 2013 to arkæologiske kampagner, der undersøgte områderne i og omkring bygningen Café Danehof. Målet var at danne et overblik over, hvor meget arkæologisk materiale der er bevaret under bygningen – ikke mindst i forhold til kommende byggeplaner på slotsholmen.

Udgravningerne blev foretaget på opfordring af Kulturstyrelsen, og de var en vigtig forudsætning for, at der i 2013 kan udskrives en arkitektkonkurrence om at bygge moderne museumstilbygninger, der skal være med til at genskabe fordums monumentalitet på det gamle slot.

Café Danehof ligger i det område, hvor slottets nordfløj lå placeret. Fløjen blev revet ned i 1723, hvorefter man i

midten af 1800-tallet opførte den bygning, som har huset Café Danehof, til brug for garnisonen i Nyborg.

Udgravningskampagnen bestod af fire udgravningsfelter rundt om Café Danehof og et udgravningsfelt inde i selve bygningen. Udgravningen viste, at borgen oprindeligt blev bygget på en lerbanke skrånende ned mod byen. På den skrånende lerbanke opførte man slottets ringmur, hvorefter man kraftigt planerede det område, som lå på indersiden af ringmuren. Museets arkæologer fandt endda spor efter de stilladshuller, hvorpå/i stilladserne til opførelsen af ringmuren har stået. Derved kom borgen til at fremstå med høje imponerende ydermure og en borggård i et noget højere niveau end ydersiden af ringmuren.

Nyborg Slots ældste historie har altid henligget lidt i mørke. De skriftlige kilder daterer grundlæggelsen til 1170'erne, og senest i 1193 blev det kongens borg. Den bevarede vestfløj med Danehofsalen, hvor parlamentet mødtes i middelalderen, er dateret til midten af 1200-tallet på baggrund af arkitektoniske detaljer. Ringmuren kunne siges at være bygget før, men ikke præcist hvornår.

Det var således for foden af den planerede borgbanke, at 2012's helt store arkæologiske resultat skulle findes. Her stod en række nedrammede pæle af egetræ, der holdt på borgbanken og formentligt beskyttede mod vandet i voldgraven. Det indikerer, at de er en del af historien om ringmursborgens tilblivelse. Arkæologerne optog

Figur 2. Arkæologerne arbejder. To gange Claus i hullet. Foto: Østfyns Museer.

pælene og sendte dem til datering og afventede spændt resultatet heraf. Midt i december 2012 modtog Østfyns Museer endelig resultatet af pælenes datering. Egetræerne var fældet i år 1209 og sandsynligvis nedrammet ved borgbankens fod i 1210. Pælene hører således til Valdemar 2. Sejrs (1202-1241) regeringstid. Det placerer Nyborg centralt i historien om dannelsen af et dansk Østersøimperium og centraliseringen af den danske kongemagt i starten af 1200-tallet; en rolle som ikke tidligere har været fuldt erkendt.

Valdemar Sejr regerede over et stort rige med bl.a. store dele af Nordtyskland som del af hans besiddelser. Det var blevet til på baggrund af en stribe danske korstog i Østersøområdet, og

netop i årene omkring 1209 var erobringen af Estland for alvor ved at komme i gang. Ældre forskning har understreget, at Valdemar Sejrs vigtigste borge lå placeret i udkanten af hans store rige, hvor der netop var behov for at befæste og beskytte områderne. Det er derfor ekstra interessant at opdage, at Valdemar Sejr samtidigt investerede i et nyt stort og mægtigt borganlæg midt i det danske rige i Nyborg til afløsning af et ældre borganlæg, som man endnu ikke kender så meget til. Byggeriet kan naturligvis være igangsat allerede under hans bror og forgænger, Knud 6., men det knytter under alle omstændigheder Nyborg meget tæt til skabelsen af Østersøimperiet og centraliseringen af den danske kongemagt i perioden.

Figur 3: Gamle gulve ved Café Danehof. Foto: Østfyns Museer.

Museets arkæologer fandt desuden spor efter den fløj, der blev bygget på indersiden af ringmuren. Fra skriftlige kilder fra 1500- og 1600-tallet vides, at det var her, at slottets almene personel havde deres daglige gang, og at fløjen indeholdt bl.a. køkken, borgerstue m.m. I tre udgravningsfelter på sydsiden af Café Danehof fandt man resterne af bygningens fundament. Desværre var murene i forbindelse med nedbrydningen i 1720'erne plyndret helt i bund, og der fandtes ikke stående murværk oven på fundamenterne. Derimod var det særdeles interessant, at slottets nordlige fløj sandsynligvis oprindeligt har bestået af et stenhuse af nogenlunde samme størrelse som det stadig stående palatium (vestfløjen). Bygningens opførelsestidspunkt ser desuden ud til at være nogenlunde samtidig med vestfløjen, hvorved 1200-tallets Nyborg Slot har haft to store grundmurede bygninger/søsterhuse på indersiden af ringmuren. Senere blev fløjene bygget sammen, og et stort sammenhængende 4-fløjet bygningsskompleks blev skabt.

På den nordlige side af fundamenterne, dvs. inde i den gamle fløj, fandtes resterne af et teglstensgulv. Gulvet viste sig at være det yngste af flere gulve, og at fløjens stueetage igennem tiderne har haft både jordgulve, pigstengulve og teglstengulve.

Et andet spændende og lidt uventet resultat blev fundet på den nordlige

side af Café Danehof, hvor det viste sig, at man igennem århundreder har smidt slottets daglige affald ud. Det væltede således op af jorden med keramik, dyrekogler m.m., og mængden af formløst affald var igennem årene blevet så massiv, at voldgraven/vandet var rykket længere og længere mod nord. Oven på dette affaldslag og længst mod nord fandtes en massiv lerkappe, der forseglede affaldslaget. Umiddelbart syd herfor, dvs. imellem lerkappen og hvor slottets ringmur gik, fandtes en tør voldgrav, der skar ned igennem affaldslaget. Museets arkæologer var her stødt på et hidtil ukendt fæstningsanlæg, hvor lerkappen sandsynligvis stammede fra en nu forsvundet fæstningsvold med en tør voldgrav på indersiden. Der blev fundet en del keramik i bunden af den tørre voldgrav, der dateres til tiden omkring 1600, dvs. Christian 4.s regeringstid (1588-1648).

Christian 4. udførte igennem sin regeringstid en del byggearbejder på Nyborg Slot, hvoraf flere var af fæstningsmæssig karakter. Skriftlige kilder fortæller os bl.a., at den 28. juni 1626 skrev Christian 4. til det danske rigsråd, at han gerne så, at Nyborg blev befæstet. Det var et led i den militære oprustning på et tidspunkt, hvor Christian 4. havde besluttet sig for at gå ind i religionskrigene i Europa som den sande tros forkæmper. Den 17. august 1626 led Christian 4. et svidende nederlag ved Lutter am

Barenberg, som bl.a. betød, at kongen mistede Slesvig/Holsten, og at Jylland blev besat af kejserlige tropper. I et brev fra 16. maj 1628 meddelte Christian 4. således, at han havde besluttet at lade Nyborg, Middelfart og Assens befæste – en beslutning der beskyttede kongen og resten af landet imod det besatte Jylland, hvor den tysk romerske kejsers tropper stadig hærgede - borgere og bønder fra hele Fyn blev herefter kommanderet til at udføre arbejdet. Dateringen af keramikken i bunden af den tørre voldgrav kan således tale for, at det nyfundne fæstningsanlæg hører sammen med de førømtalte begivenheder i 1620'erne.

Forskning

Også på den øvrige forskningsfront var der travlt. Ud over vores forskningsgravninger på slotsholmen, arrangerede vi en række forskningsseminarer og workshops. I samarbejde med Middelaldercentret ved Syddansk Universitet arrangerede vi *Dies Medievalis – den danske middelalderdag*, hvor forskere fra hele landet mødes og udveksler nyt fra forskningsfronten.

Vi arrangerede som sædvanligt Julekorstog, et årligt tilbagevendende forskerkredsmøde ved Middelaldercentret ved SDU med fokus på forskellige aspekter af korstogenes historie. I år var temaet Krig, korstog og

kulturmøder i 1700-tallet med foredragsholdere fra både København og Århus Universiteter.

I forbindelse med Kampmarkedet tiltrak vi en international forskerworkshop om ridderkultur i middelalderen. Målet er på sigt at skabe et forsknings- og formidlingsarrangement af internationalt format og af mere blivende karakter.

Samtidigt gik vi ind i bestyrelsen for *The Association of Castles and Museums around the Baltic Sea* som repræsentant for de danske medlemmer af sammenslutningen. Der ligger et stort forsknings-, formidlings- og turismepotentiale i dette samarbejde, som endnu ikke er blevet fuldt udnyttet. Det blev ekstra tydeligt, da vi sammen med formanden for Erhvervs- og Udviklingsrådet deltog i en konference i Narva (Estland) for at fortælle om Verdensarvsprojektet i Nyborg.

Der har været stor fokus på Østersøsamarbejdet i de øvrige lande også inden for rammerne af et EU-projekt Agora 2.0 (se www.agora2-tourism.net), der skal fremme kendskabet til den fælles baltiske historie og identitet. Østersøen er en væsentlig, men ikke altid helt erkendt del af Danmarks historie, og Danmark en del af en fælles baltisk historie, som er af stor betydning for forståelsen og opfattelsen af Europa.

Julekorstog 2012

Krig, korstog og kulturmøder i 1700-tallet

Odense Adelige Jomfrukloster, Albani Torv 6, 5000 Odense C
12. december 2012. Kl. 13-16.45.

Krig og kulturmøder har fyldt meget i den offentlige debat de sidste par årtier på grund af Danmarks deltagelse i en række internationale krige og konflikter. Forskningsmæssigt har Danmarks rolle som krigsførende nation også givet anledning til en fornyet interesse for forholdet imellem Vesten og de andre kulturkredse, der har gjort sig gældende på den globale scene igennem de senere år, herunder særligt forholdet til den Islamiske verden. For ganske mange forskere har middelalderens korstog været et naturligt udgangspunkt for en fornyet refleksion over den historiske baggrund for de helt aktuelle krige og kulturmøder. Moderne korstogsstudier grundlagdes for alvor i 1700-tallet samtidigt med at man bevidst distancerede sig fra dem som historiske fænomener. Det betød dog på ingen måde at krige og kulturmøder ophørte i den periode. Tværtimod så er 1700-tallet og senere også 1800-tallet ekspansive perioder, hvor europæiske magter intensiverede deres bestræbelser på at vinde nye kolonier overalt i på kloden. Det førte til en næsten uendelig række af nye krige og kulturmøder, hvor nogle af de gamle forestillinger fra middelalderens korstog blev genoplivet og revitaliseret i mødet med nye folkeslag og gammelkendte fjender.

Foredragene på årets Julekorstog koncentrerer sig særligt om de kulturmøder, der igennem 1700 og 1800-tallet kom til at udspille sig på kryds og tværs hen over Atlanterhavet, udviklingen af en særlig afro-karibisk kultur igennem handlen med slaver, amerikanske puritaneres italesættelse af mødet med indianerne i New England i det tidlige 1700-tal og endeligt det fortsatte konfliktfyldte og meget ambivalente forhold fra europæisk side til muslimerne. Forhåbentlig kan foredragene om disse vedvarende krige og kulturmøder være med til at perspektivere den aktuelle debat om den fortsatte danske krigsdeltagelse og den dybere betydning af et lands aktive krigsdeltagelse i egne der ligger fjernt fra de hjemlige grænser.

Program:

- 13.00-14.30 Atlantiske kulturmøder. Slavehandel, migration og kristendom i det 18. århundrede. Niels Kastfelt, København Universitet. Det tabte Zion? Kulturmøder imellem puritanere og indianere i 1700-tallets New England. Carsten Selch Jensen, København Universitet
- 14.30-15.00 Kaffe og æbleskiver
- 15.00-16.30 Provst Bøgh fra Kerteminde og Islam. Krig, korstog og muslimske pirater i 1700-tallets Danmark. Janus Møller Jensen, Nyborg Slot/Østfyns Museer. Den arabiske rejse – da araberne rejste til Europa. Thomas Jøhnk Hoffmann, Århus Universitet
- 16.30-16.45 Afslutning

NYBORG SLOT

SYDDANSK UNIVERSITET

Figur 4. Plakat fra Julekorstoget.

Formidling

Udstillingsmæssigt var der store forandringer i 2012. Udstillingen om Christian II og Blodbadet i Stockholm blev taget ned, men har fået lov at fortsætte i delvis ny skikkelse i forskellige rum på slottet. Historien om Christian II er central og vil fortsat være en af kernefortællingerne på slottet. I stedet åbnede Danehofsalen i en helt ny skikkelse, der skal iscenesætte det historiske rum som mødested for det danske parlament i middelalderen. Dernæst åbnede vi udstillingen Renæssancefesten i Margrethe 1.s riddersal, der fortæller om hoffets pragt, som det må have taget sig ud i senmiddelalderen og den tidlige renæssance.

Vi deltog i Forskningens Døgn sammen med Nyborg Bibliotek for første

gang over alle tre dage, som den landsdækkende kampagne varer. Vi satte fokus på den arkæologiske indsats i forbindelse med verdensarvsprojektet og var med historiens detektiver på sporet af fortiden. Hvordan går man fra at stikke spaden i jorden til at skrive ny Danmarkshistorie? Ud over museets afdeling for arkæologi og landskab deltog også Konservering Fyn og Retsmedicinsk Institut ved SDU. Samtidigt var vi repræsenteret ved Syddansk Universitets arrangementer i Flakhaven i Odense, hvor vi stod for middelalderdelen i Tidstunnellen.

Storebededagsaften skyder Nyborg sommeren ind med masser af aktiviteter: andagt i kirken, procession, fællessang, borgmestertale og saluttering på Dronningens Bastion, inden der

Figur 5. Der var masser af action på årets Danehofmarked under turneringen. Foto: Nicolai Godvin.

Figur 6. Torvet omdannet til turneringsplads. Foto: Nicolai Godvin.

Figur 7. På årets kampmarked blev der gået til stålet. Foto: Nicolai Godvin.

spises hverdags i riddersalen på slottet. Der er allerede på kort tid blevet skabt en tradition med at spise sin aftensmad med familien på volden, inden de »officielle« arrangementer. Det vil vi gerne fortsat være med til at udvikle. Nyborg Voldspil havde fundet de fine dragter frem og skabte en fantastisk stemning, da de blev promeneret på volden, ligesom spejderne bidrager til stemningen med snobrød og bålfade.

Nyborgs historie iscenesættes ikke mindst i kraft af en række events, der på få år har vokset sig meget store. Danehofmarkedet inkluderede hele bymidten mellem slottet og kirken, og for første gang i mere end 400 år blev der igen afholdt turnering på Skandinavians eneste bevarede turneringsplads anlagt til formålet. Der var 25.-30.000 besøgende i byen, der var pyntet med bannere i de mange gågader og på de større indfaldsveje.

Ligesom Danehofmarkedet skal bringe både slottet og byen til live, som da Danehofferne mødtes i Nyborg, er Kampmarkedet et initiativ, der skal bringe fordums magt og pragt til live. Stridsmænd fra hele landet og store dele af Nordeuropa mødes for at træne og udkæmpe et middelalderligt storslag. Fra en meget beskeden start i 2009 er det nu vokset til det største af sin slags i Danmark.

Det har resulteret i en række udfordringer af mere positiv karakter. Det

er egentligt en workshop for deltagerne, som også kan bruges forskningsmæssigt til at blive klogere på, hvordan de kampteknikker, som vi forsker meget i, rent faktisk blev brugt i praksis. Men vi har åbnet arrangementet for publikum, og det store besøgstal har resulteret i, at vi må tænke i en masse logistik, som ved et almindeligt marked/event.

Kulturnatten var endnu en af årets store begivenheder for slottet, hvor vi skød med middelalderkanon og affyrede slottets blide. Vi skød kun med meloner og løst krudt, men det var festligt alligevel. Samtidigt fortalte vi om udviklingen i våben og belejringsteknologi i middelalderen. Vi præsenterede årsskriftet *Nyborg Før og Nu* på slottet sammen med Nyborg Museumsforening, Nyborg Lokalhistoriske Arkiv og Nyborg Bibliotek. Anja Nielsen fra Østfyns Museer fortalte med udgangspunkt i sit bidrag til årsskriftet, om dengang pesten hærgede i Nyborg. Og endelig inviterede vi på vandringer til et par af de arkæologiske hotspots, hvor vi lige nu skriver helt ny historie ved at stikke spaden i jorden.

Skolernes femte-klasser udstillede igen på slottet i forbindelse med markeringen af Slagets Dag. Ikke mindst det historiske rollespil for sjette-klasserne har været meget ressourcekrævende og i takt med, at Fæstningsfonden har besluttet kun at markere dagen

hvert femte år, har vi besluttet at bruge kræfterne på andre skole- og formidlingstiltag.

Museet er stærkt involveret i byens julemarked, *Jul i den Gamle Kongeby*, og i riddersalen stillede flere af de fynske museer endnu engang op til julemarked i skæret af ilden i pejsen. Julemarkedet havde vokset sig lige så stort i udstrækning som Danehofmarkedet. Det gav nogle udfordringer, især da snestormen ramte. Målet er nok fremadrettet at få optimeret og intensiveret oplevelsen af selve markedet i byen omkring museet, torvet og handelsgaderne. Som sædvanlig var der virkelig mange gæster på både Borgmestergården og på Nyborg Slot.

Kulturhistorisk Afdeling (af Eva Becher)

På begge de to bymuseer bød 2012 på en fortsættelse af den løbende fornyelsesproces, der vil pågå over en årrække. I Nyborg skiftede museet navn fra Mads Lerches Gård til Borgmestergården. Det skete efter en nøje overvejelse af, hvad et navneskifte vil koste i forhold til, hvad vi ønsker at signalere, og i hvilken retning vi ønsker at gå. Gårdens ene længe blev bygget af Mads Lerche, men det er et navn, som ingen kender i dag, hvorfor vi til stadighed følte os nødsaget til at sætte et lille »museet« foran navnet Mads Lerches Gård. Mads Lerche

var borgmester, og det var på ingen måde tilfældigt, at han valgte at bygge sin borgmestergård netop her – med udsigt til det kongelige slot. Vi ønsker fremover at markere historien om stedet endnu mere tydeligt – derfor navneskiftet.

På Borgmestergården fortsatte bestræbelserne på at gøre museet til et langt mere børnevenligt sted, og samtidig fik vi omsider gjort noget ved de ydre rammer. Kommunen påtog sig sine bygningsmæssige forpligtelser og finansierede en renovering af gavlen. Det tog mange måneder, men resultatet blev også særdeles smukt. Efter vandskaden i 2011 havde vi fået tilladelse fra Kulturstyrelsen til at oprette et meget skævt gulv i den tidligere søfartsudstilling. Dette arbejde blev fuldført i 2012, og museet råder nu over et lille hyggeligt mødelokale til vores afdelinger ved både borgmestergård og slot.

Efter sidste års store besøgsfremgang på bymuseet i Nyborg måtte vi desværre konstatere et fald i besøgstallet på 12%. Faldet skyldes primært færre besøgende i efterårsferien i forhold til 2011. Til gengæld lagde den enkelte gæst flere penge i både entré og i museumsbutikken. Det må derfor i overvejende grad være gratister, der svigtede sidste år, for entréindtægten er steget med 44% og museumsbutikkens omsætning med 27%.

Udstillinger

I afdelingens regi blev der i 2012 produceret seks særudstillinger, tre i Kerteminde og tre i Nyborg. På Borgmestergården lykkedes det at få etableret et egentligt særudstillingslokale. (De fleste af) Aarsleffs gipsfigurer er flyttet på magasin, og fremover vil den meget smukke tilbygning i stigende grad blive anvendt til særudstillinger. Det er ganske enkelt et af museets smukkeste rum med et helt fantastisk lys. Den første blev *Min Verdensarv* (15. september-31. oktober), som blev skabt i tæt samarbejde med Nyborg Kommune, Nyborg Bibliotek og Lokalhistorisk Arkiv og satte fokus på de enkelte bygninger i byen. Receptionen bød på fedtemadder, øl, foredrag og bygningsbevarende workshop. Udstillingen *Min Verdensarv* vil i 2013 blive fulgt op af en foredragsrække med samme tema.

Derudover blev der lavet et par mindre udstillinger. *Danehoffets dragter* (15. august-31. oktober) var en udstilling af tøj syet til årets Danehofmarked, og *Torvet fra turneringsplads til parkeringsplads tur-retur* (15. september-31. oktober); i denne forbindelse blev der fremstillet nyt skolemateriale om torvets historie.

Aktiviteter og arrangementer

I Nyborg-afdelingen fortsatte vi i 2012 med en række aktiviteter, der primært er henvendt til børn: i påske-

dagene med deltagelse af medlemmer af Nyborg Slots Dragtlaug, i foråret med en ny permanent udstilling: »Borgmester i 1600-tallet«, 6. juni på Børnenes Grundlovsdag på Den Grønne med udklædningstøj for børn i en af de stribede boder. I planlægningen af årets aktiviteter har vi i Nyborg valgt at lægge kræfterne i efterårsferien på Borgmestergården og vinterferien på slottet. Vi satte derfor fulde sejl til i uge 42 med aktiviteter alle hverdage: tekstilværksted, smeden arbejder, æblepresse, møntmager og stegte æbler. Atter må vi takke de frivillige fra især dragtlaug, men også den lille smedegruppe for at medvirke til at skabe en hyggelig og afslappende stemning. 112 børn og 151 voksne deltog i disse dage. Endelig var der årets julemarked den 8.-9. december, hvor vi efter ugers forberedende arbejde kunne byde indenfor i en fantastisk hyggelig ramme med boder, levende værksteder, juleudstilling og julepynt i alle rum. Det gav flotte 3500 gæster fordelt på to dage. Stor tak til de frivillige, der brugte ugevis på at pynte det gamle museum op og gav en hånd med under selve markedet.

I 2012 forsøgte vi os også med en række workshops på Borgmestergården – for at tilbyde vores gæster en mere aktiv rolle. Den 17. og 18. maj inviterede vi børn og voksne til at bygge tribune og turneringsplads til årets Danehofmarked og male

våbenskjolde til udsmykning af turneringspladsen. I hele foråret kunne vores gæster i øvrigt følge med i bygge- og arbejdsarbejde med tribune og turneringsbane, da gården lagde have til dette arbejde. I efteråret afholdt dragtlaug workshop, hvor man tilbød deltagerne at få hjælp til at sy deres egen dragt til næste års Danehofmarked.

Borgmestergården er base for en række frivillige. Ikke mindst Nyborg Slots Dragtlaug, der mødes fast hver anden fredag, og ofte endnu tiere. Dertil en lille gruppe af smede, der gerne

tænder op i den gamle esse. Endelig lagde vi i 2012 plads til byggeriet af turneringspladsen med en lille skare af ihærdige ildsjæle under ledelse af Jesper Olsen.

Forskning og undersøgelser

En henvendelse fra Nyborg Menighedsråd har ført til aftale med museet om at udarbejde en bog om kirkegårdene i Nyborg. I den forbindelse har Linda Petersen været projektansat i et par måneder og har foretaget en undersøgelse af de lokale kirkegårdes historie.

Figur 8. Udstillingen »Min verdensarv« blev den første udstilling i Borgmestergårdens nye særudstillingslokale.

Samlingerne

Den kulturhistoriske samling vokser stadig, men med mindre omfang end tidligere, da vi ofte siger nej tak til at indtage genstande uden proveniens, eller som er dubletter til den eksisterende samling. At den kulturhistoriske samling alligevel blev forøget med en række fine ting, demonstrerede

udstillingen af årets nyerhvervelser på Toldboden i december.

I Nyborg-afdelingen fortsatte arbejdet med at genregistrere genstande, herunder ikke mindst de mange bøger fra Latinskolen, der blev fjernet fra udstillingerne i forbindelse med nyindretning af rummet.

Publikationer

Eva Becher og Janus Møller Jensen, »Nyborg Museumsforening i 100 år. Fra fortid til fremtid«, *Nyborg – før og nu 2011*, 2012, s. 113-22.

Niels Høirup, *Nyborg kort fortalt i kort*, Østfyns Museer 2012.

Janus Møller Jensen, »Fra korsfarer til skurk – Saxo, Erik Emune og korstogene«, i *Saxo og hans samtid*, red. Per Andersen og Thomas K. Heebøll-Holm, Århus 2012, s. 133-54.

Janus Møller Jensen, »Indledning til Jernstøberier Conrad Hartvig Proms erindringer«, *Nyborg – før og nu 2011*, 2012, s. 51-66.

Janus Møller Jensen, »Lemvig Müller – Slægtens og koncernens historie«, i *Lemvig-Müller efterkommerne*, red. Søren Barslund, Greens Forlag 2012, s. 9-15.

Janus Møller Jensen, »Provst Bøgh og de muslimske pirater«, *Cartha*, 2011/12, s. 5-20.

Janus Møller Jensen: »The World Heritage Potential of Nyborg Castle and City: Making History Matter«, in *Narva Museum Toimetised 2012: Special Issue of the International Conference »History of the Baltic Sea Region via Local History«*, red. Merike Ivask and Anželika Shtikalov, Narva 2012, s. 118-63.

Årsberetning 2012

Nyborg lokalhistoriske arkiver

Af Leif Trebbien, arkivleder

Nyborg Lokalhistoriske Arkiv, Ullerlev Lokalhistoriske Arkiv og Ørbæk Lokalhistoriske Arkiv dækker hver sit område af Nyborg Kommune.

På arkivernes fælles hjemmeside www.nyborglokalarkiv.dk findes oversigter, der viser, hvilke arkivalier der er tilgængelige i arkiverne i 2012.

Her kan man endvidere se flere hundrede fotos fra årets store og små begivenheder i Nyborg Kommune.

Fotograf Erling Lundemann, Nyborg Lokalhistoriske Arkiv, har valgt fotos fra sine lokalhistoriske optagelser.

Nyborg Banegård (1891-1997). Fotografiet fra 1990'erne er tilgængeligt i Nyborg Lokalhistoriske Arkiv i 2012.

Årsberetning 2012

Nyborg Museumsforening

Af Ivar Hviid, formand

Et af formålene for foreningen er at støtte Nyborg Slot. Dette er igen i 2012 sket med et tilskud på kr. 25.000,00 til udgivelsen af bogen Nyborg kort fortalt i kort, der gennem 25 bykort illustrerer Nyborgs historie. Kort og tekst er udfærdiget af Niels Høirup med Østfyns

Museer som garant for det faglige indhold.

Museet har efterhånden overtaget mere og mere af foreningens arbejde. De interessegrupper, som tidligere er igangsat af foreningen, rytteriet, dragtlav, kustoder m.v., er nu en del af museets drift.

Figur 1. Årets koldeste oplevelse var foreningens Vintergåtur a la Gammel Dansk. Turen gik ad Strandvejen og Dyrehavevej med tilstødende lokaliteter. Her lægger John ud med den koldeste nyborghistorie nogensinde, Peder Bredals indefrosne skibe 1658, mens Jesper er klar til tage over med Nyborg Syd station. Foto: Peter Engel.

Nye tiltag i form af buelav og guidekorps er igangsat af museet. Dette skal imidlertid ikke beklages, idet man her med mange dygtige inspektører ansat har langt bedre mulighed for at være tovholdere for lavene og støtte dem økonomisk.

Det, museumsforeningen bl.a. kan bidrage med, er ideer til involvering af frivillige i nye aktiviteter, der støtter op om arbejdet med at få Nyborg By og Slot på Unescos verdensarvsliste.

Vi må dog ikke glemme alle de medlemmer, der arbejder som kustoder, guider samt assisterer ved Danehofmarkedet og julemarkedet med råd og dåd. Tak for jeres indsats.

Der har fra museets side i 2012 været arbejdet ihærdigt på at få genskabt forståelsen af Nyborg Slot og By som Danmarks middelalders hovedstad og bringe stedets unikke kulturarv i spil.

Den kommende tid må så vise, om alle myndigheder giver de fornødne tilladelser til at genopføre en del af Nyborg Slot, og at pengene dertil kan findes.

Året 2012 bød den 28. januar på vintergåtur a la Gammel Dansk som første arrangement. Turen gik til Dyrehavevej og tilstødende områder med Jesper Olsen og John Maalø Larsen som guider.

Den 15. marts afholdtes den ordinære generalforsamling med efterfølgende konstituerende bestyrelsesmøde. I den forbindelse blev Elin Høj

Jensen, Peter Dansholm og Ivar Hviid på ny udpeget til at indtræde i Østfyns Museers bestyrelse. For det meste bliver der ikke brug for de valgte suppleanter, men dette skete i 2012, idet Svend Nees valgte at emigrere til det vestjyske, og Poul Erik Grønnegaard, der var 1. suppleant, trak sig fra bestyrelsesarbejdet for dermed at give plads til 2. suppleanten Kim Calov.

Den 16. juni arrangeredes den traditionelle cykeltur; denne gang til Tårup, hvor Ole Sørensen var guide.

Den 30. juni til 1. juli deltog museumsforeningen i Danehofmarkedet for at promovere foreningen. Det blev til en god snak med mange borgere og nyttegning af 17 medlemmer.

Årets bustur gik den 15. september til Trelleborg og Korsør Museum, herunder Isbådsmuseet. Det er ved at blive en tradition med en tur til en spændende lokalitet. En forening som vor vil altid have mulighed for en speciel modtagelse og guidning.

Den 5. november afholdt bestyrelsen møde med bestyrelsen for Museumsforeningen for Kerteminde og Omegn, for at vi kunne lære hinanden nærmere at kende og udveksle erfaringer. Dette vil nok resultere i et årligt møde i fremtiden.

Den 22. november fortalte museumsinspektør Claus Sørensen om de udgravninger, der senest var foretaget på Slotsholmen. Sammen med de allerseneste fund har dette givet en helt ny forståelse af borgen, som den oprindeligt så ud.

Figur 2. Årets vådeste oplevelse var 30 km på cykel i Tårup-Frørupområdet atter guidet af lokalområdets store kender, Ole Sørensen. Her er det for en kort tid dog tørvejr. Foto: Peter Engel.

Figur 3. Foreningens formand Ivar Hviid i Danehofmarkedets medlemsbod. Foto: Peter Engel.

Den 8. og 9. december deltog for-
eningen med flere frivillige medlem-
mer i afviklingen af julemarkedet.

Den sidste interessegruppe, vi har,
er Johanne. Tak for indsatsen i det
forgangne år for at bevare den gamle
båd.

Tak til de medlemmer der foreta-
ger udbringning af årsskrift og ny-
hedsbreve.

Der gøres løbende en indsats for at
skaffe nye medlemmer. Medlemstal-

let var pr. 31. december 2012 389,
heraf 43 nytegnede i 2012.

Bestyrelsen har i årets løb afholdt
fire bestyrelsesmøder med deltagelse
af museumsinspektører. Disse giver
en løbende orientering om arbejdet
på museerne.

Tak til mine bestyrelseskolleger for
udført arbejde.

Tak til alle der i årets løb har gjort
en indsats for Nyborg Museumsfor-
ening.

*Figur 4. En næsten ægte viking fortæller spændende nyt og gammelt om ringborgen Trelleborg.
Foto: Peter Engel.*

Forfatterliste

Otto Arp

Kandidat fra Kunstakademiets Arkitektskole. Har som selvstændig arkitekt bl.a. udført en lang række kirkerestaurationer og istandsættelser af fredede og bevaringsværdige bygninger. Er i dag bosiddende i Nyborg.

Carsten Fischer

Journalistuddannet, først ansat ved forskellige dagblade, senere næsten 45 år ved DR. Er lokalt især kendt for sine udsendelser omkring Storebæltsbroen. I dag bosiddende i Nyborg. Arbejder stadig freelance med journalistik.

Birthe Gyldion

Tidligere arkivleder i Ørbæk Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. Forfatter til bogen *10 kirker, 6 godser og alle vore bøndergårde. Blade af en østfynsk kommunes saga.*

Janus Møller Jensen

Afdelingsleder ved Nyborg Slot, ph.d. i middelalderhistorie. Har skrevet og redigeret adskillige bøger og artikler blandt andet en hel masse om korstogenes historie.

Emil Kruuse

Læreruddannet og cand. psych. fra Københavns Universitet. Har i en årrække været ledende skolepsykolog i Albertslund og har sideløbende været ekstern lektor i almen psykologi på Psykologisk Institut, Københavns Universitet. Senere ekstern lektor i videnskabsteori på Lærerhøjskolens afdeling for stud. pæd. psych. uddannelsen (Danmarks Pædagogiske Universitet). Nu pensioneret og medlem af bestyrelsen for Lokalhistorisk Forening i Albertslund og af redaktionen for Albertslund Lokalhistoriske Samlings årsskrift.

John Maalø Larsen

Pensioneret lærer. I en årrække ansat ved Birkhovedskolen, Nyborg. Interesse for Nyborgs lokalhistorie, især den militære del. Har selv gjort tjeneste som befalingsmand i infanteriet og i hærhjemmeværnet.

Yvonne Løfberg

Cand. mag. med hovedfag i historie, ansat ved Institut for Teknologi og Innovation, SDU, Odense.

Joakim Løvgren

Bachelorstuderende i historie ved Syddansk Universitet. Skrev BA om ridning i middelalderen, samt ridningens betydning for den ridderlige kultur. Praktiserer historisk ridning og vandt desuden 3. pladsen ved EM i Ridderdyst, 2012.

Erland Porsmose

Museumsdirektør, Østfyns Museer. Dr. phil i historie. Har koncentreret sit faglige virke om udforskningen og formidlingen af Kunst og Natur, herunder specielt landskabshistorien og Fynbomalerne.

Ole Gotskalk Vejgård

Pensioneret lektor. Cand. mag i historie og engelsk. Realeksamen fra Nyborg Private Realskole. Student fra Nyborg Gymnasium. Opvokset i Vindinge og nu bosiddende i Karrebæksminde.

Ved en beklagelig fejl var der gledet et navn ud af forfatterlisten i *Nyborg – før & nu 2011*:

Peder Gammel

Ingeniør, tidligere lektor ved Arkitektskolen i Aarhus, nu bosat i Nyborg og medarbejder ved Nyborg Lokalhistoriske Arkiv.